

Moslim met hond en varken?

De relatie van mens tot dier

ONDERZOEKSRAPPORT

**Opdrachtgever: Ministerie van LNV
Dhr. M. Root**

**Academic Consultancy Training (YMC-60809)
Wageningen Universiteit**

Project ID: 461
Femke Hoevenaars
Hein Klaasen
Marjolein Meurs
Maaïke Runia
Doortje Vermeulen

Moslim met hond en varken? De relatie van mens tot dier

-Onderzoeksrapport-

Periode	Januari - februari 2009
Opdrachtgever	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit <i>Martijn Root en Esther Wouters (Kies Kleur in Groen)</i>
Project	Academic Consultancy Training (YMC-60809) Wageningen Universiteit <i>Ron de Goede</i>
Opdrachtnemers	Femke Hoevenaars (MNH) Hein Klaasen (MAS) Marjolein Meurs (MME) Maaïke Runia (MME) Doortje Vermeulen (MME)
Coach	Emmy Hagenaars
Expert	Marlon van der Waal

Copyright © 2009 Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze publicatie mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

Dit rapport is gemaakt door studenten van Wageningen Universiteit als onderdeel van hun MSc-opleiding. Het is géén officiële publicatie van Wageningen Universiteit of Wageningen UR. Wageningen Universiteit neemt middels dit rapport geen formele positie in, noch representeert het haar visie of mening in deze.

VOORWOORD

Voor u ligt het rapport met de uitkomsten van het onderzoek naar de verschillen tussen relaties van Nederlandse kinderen met dieren en Islamitische kinderen met dieren. De afgelopen acht weken is hier met veel enthousiasme en inzet aan gewerkt. Alle leden van de projectgroep hebben dit project ervaren als een interessante sprong in het onbekende, maar die wat ons betreft heeft geleid tot een resultaat dat er mag zijn. Het was de uitdaging zeker waard.

Vanaf deze plaats willen wij van de gelegenheid gebruik maken om diegenen te bedanken die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit rapport. In de eerste plaats denken wij hierbij aan de heer Root van het Ministerie van LNV en mevrouw Wouters van Aequor die ons als samenwerkende opdrachtgevers meermaals van heldere adviezen hebben voorzien. Verder willen we onze expert, mevrouw Van der Waal bedanken. Ook zij heeft ons meerdere malen van nuttige adviezen heeft voorzien. Een speciaal woord van dank gaat uit naar onze coach, Emmy Hagens, voor haar enthousiasme en haar bijdragen op zowel inhoudelijk als procesmatig vlak.

Wij wensen u veel leesplezier toe.

Wageningen, 20 februari 2009

Femke Hovenaars

Hein Klaasen

Marjolein Meurs

Maike Runia

Doortje Vermeulen

SAMENVATTING

Achtergrond van het onderzoek

Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft in de vorm van een beleidsonderwerp voor het agrarisch onderwijs de wens uitgesproken om “de multiculturele oriëntatie van het groene onderwijs te versterken om zo de arbeidsmarkt van de toekomst nog beter te kunnen voorzien van voldoende talent”. Het actieplan ‘Kies Kleur in Groen’ is opgericht om deze gewenste versterking van de culturele diversiteit binnen groene onderwijsinstellingen te realiseren.

Jongeren met een dubbele culturele achtergrond kiezen namelijk zelden voor het groene onderwijs. Het idee bestaat dat deze jongeren anders tegen dieren aankijken dan Nederlandse jongeren en dat dit hun beeld van het groene onderwijs beïnvloedt. Er is alleen weinig kennis van allochtone jongeren en hun kijk op dieren. Dit project is ingezet om deze kennis te vergroten.

Doel en onderzoeksvragen

Het doel van dit onderzoek was “het vergroten van de kennis over de verschillen tussen de relaties van Nederlandse kinderen tot dieren en de relaties van Islamitische kinderen tot dieren”.

Om dit doel te bereiken is de volgende hoofdvraag geformuleerd:

“Wat zijn de verschillen tussen de relaties van Nederlandse kinderen tot dieren en de relaties van Islamitische kinderen tot dieren?”

Om deze hoofdvraag van antwoorden te kunnen voorzien, waren er drie deelvragen geformuleerd:

- Welke factoren bepalen de algemene relatie van mens tot dier?
- Wat is de relatie van Nederlandse kinderen tot dieren?
- Wat is de relatie van Islamitische kinderen tot dieren?

Methode

In dit onderzoek zijn vier onderzoekstechnieken toegepast: literatuurstudie, interviews, observatie en veldonderzoek in de vorm van opdrachten voor kinderen.

De literatuurstudie bracht als belangrijkste uitkomst een vergelijking van drie modellen die de relatie van mens tot dier beschrijven. Er werd gekozen om één van deze modellen toe te passen in het vervolg van het onderzoek. Het belangrijkste kenmerk van dit model van Eagles en Muffitt (1990) was dat het type relatie van een persoon met een dier kan worden ‘gemeten’ met behulp van negen waarden. Om dit model toe te kunnen passen in het veldonderzoek werden kleine aanpassingen gedaan, en werd er een nieuwe waarde toegevoegd. Het voor het vervolgonderzoek gebruikte model is weergegeven in de onderstaande tabel (tabel 1).

Tabel 1: Waarden en hun beschrijvingen zoals die gebruikt zijn in dit onderzoek

Waarden	Beschrijving	Voorbeelden
Natuur	De voldoening die mensen ervaren (ontspannen gevoel, kalmte, rust) van direct contact met de natuur en dieren of een combinatie daarvan.	Bezoek dierentuin, vissen, jagen, wandeling in het bos, bezoek kinderboerderij.
Humaan	Emotionele band hebben met en liefde voelen voor bepaalde diersoorten en individuele dieren.	Lief, schattig, naam geven, knuffelen, grappig.
Overheersen	Heersen over dieren en deze in bedwang houden.	Temmen, trucjes leren, vastbinden
Ethiek	Ethische betrokkenheid bij dieren. Sterke afwijzing van wreedheid t.o.v. van het dier.	Ik eet geen vlees (vegetarisch), ik dood geen dieren (principe), zit opgesloten en dat is zielig
Negatief	Negatieve gevoelens en afkeer t.o.v. het dier. Geen identificatie met het dier.	Dieren vies vinden, bang zijn voor het dier, allergisch zijn.
Esthetisch	Een symbolische en artistieke benadering van het dier.	Sterrenbeeld, slachtfeest.
Ecologisch	Heeft betrekking op de leefomgeving van het dier.	Vissenkom, kooi, wei, kudde.
Nut	Het economische, praktische en materiële nut van het dier staat centraal.	Geven melk, lekker vlees
Kenmerken	Fysiologische en biologische eigenschappen (kenmerken) van een dier. <i>(De genoemde eigenschap van het dier kan in eerste instantie niet geassocieerd worden met een van de andere 8 waarden).</i>	Heeft vlekken, heeft een lange tong, heeft een natte neus, is klein.
Zorg	Het dier verzorgen.	Eten geven, uitlaten, hok schoonmaken.

De semigestructureerde interviews zijn gehouden met twee experts op het gebied van mens-dier relaties. Eén van hen was van Islamitische afkomst. Voor wat betreft de relatie van Nederlanders met dieren kwamen hun meningen grotendeels overeen. Beiden leken ook de resultaten uit de theorie te bevestigen. Hun kijk op de relatie van moslims met dieren leek echter te verschillen, met name als het ging om de omgang met dieren door beide groepen en de functie van dieren.

Observatie vond plaats in de beginfase van het veldonderzoek. Alvorens met de 'echte' dataverzameling te beginnen, werd met een testschool bepaald of de methoden juist ontworpen waren en of de kinderen er raad mee wisten. Observatie vond plaats door middel van het bekijken en beluisteren van de reacties die het onderzoek bij de kinderen losmaakten. De resultaten van de observatie dienden slechts als hulpmiddel voor het verder optimaliseren van de opdrachten.

Het veldonderzoek heeft een prominente rol gespeeld tijdens dit onderzoek. In totaal zijn er vijf scholen bezocht. De eerste betrof de testschool. Deze bevond zich in Wageningen. Twee scholen bevonden zich in Arnhem, de andere twee in Utrecht en Rotterdam. Deze laatste vier waren allemaal gesitueerd in een zogenoemde Vogelaarwijk.

In totaal hebben 87 basisschoolleerlingen meegewerkt aan het onderzoek (exclusief de leerlingen van de testschool). Van deze 87 kinderen waren 28 Nederlands, 34 Islamitisch en

vielen 25 kinderen in de categorie Overig. Er waren 41 jongens en 46 meisjes. De leeftijden van de leerlingen variëren van 10 tot 13 jaar, met een gemiddelde van 11 jaar oud.

De kinderen hebben drie opdrachten gemaakt. De eerste betrof een zogeheten 'mindmap'. Dit is een afbeelding met in het midden een dier en daarom heen lege rondjes. Het was de bedoeling dat de kinderen in de lege rondjes alles opschreven waar zij op dat moment aan dachten bij dat dier. Er waren zes 'mindmaps' met de dieren hond, varken, schaap, koe, konijn en goudvis. De tweede opdracht was de situatieschets. Kinderen kregen vier situaties waarover zij vragen moesten beantwoorden. Deze gingen bijvoorbeeld over een buurvrouw: "stel: je buurvrouw is ziek, en zij kan haar hond niet uitlaten. Zou jij het voor haar doen? Zo ja, waarom? Zo nee, waarom niet?" De laatste opdracht betrof een korte vragenlijst met vragen als "heb je een huisdier?" en "wat voor vlees eet je?". Alle opdrachten waren zo geformuleerd dat de antwoorden konden worden geanalyseerd aan de hand van het aangepaste model met waarden (tabel 1).

Resultaten

De Nederlandse kinderen hebben veel *humane* associaties met dieren en dan met name met huisdieren. Zij vinden dieren snel 'zelig'. Varkens worden veelal geassocieerd met *negatief*. Wat ook opvalt is dat kinderen een dier vaak zien als onderdeel van de leefomgeving van het dier. Ook besteden de Nederlandse kinderen veel aandacht aan de zorg voor hun huisdier.

De Islamitische kinderen hebben *humane* associaties met huisdieren. Hier zijn dan wel grote verschillen tussen de verschillende soorten dieren. Islamitische kinderen scoren ook hoog op de waarde *natuur*. Islamitische kinderen hebben behoorlijk wat *negatieve* associaties gegeven, maar ook hier gelden grote verschillen tussen de soorten dieren. Wat opvalt is dat Islamitische kinderen een dier vaak associëren met een symbolische of artistieke (*esthetisch*) waarde. De functie die dieren kunnen hebben komt bij Islamitische kinderen naar voren in de vorm van 'vlees'.

Discussie

Een sterk punt van dit onderzoek is dat er veel verschillende onderzoekstechnieken zijn toegepast. Een ander sterk punt is dat er een diverse doelgroep is bereikt. Een zwak punt is dat de kinderen tijdens de opdrachten in groepjes zaten en konden overleggen. 100% individuele antwoorden zijn niet gegarandeerd. Andere zwakke punten zijn dat er relatief weinig scholen betrokken zijn geweest en dat twee van deze zich in dezelfde stad bevonden.

Suggesties voor vervolgonderzoek

In eventuele volgende onderzoeken is het interessant om ouders te betrekken in de dataverzameling. Ook bezoeken aan scholen die niet in Vogelaarwijken liggen, kunnen van toegevoegde waarde zijn. Tot slot is het een idee om niet alleen de vergelijking tussen Islamitische kinderen en Nederlandse kinderen te maken, maar om ook kinderen met een andere achtergrond (Joods, Hindoeïsten) bij het onderzoek te betrekken.

Toepassing van dit onderzoek

De uitkomsten kunnen bijdragen aan twee delen van het actieplan Kies Kleur in Groen. Als eerste kunnen huidige scholieren van het groene onderwijs met de vergaarde kennis worden voorbereid op een multiculturele samenleving. Dit kan door de uitkomsten van dit onderzoek in het lesmateriaal te benutten. Ten tweede is er meer kennis over de nieuwe culturele groepen, die gebruikt kan worden voor het binden van deze groepen jongeren aan het groene onderwijs. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen bijvoorbeeld gebruikt worden in de wervingsactiviteiten richting deze allochtone jongeren. Concrete mogelijkheden voor de toepassing van de resultaten van dit onderzoek zijn:

- Meer aandacht voor (goud)vissen en katten in wervingsactiviteiten/tijdens opleiding
- Meer aandacht voor niet-diergerelateerde opleidingen of een minder prominente plaats voor dieren in de wervingsactiviteiten
- Meer aandacht voor het in aanraking komen met dieren op jonge leeftijd

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1 INLEIDING	10
1.1 AANLEIDING	10
1.2 PROBLEEMSTELLING EN ONDERZOEKSVRAGEN	11
1.3 ACHTERGROND	12
1.4 TOEPASSING VAN HET ONDERZOEK	12
1.5 LEESWIJZER	13
HOOFDSTUK 2 THEORETISCH KADER	14
2.1 DE DOELGROEP	14
2.1.1 <i>Kinderen</i>	14
2.1.2 <i>Autochtone kinderen</i>	15
2.1.3 <i>Allochtone kinderen</i>	15
2.1.4 <i>Kinderen met een andere achtergrond</i>	16
2.1.5 <i>Vogelaarwijken</i>	16
2.2 DIEREN	17
2.3 DE ALGEMENE RELATIE VAN MENS TOT DIER	18
2.3.1 <i>De relatie van mens tot dier door de jaren heen</i>	18
2.3.2 <i>Attitudevorming</i>	18
2.3.3 <i>Terminologie</i>	19
2.3.4 <i>Theorieën over de relatie van mens tot dier</i>	20
2.4 HET MODEL VAN EAGLES EN MUFFITT	22
2.5 KINDEREN EN HUN RELATIE TOT DIEREN	24
2.6 MOSLIMS EN HUN RELATIE TOT DIEREN	24
HOOFDSTUK 3 METHODIEK	26
3.1 GLOBALE OPZET	26
3.2 KWALITATIEF ONDERZOEK	26
3.3 DOELGROEP	26
3.3.1 <i>Scholen</i>	26
3.3.2 <i>Leerlingen</i>	27
3.4 ONDERZOEKSTECHNIEKEN	27
3.4.1 <i>Literatuurstudie</i>	27
3.4.2 <i>Interviews</i>	28
3.4.3 <i>Observatie</i>	28
3.4.4 <i>Opdrachten</i>	29
3.5 PROCEDURE	32
3.5.1 <i>Oriëntatiefase</i>	32
3.5.2 <i>Benaderen van deelnemers</i>	32
3.5.3 <i>Dataverzameling</i>	33
3.5.4 <i>Analyse en verslaglegging</i>	33
3.6 KEUZES	33
HOOFDSTUK 4 ANALYSE RESULTATEN	35
4.1 RESULTATEN VAN OPDRACHT 1	35
4.1.1 <i>Hond</i>	35
4.1.2 <i>Varken</i>	36
4.1.3 <i>Konijn</i>	36
4.1.4 <i>Koe</i>	37
4.1.5 <i>Schaap</i>	38
4.1.6 <i>Goudvis</i>	38
4.3 RESULTATEN VAN OPDRACHT 2	41
4.3.1 <i>Buurvrouw</i>	41

4.3.2 Slager	41
4.3.3 Kinderboerderij.....	43
4.3.4 Boer	44
4.4 RESULTATEN VAN OPDRACHT 3	45
4.4.1 Vraag 1.....	45
4.4.2 Vraag 2.....	46
4.4.3 Vraag 3.....	46
4.5 ANALYSE INTERVIEWS	47
4.5.1 Expert Geert van der Peet	47
4.5.2 Expert Mostafa El Filali	47
4.5.3 Overeenkomsten en verschillen	48
HOOFDSTUK 5 CONCLUSIE	49
5.1 WELKE FACTOREN BEPALEN DE ALGEMENE RELATIE VAN MENS TOT DIER?.....	49
5.1.1 Ontwikkelingen van vroeger tot nu.....	49
5.1.2 Oorzaken voor verschillen in de relaties van mensen tot dieren.....	49
5.1.4 Kinderen in relatie tot dieren	50
5.2 WAT IS DE RELATIE VAN NEDERLANDSE KINDEREN TOT DIEREN?	51
5.3 WAT IS DE RELATIE VAN ISLAMITISCHE KINDEREN TOT DIEREN?	52
5.4 CONCLUSIE	55
HOOFDSTUK 6 DISCUSSIE	57
6.1 STERKE PUNTEN EN BEPERKINGEN VAN HET ONDERZOEK	57
6.1.1 Sterke punten	57
6.1.2 Beperkingen	58
6.2 SUGGESTIES VOOR VERVOLGONDERZOEK	59
6.3 PRAKTISCHE TOEPASSINGEN	59
6.3.1 Aanbevelingen.....	60
LITERATUUR.....	61
BIJLAGEN	64

TABELLEN

Tabel 2.1 Landbouwhuisdieren in Nederland in 2008	P.10
Tabel 2.2 De negen waarden en hun betekenis.....	P.13
Tabel 2.3 Waarden en hun beschrijvingen zoals gebruikt in dit onderzoek.....	P.16
Tabel 3.1 Geslacht en leeftijd deelnemers onderzoek.....	P.20
Tabel 3.2 Toegevoegde waarde 'zorg'.....	P.24

FIGUREN

Figuur 2.1 Schematische weergave van relatie tussen dimensies 'affect' en 'utility'	P.14
---	------

HOOFDSTUK 1 INLEIDING

Dit hoofdstuk zal achtereenvolgens de aanleiding tot het onderzoek, de probleemstelling en onderzoeksvragen, en de achtergrond en toepassing van het project behandelen. Daarnaast zal er een leeswijzer gegeven worden, die vertelt hoe de overige hoofdstukken van dit rapport eruit zullen zien.

1.1 Aanleiding

De Nederlandse agrarische sector heeft een internationaal vooraanstaande positie. Kennis van onderwerpen als natuur, landschap, landbouw en voedsel speelt hierbij een belangrijke rol (Ministerie van LNV, 2009). Agrarische Opleidingscentra (AOC's) voorzien voor een groot deel in de behoefte aan goed opgeleide mensen, door middel van het aanbieden van groene opleidingen op VMBO-niveau, MBO-niveau en volwasseneneducatie (AOC-raad, 2009).

De Ministeries van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) & Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) houden zich in Nederland bezig met het onderwijsbeleid. Het Ministerie van OCW maakt het algemene beleid en het Ministerie van LNV maakt hier een 'groene' vertaling van voor het agrarisch onderwijs. Een belangrijk beleidsonderwerp van het Ministerie van LNV is "het versterken van de multiculturele oriëntatie van het groen onderwijs om zo de arbeidsmarkt van de toekomst nog beter te kunnen voorzien van voldoende talent" (Ministerie van LNV, 2009). Dit streven naar culturele diversiteit wordt mede gevoed door twee specifieke kenmerken van het groene onderwijs: de kleinschaligheid en de landelijke ligging van de locaties (Ministerie van LNV, 2009). In de praktijk hebben groene onderwijsinstellingen vooral veel aantrekkingskracht op autochtone jongeren die zijn opgegroeid in landelijk gebied (Kies Kleur in Groen, 2009).

Het actieplan 'Kies Kleur in Groen' is opgericht om de gewenste versterking van de culturele diversiteit binnen groene onderwijsinstellingen te realiseren. Het samenwerkingsverband tussen de AOC's, Aequor¹ en Stoas Hogeschool² pleit voor gelijke toegankelijkheid van het groene onderwijs voor verschillende culturele doelgroepen en daarmee voor een afspiegeling van de pluriformiteit die zich binnen de multiculturele samenleving voordoet (Kies Kleur in Groen, 2009). Om de versterking van de culturele diversiteit te bereiken is het niet alleen nodig om nieuwe groepen naar het groene onderwijs te trekken, maar ook om leerlingen van Nederlandse afkomst voor te bereiden op de pluriforme arbeidsmarkt.

Binnen diverse groene opleidingen spelen dieren een belangrijke rol. De ervaring is dat opleidingen die dieren een prominente rol geven gemiddeld als positief worden beleefd door autochtone Nederlanders, maar dat deze opleidingen ver af staan van de meeste allochtone en grootstedelijke doelgroepen. Jongeren met een dubbele culturele achtergrond kiezen zelden voor het groene onderwijs (Kies Kleur in Groen, 2009).

¹ Aequor: kennis en communicatiecentrum voor de groene sector

² Stoas Hogeschool: lerarenopleiding voor de groene sector

Het Ministerie van LNV en Kies Kleur in Groen vragen zich af hoe het komt dat het groene onderwijs niet aantrekkelijk wordt gevonden door allochtonen. Het idee bestaat dat deze jongeren met een dubbele culturele achtergrond anders tegen dieren aankijken dan jongeren van Nederlandse afkomst, en dat dit hun beeld over het groene onderwijs beïnvloedt (Kies Kleur in Groen, 2009). Er is echter weinig kennis over de relatie van deze jongeren tot dieren, en wat hierbij de verschillen en/of overeenkomsten zijn ten opzichte van Nederlandse jongeren en hun relatie tot dieren.

1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen

Op grond van bovengenoemde aanleiding van het onderzoek, is de volgende probleemstelling geformuleerd:

“Er is onvoldoende kennis over de verschillen tussen de relaties van autochtonen tot dieren en de relaties van allochtonen tot dieren.”

Volgens deze probleemstelling beslaat de doelgroep voor het onderzoek de gehele groep autochtonen en allochtonen in Nederland. Het is niet mogelijk deze hele groep bij dit onderzoek te betrekken. Er is daarom een selectie gemaakt van welke doelgroep er wordt betrokken bij dit onderzoek. Het belangrijkste kenmerk van deze selectie is de keuze voor basisschoolleerlingen van groep 7 en 8 met daarbij onderscheid tussen Islamitische en Nederlandse kinderen. In hoofdstuk 2 wordt uitgebreid aandacht besteed aan de keuze voor deze doelgroep. De doelstelling van dit onderzoek is al wel toegespitst op de gekozen doelgroep, en luidt als volgt:

Het doel van dit onderzoek is het vergroten van de kennis over de verschillen tussen de relaties van Nederlandse kinderen tot dieren en de relaties van Islamitische kinderen tot dieren.

Om dit doel te bereiken is antwoord op de volgende hoofdvraag noodzakelijk:

“Wat zijn de verschillen tussen de relaties van Nederlandse kinderen tot dieren en de relaties van Islamitische kinderen tot dieren?”

Om deze hoofdvraag van antwoorden te kunnen voorzien, zijn er drie deelvragen geformuleerd:

- Welke factoren bepalen de algemene relatie van mens tot dier?
- Wat is de relatie van Nederlandse kinderen tot dieren?
- Wat is de relatie van Islamitische kinderen tot dieren?

Door de projectgroep is een aantal verwachtingen opgesteld. Deze zijn bedoeld als middel om de resultaten op gestructureerde wijze te analyseren.

1. Islamitische kinderen hebben een negatievere houding ten opzichte van honden dan de Nederlandse kinderen.
2. Het nut van het dier is bij Islamitische kinderen belangrijker dan bij Nederlandse kinderen.
3. De aibaarheids- en knuffelfactor is bij Nederlandse kinderen belangrijker dan bij Islamitische kinderen.
4. Islamitische kinderen hebben een negatievere houding ten opzichte van onreine dieren, zoals bijvoorbeeld varkens, dan de Nederlandse kinderen.
5. Hygiëne speelt bij de relatie van Islamitische kinderen met dieren een belangrijkere rol, dan bij de relatie van Nederlandse kinderen met dieren.

1.3 Achtergrond

Dit onderzoek wordt uitgevoerd in opdracht van Martijn Root van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, in samenwerking met Esther Wouters van het actieplan Kies Kleur in Groen. De opdrachtnemers zijn vijf studenten van diverse opleidingen van Wageningen Universiteit, die het project uitvoeren in het kader van de zogeheten Academic Consultancy Training (ACT). Deze ACT heeft als belangrijkste kenmerk het werken binnen een multidisciplinair team aan een project voor een externe opdrachtgever. Het onderzoek wordt begeleid door Emmy Hagenaars, procescoach van de groep. Ter begeleiding is Marlon van der Waal vanuit Wageningen Universiteit toegewezen als expert. Zij functioneert als adviseur en beoordelaar van de inhoud.

1.4 Toepassing van het onderzoek

Dit project wordt ingezet als middel om de kennis van kinderen en hun relatie tot dieren te vergroten. De uitkomsten kunnen bijdragen aan twee delen van het actieplan Kies Kleur in Groen. Als eerste kunnen huidige scholieren van het groene onderwijs met deze kennis worden voorbereid op een multiculturele samenleving. Dit kan door de uitkomsten van dit onderzoek in het lesmateriaal te benutten. Ten tweede is er meer kennis over de nieuwe culturele doelgroepen, die gebruikt kan worden voor het binden van deze groepen jongeren aan het groene onderwijs. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen bijvoorbeeld gebruikt worden in de wervingsactiviteiten richting deze allochtone jongeren.

1.5 Leeswijzer

Dit rapport is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 2 behandelt het theoretisch kader. Aan de hand van literatuur wordt een beeld geschetst van de doelgroep van dit onderzoek en worden factoren beschreven die de relatie van mens tot dier bepalen. Er worden drie verschillende modellen met elkaar vergeleken. In hoofdstuk 3 komt de methode van het onderzoek aan bod. Hierin worden de technieken beschreven die zijn ingezet voor het verkrijgen van de benodigde data. Ook wordt hier verder in gegaan op de deelnemende scholen en de leerlingen. Hoofdstuk 4 beschrijft de belangrijkste resultaten van het onderzoek, onderverdeeld naar de verschillende technieken die zijn toegepast voor de dataverzameling. Tevens worden deze resultaten geanalyseerd. In hoofdstuk 5 worden de conclusies van dit onderzoek beschreven, door antwoord te geven op de onderzoeksvragen. Hoofdstuk 6 sluit af met een discussie, waarin de goede punten en de beperkingen van dit onderzoek worden besproken. Daarnaast worden aanbevelingen gegeven voor toepassingen en verder onderzoek.

HOOFDSTUK 2 THEORETISCH KADER

Dit hoofdstuk begint met een theoretische achtergrond van de doelgroep en de dieren die in dit onderzoek gebruikt zijn. Vervolgens worden de algemene relatie van mensen tot dieren en de relatie van kinderen tot dieren beschreven, aan de hand van theoretische modellen. Eén van deze modellen wordt toepasbaar gemaakt op dit onderzoek. Het hoofdstuk sluit af met een algemene beschrijving van de relatie die moslims hebben met dieren.

2.1 De doelgroep

Deze paragraaf beschrijft de doelgroep van dit onderzoek. Allereerst worden kinderen in het algemeen beschreven, vervolgens de kinderen die de doelgroep vormen van dit project. De paragraaf eindigt met een uitleg van het concept 'Vogelaarwijk'.

2.1.1 Kinderen

In 1990 is er door de Verenigde Naties een verdrag gesloten over de rechten van het kind. In dit verdrag wordt een kind beschreven als ieder mens dat jonger is dan 18 jaar, tenzij het kind eerder het recht op meerderjarigheid heeft verkregen. Kinderen kunnen op basis van hun leeftijd apart benoemd worden. Zo worden kinderen tot ongeveer 1 jaar baby's genoemd. De andere groepen zijn dreumesen (1-2 jaar), peuters (2-4 jaar), kleuters (4-6 jaar), schoolkinderen (6-12 jaar) en pubers (12-18 jaar) (Van der Waal *et al.*, 2008). Dit onderzoek wordt gedaan met schoolkinderen uit groep 7 en 8 van het basisonderwijs. Deze kinderen zijn gemiddeld tussen de 10 en 13 jaar. Deze doelgroep is het meest geschikt voor dit onderzoek. Hiervoor zijn twee redenen te geven, namelijk:

- De kinderen in groep 7 en 8 zijn actief bezig met de keuze voor een vervolgschool na het basisonderwijs. Om die reden is hun relatie tot dieren voor het groene onderwijs het meest interessant. Zij zijn het die uiteindelijk de keuze moeten maken om naar het groene onderwijs te gaan.
- Een andere reden voor deze keuze is dat bij kinderen in de leeftijdscategorie tussen 9 en 12 jaar de kinderlijke fantasie stopt en het gevoel een belangrijker rol gaat spelen. Kinderen worden in deze tijd meer bewust van problemen om hun heen, zoals ruziënde ouders. Het kind wordt in deze tijd zelfstandiger en neemt meer afstand van volwassenen. Ze nemen niet alles meer van hun ouders aan en vragen sneller advies aan vrienden. Ook gaan ze nieuwe informatie zoeken. Advies en informatie worden steeds vaker verkregen via verschillende soorten media, zoals internet en televisie (Lievegoed, 2003). Doordat kinderen in deze leeftijdsfase deze ontwikkelingen doorstaan, maakt ze dat geschikt als doelgroep in dit onderzoek. Voor dit onderzoek is het namelijk belangrijk dat de mening die het kind zelf aan het vormen is naar voren komt, en niet alleen de mening van de ouders.

In het onderzoek wordt gebruik gemaakt van zowel allochtone als autochtone kinderen. De exacte omschrijvingen van deze termen worden in de volgende paragrafen gegeven.

2.1.2 Autochtone kinderen

Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (2009) worden er onder autochtonen mensen verstaan waarvan beide ouders in Nederland geboren zijn. De uitzondering hierop is de derde generatie allochtoon die in paragraaf 2.1.3 beschreven wordt. In dit onderzoek zijn in de groep autochtone kinderen inbegrepen:

- Schoolkinderen in de leeftijdscategorie van 10 tot 13 jaar
- die afkomstig zijn uit een 'Vogelaarwijk'
- waarvan zowel de vader als de moeder autochtoon is. Voor de term autochtoon wordt bovengenoemde definitie van het CBS aangehouden.

Binnen Nederland bestaan er verschillen tussen de autochtone groepen in bijvoorbeeld inkomen, opleidingsniveau of levensstijl. Om invloeden van het milieu waarin kinderen opgegroeid zijn zo weinig mogelijk de uitkomsten van het onderzoek te laten bepalen, is gekozen voor kinderen uit eenzelfde soort wijken, namelijk de Vogelaarwijken. Deze wijken kenmerken zich door de aanwezigheid van groepen bewoners met lage inkomens, lage opleidingsniveaus, en hoge werkloosheid (Ministerie van VROM, 2009). Deze wijken worden nader toegelicht in paragraaf 2.1.5.

In het vervolg van dit onderzoek zal de hierboven besproken groep autochtone kinderen '*Nederlandse kinderen*' genoemd worden.

2.1.3 Allochtone kinderen

Over wat 'allochtonen' zijn bestaan verschillende opvattingen. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is een allochtoon een persoon van wie tenminste één ouder in het buitenland is geboren. Er wordt onderscheid gemaakt naar generatie en geografische afkomst.

Eerste generatie allochtonen zijn personen die in het buitenland zijn geboren. Tweede generatie allochtonen zijn in Nederland geboren, maar minstens één van hun ouders is geboren in het buitenland. Inmiddels is er ook een derde generatie allochtoon. Hierbij is minstens één ouder tweede generatie allochtoon. Volgens de definitie van het CBS is deze groep niet gekwalificeerd als allochtoon. In dit onderzoek worden eerste en tweede generatie allochtonen meegenomen, omdat naar verwachting van de projectgroep de afkomst van deze generatie nog een grote rol speelt in hoe zij ten opzichte van dieren staan.

Wat betreft het geboorteland wordt er door het CBS onderscheid gemaakt tussen westers en niet-westers. Niet-westers omvat allochtonen waarvan minstens één ouder is geboren in Afrika, Latijns-Amerika, Azië (met uitzondering van Japan en Indonesië), Marokko, Nederlandse Antillen en Aruba, Suriname of Turkije. In Nederland is 20% van de bevolking allochtoon (CBS, 2008). Hiervan bestaat de helft uit niet-westerse allochtonen.

In dit onderzoek zijn in de groep allochtone kinderen inbegrepen:

- Schoolkinderen tussen de 10 en 13 jaar,
- die eerste of tweede generatie niet-westerse allochtoon zijn,
- die een Islamitische achtergrond hebben (moslims) en

- die afkomstig zijn uit een Vogelaarwijk.

Voor dit onderzoek is besloten om niet-westerse allochtone kinderen met een Islamitische achtergrond te onderzoeken. Van de allochtonen is de grootste groep niet-westers (CBS StatLine, 2009). Bijna de helft van de niet-westerse allochtonen is aanhanger van de Islam (Volkskrant, 2007). Door deze groep te onderzoeken wordt er een goede weergave gegeven van de allochtone bevolking in Nederland.

De afkomst van kinderen of hun ouders kan een rol spelen bij de relatie van deze kinderen tot dieren. Valk et al., (2001) geven weer in 'Oude en nieuwe allochtonen: een demografisch profiel' dat de twee belangrijkste groepen binnen de Islam de soennieten en sjiieten zijn. Wereldwijd is ongeveer 90% van de moslims soennitisch, waaronder Turkse en Marokkaanse moslims. De sjiieten leven met name in Iran, Irak en Libanon. Daarnaast zijn er verschillen binnen landen. Volgens Van Ditzhuijzen (NRC, 2007) is er bijvoorbeeld een behoorlijk groot verschil tussen Marokkanen uit de steden en Marokkanen uit het Rifgebergte. De meerderheid van de bevolking van de Rif is 'Berber'. Zij hebben hun eigen tradities, die afwijken van de Marokkanen uit de steden. Terwijl beide groepen Islamitisch zijn, kan hun relatie tot dieren verschillen en dit kan doorwerken in de relatie van Islamitische kinderen tot dieren in Nederland.

Er is besloten om deze verschillen in dit onderzoek niet mee te nemen. Dit onderzoek is alleen bedoeld om verschillen tussen Islamitische en Nederlandse kinderen en hun relatie tot dieren in beeld te brengen en zal zich hier dan ook toe beperken.

In het vervolg van dit rapport zal de hierboven beschreven doelgroep kinderen '*Islamitische kinderen*' genoemd worden.

2.1.4 Kinderen met een andere achtergrond

Paragraaf 2.1.3 heeft een beschrijving gegeven van de verschillende 'typen' allochtonen. Naast de groepen waarop dit onderzoek zich richt bestaan er ook andere groeperingen, waaronder westerse allochtonen of niet-westerse allochtonen die bijvoorbeeld Hindoestaans, Boeddhistisch of Joods zijn. De kinderen die niet in de categorie 'Nederlands' of 'Islamitisch' kunnen worden onderverdeeld, worden in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. Dit omdat, zoals eerder genoemd, dit onderzoek zich alleen richt op de verschillen tussen Islamitische en Nederlandse kinderen en hun relatie tot dieren (zie hoofdstuk 3 voor verdere uitleg).

In het vervolg van dit rapport zal de hierboven beschreven groep kinderen in de categorie '*Overig*' vallen.

2.1.5 Vogelaarwijken

Eerder in dit hoofdstuk is de term 'Vogelaarwijk' ter sprake gebracht. Vogelaarwijken zijn wijken die vernoemd zijn naar de voormalige minister van Wijken, Wonen en Integratie, Ella Vogelaar. Zij had de taak om veertig achterstandswijken in Nederland te reorganiseren. Deze wijken liggen in grote steden. De bewoners zijn laag opgeleid, er is een hoge werkeloosheid,

de huizen zijn oud, het is onveilig op straat en het percentage allochtonen ligt in deze wijken ver boven gemiddeld (Ministerie van VROM, 2009).

Voor dit onderzoek zijn zowel autochtone als allochtone kinderen benaderd. Om beide doelgroepen te bereiken en kinderen uit een vergelijkbaar milieu te ondervragen, zijn scholen in Vogelaarwijken benaderd. De Vogelaarwijken zijn daarnaast geschikt omdat het percentage Islamieten er hoog is (Forum, 2008). Bovendien is er in de Vogelaarwijken sprake van geconcentreerde groepen bewoners met een vergelijkbare sociale status. Er is bewust niet gekozen voor leerlingen uit rurale regio's, omdat het groene onderwijs al veel scholieren trekt uit deze gebieden. Bovendien is in deze regio's het percentage allochtonen lager (Kies Kleur in Groen, 2009).

2.2 Dieren

Meer dan de helft (56%) van de Nederlandse huishoudens is in het bezit van één of meer huisdieren (TNS Nipo, 2009). De meeste huishoudens hebben een kat (49%) of een hond (36%), gevolgd door konijnen (12%) en vijvervissen (11%). Daarnaast is er een groot aantal landbouwhuisdieren in Nederland aanwezig (tabel 2.1).

Tabel 2.1 Landbouwhuisdieren in Nederland in 2008 (CBS, 2009)

	<i>Aantal dieren</i>	<i>Aantal bedrijven</i>
Rundvee	3.890.195	34.198
Varkens	12.026.467	8.249
Schapen	1.212.956	13.567
Geiten	354.878	4.153
Kippen	96.678.019	2.495

Om naar de relatie van kinderen met dieren te kijken is er een gespecificeerde set dieren opgesteld. Binnen dit onderzoek is gekozen voor de volgende selectie dieren: koe, varken, schaap, kip, geit, hond, konijn en goudvis.

In deze selectie is er gekozen voor twee dieren die een andere betekenis hebben in de Islam dan in de Nederlandse cultuur. De projectgroep verwacht dat het varken een andere reactie losmaakt bij Islamitische kinderen dan bij Nederlandse kinderen. Binnen de Islam wordt het eten van varkensvlees als een zonde gezien (Moslimweb, 2009). Daarnaast heeft ook de hond een negatieve bekendheid binnen de Islam (Moslimweb, 2009). Dit terwijl de hond in Nederland een populair huisdier is (TNS Nipo, 2009).

Er is gekozen voor vis en konijn omdat deze dieren voornamelijk door autochtone kinderen als huisdier worden gehouden (Van der Waal *et al.*, 2008). Vis is aangescherpt tot goudvis, zodat vijvervissen en vissen die gegeten worden uitgesloten worden. Voor dit project is specifiek de vis als huisdier van belang.

Daarnaast is er gekozen voor de meest voorkomende landbouwhuisdieren in Nederland. Naast het varken, dat hiervoor al beschreven is, zijn dat de koe en het schaap (zie tabel 2.1).

2.3 De algemene relatie van mens tot dier

In deze paragraaf worden theorieën over de relatie van mensen tot dieren beschreven. Eén model wordt in detail uitgelegd en toepasbaar gemaakt op dit onderzoek.

2.3.1 De relatie van mens tot dier door de jaren heen

Dieren hebben altijd een belangrijke plaats ingenomen in het bestaan van de mens. Zo'n 10.000 jaar geleden is de mens begonnen met het domesticeren van dieren. De verhouding jager – prooi, in de tijd dat mensen nog geen vaste woonplaats hadden, veranderde later in een soort meester – knecht verhouding (Swabe, 2001). De mens ging zich vestigen op één plaats en de menselijke aandacht voor dieren verplaatste zich van het dode naar het levende dier. Men gebruikte dieren voor hun functie als lastdrager. Ook kwam er meer aandacht voor het nageslacht dat de dieren konden voortbrengen: “de mens had nu de beschikking over een constante en steeds weer opnieuw te gebruiken natuurlijke hulpbron, die voedsel en secundaire dierlijke producten opleverde” (Swabe, 2001). Na de Tweede Wereldoorlog nam de productiviteit van dieren sterk toe. Aanpassingen in fokkerij, huisvesting en verzorging en meer kennis over ziekten en hun behandeling maakten schaalvergroting mogelijk (Stassen, 2006).

Dieren worden ook gehouden vanwege hun psychologische functie, bijvoorbeeld voor gezelschap of als hobby (Levinson, 1969 en Mugford, 1977, geciteerd door Covert *et al.*). Maatschappelijke ontwikkelingen als gestegen welvaart, toegenomen vrije tijd, verstedelijking en individualisering in de 20^e en 21^e eeuw hebben gezorgd voor een sterke toename in het aantal gezelschapsdieren in Nederland (Stassen, 2006).

De manier waarop dieren worden gezien en gebruikt, is door de jaren heen veranderd, maar dieren zijn altijd gezien als essentieel voor het bestaan van de mens (Swabe, 2001).

2.3.2 Attitudevorming

Een attitude is een verzameling van evaluaties (waardebepalingen) van een bepaalde persoon of een bepaald object. Dit heet het Attitude object (Ao), ongeacht of dit object een ‘ding’ of een ‘persoon’ is. Een attitude wordt beschreven in termen als ‘goed of slecht’, ‘schadelijk of gunstig’, ‘plezierig of onplezierig’ etc. (Ajzen, 2001).

Volgens Ajzen (2001) bestaat een attitude uit drie componenten (het ABC-model):

- 1 **Affect** (affectie): het gevoel dat iemand heeft ten aanzien van een Attitude object (Ao)
- 2 **Behaviour** (gedrag): de neiging om iets met het gevoel te doen, de belangrijkheid van het gevoel. Dit element moet slechts worden geïnterpreteerd als een *voorspeller* van gedrag, geen daadwerkelijk gedrag.
- 3 **Cognition** (cognitie): de mening over en de kennis van een individu ten aanzien van een attitude object (Ao): feiten die voor ‘waar’ worden aangenomen.

De drie componenten staat tot elkaar in relatie door middel van de mate van betrokkenheid bij het te evalueren Attitude object. Deze mate van betrokkenheid bepaalt welk van de drie

componenten het meest van belang is bij de attitudevorming (Ajzen, 2001). Iemand die weinig betrokkenheid voelt, baseert zijn attitude met name op het element 'behaviour'. Een voorbeeld: "ik weet niks van koeien en heb niet echt een mening over ze". Diegene die veel betrokkenheid voelt, baseert zijn houding voornamelijk op het element 'cognition'. Een voorbeeld: "ik weet veel van koeien en baseer mijn mening op feiten".

Het interne proces van attitudevorming wordt beïnvloed door informatie van buitenaf, eerdere ervaringen en de geldende normen en waarden (Solomon *et al.*, 2006). Het concept 'consistentie' speelt hierbij een belangrijke rol: mensen hebben van nature de behoefte aan harmonie tussen hun verschillende gedachten en gevoelens. Wanneer er om verschillende redenen inconsistentie ontstaat, is men geneigd zijn of haar gedachten en gevoelens bij te stellen om terug te keren in een staat van consistentie. Zo werkt dit ook voor attitudevorming. Het bijstellen van gedachten en gevoelens door invloed van buitenaf (bijvoorbeeld een veranderende norm) zorgt voor een andere verhouding tussen de verschillende componenten. Omdat deze componenten de basis zijn voor attitudes, zijn dus ook attitudes onderhevig aan veranderingen door de tijd heen.

2.3.3 Terminologie

Het volgende onderdeel van het theoretisch kader bespreekt theorieën die de relatie van mensen tot dieren beschrijven. De literatuur die voor dit onderdeel geraadpleegd is (o.a. Kellert, 1996, Eagles en Muffitt, 1990) spreekt met name over *attituden* ten opzichte van dieren. Dit onderzoek richt zich echter op de *relatie* van mensen tot dieren. Het concept *attitude* kan worden getypeerd als 'eenrichtingsverkeer': een persoon heeft een bepaalde attitude ten aanzien van een Attitude object (Ao). Het concept *relatie* is in dat opzicht tweeledig: het woordenboek definieert een relatie als "een betrekking waarin twee zaken of personen *tot elkaar* staan" (Van Dale, 2009). Er is dus sprake van een wisselwerking. Het begrip 'attitude' wordt in dit onderzoek gezien als een onderdeel van het begrip 'relatie'. Er wordt niet gesproken over de relatie *tussen* mens en dier, maar over de relatie van mens *tot* dier. Met 'relatie' wordt in dit rapport dus niet een tweeledige relatie bedoeld, maar een eenzijdige relatie van een mens ten opzichte van een dier. Het theoretische gedeelte spreekt, om in lijn te blijven met de literatuur, voornamelijk over 'attituden' en wanneer de inhoud zich richt op dit project, zal meer worden gesproken met de term 'relatie'.

2.3.4 Theorieën over de relatie van mens tot dier

Om de relaties van mensen ten opzichte van dieren te kunnen analyseren en om verschillen hierin te ontdekken, is het noodzakelijk om verschillende kerncomponenten/dimensies te onderscheiden. Op basis waarvan komt een houding ten opzichte van of een relatie met een dier tot stand? Welke factoren spelen hierbij een rol? Verschillende studies hebben manieren gezocht om de houding van mensen ten opzichte van dieren te karakteriseren en zo getracht vergelijkingen te maken tussen groepen mensen. Eén van de meest bekende en meest geciteerde onderzoekers is volgens diverse bronnen Kellert (Serpell, 2004, Hills, 1993, Covert *et al.* 1985).

Kellert (1996) geeft in zijn boek 'The Value of Life' aan dat de houding van mensen ten opzichte van dieren kan worden onderverdeeld in negen verschillende 'waarden'. Het onderzoek van Kellert is gericht op wilde dieren. Een individu heeft bijvoorbeeld een 'negatieve' houding ten opzichte van een dier, wat inhoudt dat hij/zij voornamelijk een afwijzende houding heeft. Hij of zij noemt bijvoorbeeld een bepaald dier 'eng' of 'vies'.

De negen waarden van Kellert, zoals hij ze ontwikkelde in 1977, zijn een hulpmiddel om verschillen tussen individuen en hun relatie tot dieren te kunnen onderscheiden.

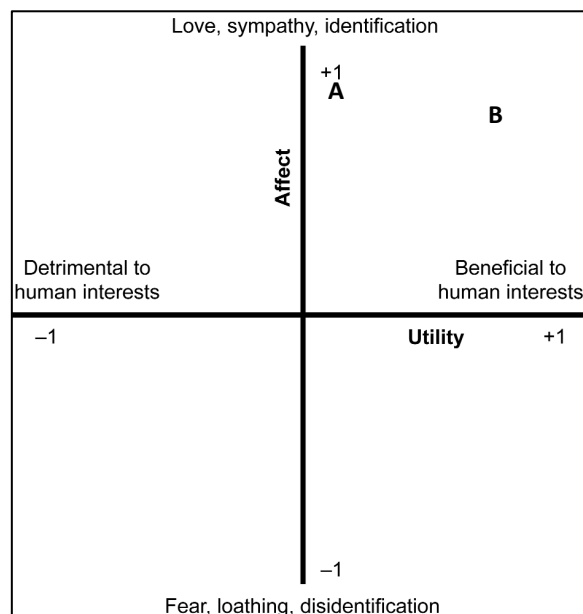
De negen waarden van Kellert zijn door onder andere Eagles en Muffitt (1990) in het artikel 'An analysis of children's attitudes toward animals' geoptimaliseerd. Zij hebben de waarden beschreven zoals weergegeven in onderstaande tabel.

Tabel 2.2 De negen waarden en hun betekenis (Eagles en Muffitt, 1990, p.42)

Attitude	Description
<i>Naturalistic</i>	Primary interest and affection for wildlife and the outdoors.
<i>Ecologicistic</i>	Primary concern for the environment as a system, for inter-relationships between wildlife species and natural habitats.
<i>Humanistic</i>	Principal interest and strong affection for individual animals, principally pets and large mammals.
<i>Moralistic</i>	Primary concern for the right and wrong treatment of animals, with strong opposition to exploitation or cruelty towards animals.
<i>Scientistic</i>	Primary interest in physical attributes and biological functioning of animals.
<i>Aesthetic</i>	Primary interest in the artistic and symbolic characteristics of animals.
<i>Utilitarian</i>	Primary concern for the practical and material value of animals or the animal's habitat.
<i>Dominionistic</i>	Primary interest in the mastery and control of animals typically in sporting situations.
<i>Negativistic/ Neutralistic</i>	Active or passive avoidance of animals due to indifference, dislike or fear.

Serpell (2004) introduceert in het artikel 'Factors influencing human attitudes to animals and their welfare' een andere mogelijkheid om de houding van mensen ten opzichte van dieren te kwantificeren. De dimensies 'affect' en 'utility' stellen een spectrum voor tussen een positieve en een negatieve extreme waarde, waarbij elk willekeurig dier op een bepaalde plaats binnen een assenstelsel kan worden gepositioneerd.

Onderstaande figuur geeft het spectrum schematisch weer. Het model wordt toegepast door middel van het plaatsen van één dier op verschillende plekken binnen het model. Het 'soort' attitude van verschillende mensen ten opzichte van het dier wordt hierdoor in kaart gebracht. Persoon X heeft bijvoorbeeld een hond als huisdier en ziet er voornamelijk het plezier van in. Hij of zij beschouwt het dier niet als nuttig. Plaats A op het assenstelsel geeft deze relatie het beste weer. Een andere persoon, persoon Y, is bijvoorbeeld blind. Voor hem of haar is een hond vooral nuttig, maar hij/zij heeft vaak ook een emotionele band met het dier. Deze situatie is passend voor plek B. Op deze manier kunnen de attitudes van meerdere personen ten opzichte van hetzelfde dier worden geploteerd.

Figuur 2.1 Schematische weergave van relatie tussen dimensies 'affect' en 'utility' (Serpell, 2004, p.147)

Hills (1993) tenslotte, geeft in het artikel 'The motivational bases of attitudes towards animals' een model weer, dat drie basiselementen voor een individu's houding ten opzichte van een dier kan bepalen. Deze drie basiselementen zijn:

- 1 Instrumentele eigenwaarde: bijvoorbeeld het eten van vlees, de bereidheid om vegetariër te worden
- 2 Empathie/identificatie: bijvoorbeeld angst voor dieren
- 3 Positie van natuur en status van dieren: bijvoorbeeld het ondergeschikt of gelijk behandelen van dieren

Volgens dit model kan een individu op verschillende elementen een bepaalde score behalen die een indicatie geeft van zijn of haar houding ten opzichte van dieren.

2.4 Het model van Eagles en Muffitt

Voor het vervolg van dit onderzoek is besloten één theorie die de mens-dierrelatie beschrijft als leidraad te nemen. Het model van Eagles en Muffitt lijkt de beste optie voor dit onderzoek. De benadering van Serpell (2004) neemt namelijk het *dier* als uitgangspunt en maakt daarbij onderscheid tussen verschillende toepassingen van het dier in kwestie door verschillende mensen. Andersom richt het raamwerk van Eagles en Muffitt (1990) zich op de karakteristieken van de *mens* en hoe deze eigenschappen invloed uitoefenen op hun relatie met dieren. Een individu is op een bepaalde manier georiënteerd, beïnvloed door de verschillende factoren zoals de sociale norm en levensstijl. Hij of zij neemt een bepaalde attitude aan ten opzichte van dieren. Daarnaast zitten er in de benadering van Serpell gradaties in de dimensies 'affect' en 'utility', die in dit onderzoek niet naar voren komen. In dit onderzoek wordt bijvoorbeeld bepaald of kinderen vinden dat een hond nut heeft of niet, en niet 'hoeveel' nut een hond heeft.

Het model van Hills (1993) is vergelijkbaar met de benadering van Serpell, maar beperkt zich tot drie elementen. Wanneer de verschillen tussen de groepen klein zijn, bestaat de kans dat de verschillen niet zichtbaar worden in de drie categorieën, omdat veel aspecten van een houding onder hetzelfde basiselement vallen.

Kortom, het model van Eagles en Muffitt (1990) biedt de mogelijkheid een zo breed mogelijk beeld te schetsen van de aard van de relatie. Het model kan echter niet direct worden toegepast in dit onderzoek zonder deze aan te scherpen. Het model is namelijk gericht op wilde dieren en dit zijn niet de dieren waar dit onderzoek zich op richt. Daarom is er een aantal waarden in de methode van Eagles en Muffitt (1990) dat aangepast moet worden. Hieronder zullen de aangepaste waarden worden toegelicht. Een overzicht wordt gegeven in tabel 2.3.

Naturalistic is in het aangescherpte model vertaald naar *natuur*. De beschrijving is voor een groot deel overgenomen van het oorspronkelijke model van Kellert. De waarde natuur beschrijft "... de voldoening die mensen verkrijgen vanuit het direct ervaren van de natuur en het dierenrijk (recreatie)" (Kellert (1977) geciteerd in Kellert (1996, p. 11). Hier is voor gekozen omdat de definitie van Kellert (1977) specifiek is dan de beschrijving die Eagles en Muffitt (1990) geven.

Ecologicistic is vertaald naar *ecologisch*. De beschrijving van Eagles en Muffitt (1990) gaat over de wisselwerking tussen dieren en hun natuurlijke habitat. In het nieuwe model is dit meer toegespitst op de leefomgeving van het dier, omdat er in dit onderzoek gesproken wordt over gedomesticeerde dieren in plaats van wilde dieren. Bij deze dieren wordt er niet gesproken over de natuurlijke habitat.

Utilitarian is in het aangescherpte model vertaald naar *nut*. De beschrijving is aangepast, omdat deze beschrijving voornamelijk toegespitst is op de manier waarop voordeel gehaald kan worden uit de natuur en niet zozeer de manier waarop voordeel gehaald kan worden uit de dieren. Met *nut* in dit onderzoek, wordt de manier bedoeld waarop men economisch, fysiek en materieel voordeel kan halen uit dieren.

De definities van *aesthetic*, *dominionistic*, *humanistic*, *moralistic*, *negativistic* en *scientific* zoals die gegeven zijn door Eagles en Muffitt (1990) zijn direct toepasbaar voor dit onderzoek.

Aesthetic is in het aangescherpte model vertaald naar *esthetisch*, *dominionistic* naar *overheersen*, *humanistic* naar *humaan*. Verder is *moralistic* in het aangepaste model vertaald naar *ethiek*, *negativistic* naar *negatief* en *scientific* naar *kenmerken*.

In tabel 2.3 worden de waarden en de definities weergegeven, zoals die voor dit onderzoek geformuleerd zijn.

Tabel 2.3 Waarden en hun beschrijvingen zoals gebruikt in dit onderzoek

	Waarden	Beschrijving:	Voorbeelden:
1	Natuur	De voldoening die mensen ervaren (ontspannen gevoel, kalmte, rust) van direct contact met de natuur en dieren of een combinatie daarvan.	Bezoek dierentuin, vissen, jagen, wandeling in het bos, bezoek kinderboerderij.
2	Humaan	Emotionele band hebben met en liefde voelen voor bepaalde diersoorten en individuele dieren.	Lief, schattig, naam geven, knuffelen, grappig.
3	Overheersen	Heersen over dieren en deze in bedwang houden.	Temmen, trucjes leren, vastbinden
4	Ethiek	Ethische betrokkenheid bij dieren. Sterke afwijzing van wreedheid t.o.v. van het dier.	Ik eet geen vlees (vegetarisch), ik dood geen dieren (principe), zit opgesloten en dat is zielig
5	Negatief	Negatieve gevoelens en afkeer t.o.v. het dier. Geen identificatie met het dier.	Dieren vies vinden, bang zijn voor het dier.
6	Esthetisch	Een symbolische en artistieke benadering van het dier.	Sterrenbeeld, slachtfeest, halal.
7	Ecologisch	Heeft betrekking op de leefomgeving van het dier.	Vissenkom, kooi, wei, kudde.
8	Nut	Het economische, praktische en materiële nut van het dier staat centraal.	Geven melk, vlees.
9	Kenmerken	Fysiologische en biologische eigenschappen (kenmerken) van een dier. <i>(De genoemde eigenschap van het dier kan in eerste instantie niet geassocieerd worden met een van de andere 8 waarden).</i>	Heeft vlekken, heeft een lange tong, heeft een natte neus, is klein.

2.5 Kinderen en hun relatie tot dieren

Hoe kinderen naar dieren kijken is afhankelijk van verschillende factoren. Allereerst speelt leeftijd een belangrijke rol. Margadant (1988) schrijft in haar boek 'Dierenjuf' dat jonge kleuters van vier á vijf jaar speelgoeddieren bijvoorbeeld ook tot de dieren rekenen. Daarentegen worden dieren zoals vogels en insecten door kleuters meestal niet als dieren gezien. Oudere kleuters (6 jaar) weten wel dat vogels en insecten dieren zijn. Verder benaderen heel jonge kleuters dieren op een andere manier dan oudere kinderen. De jongere kinderen zullen onbevreesd op een dier afgaan, terwijl oudere kinderen voorzichtiger zijn. Zij zien iets dat onbekend is eerder als bedreigend. Bijna nooit zullen deze kinderen een vreemd dier meteen over hun kop aaien. Een uitzondering hierop zijn de kinderen die van jongs af aan vertrouwd zijn met een bepaald soort dieren, zoals een hond of een konijn (Margadant, 1988).

Kellert (1985) beschrijft in zijn artikel 'Attitudes toward animals: Age-related development among children', dat bij kinderen tussen zeven en elf jaar met name een toename waarneembaar is in emotionele zorg en affectie voor dieren. Bij kinderen tussen tien en veertien jaar is een groei in feitelijk en cognitief begrip van dieren waargenomen. Tot slot is een grote toename in ethisch en ecologisch besef waargenomen tussen dertien en zestien jarigen (Kellert, 1985).

Naast de invloed van leeftijd speelt de culturele achtergrond een rol in de relatie van kinderen ten opzichte van dieren. Margadant (1988) stelt in haar boek dat de relaties met huisdieren bij allochtonen minder affectief zijn. Van de allochtone kinderen in haar onderzoek heeft bijna geen enkel kind een huisdier thuis. Daardoor leren zij thuis niet de affectieve relatie met dieren. Dit heeft onder andere invloed op de benadering van dieren bij kinderen uit een etnische minderheid.

Daarnaast zijn er vanuit religieus oogpunt een aantal dieren die door Islamitische kinderen als 'onrein' worden gezien. Dit heeft volgens de Koran te maken met het soort dier en de manier waarop het dier is gestorven of gedood (Qur'an Sūra 5:4). Er wordt echter verondersteld dat een aantal religieuze voorschriften oorspronkelijk preventieve maatregelen waren tegen bijvoorbeeld hondsdolheid (Margadant, 1988).

2.6 Moslims en hun relatie tot dieren

In dit onderzoek neemt de relatie van moslims met dieren een belangrijke plaats in. In deze paragraaf zullen algemene aspecten van deze relatie beschreven worden.

Uit de Koran blijkt dat moslims de rechten van dieren moeten respecteren. Het niet nakomen hiervan is in de ogen van God een zonde en als zodanig strafbaar (Badloe, 2004). Dierengevechten, jachtsporten en het mishandelen van dieren zijn verboden in de Islam, evenals het doden van dieren zonder reden. Ook wordt het houden van dieren in kooien afgewezen (Badloe, 2004).

Wat betreft de consumptie van dieren, schrijft de Islam voor dat enkel *halal* (wettige) voeding mag worden genuttigd. Vlees is halal wanneer het van een rein dier komt dat ritueel geslacht (*zabihah*) is. Verspilling van halal voeding is verboden.

Over welke dieren halal zijn en welke niet zijn niet alle moslims het eens. Over het eten van paard bijvoorbeeld, bestaat discussie (zie forums als Ontdek Islam en Forums Marokko, 2009). Sakr (2001) zegt dat het vlees van paarden alleen in noodgevallen gegeten mag worden, aangezien deze door de Islam als 'edel' beschouwd worden.

Voorbeelden van halal producten zijn (HFFIA, 2009, Badloe, 2004):

- Plantaardige producten (honing, planten, vers of gedroogd fruit, noten, granen etc.)
- Zuivelproducten van dieren waarvan het welzijn gerespecteerd wordt
- Vlees van wettige dieren (o.a. koeien, schapen en geiten)
- Voedsel uit de zee

Haram (onwettige) voeding mag niet geconsumeerd worden. Voorbeelden van producten die haram zijn (HFFIA, 2009, Badloe, 2004):

- Varkensvlees
- Bloed
- Vlees van carnivoren
- Lichamen van dode dieren
- Halal dieren die niet volgens de Islamitische wet geslacht zijn

HOOFDSTUK 3 METHODIEK

Dit hoofdstuk behandelt de methode van het onderzoek. Allereerst wordt globaal de opzet van het onderzoek beschreven. Vervolgens komen de doelgroep en de onderzoekstechnieken aan bod en daarnaast wordt de procedure van het onderzoek behandeld.

3.1 Globale opzet

Een literatuurstudie is gedaan naar de concepten die voor dit onderzoek belangrijk zijn. Daarnaast zijn theorieën over algemene relaties van mensen tot dieren onderzocht en toepasbaar gemaakt op dit onderzoek.

De verschillen tussen Nederlandse en Islamitische kinderen in relatie tot dieren is onderzocht aan de hand van een veldonderzoek. De leerlingen van de groepen 7 en 8 hebben individueel opdrachten gemaakt in klas. Er zijn in totaal vijf basisscholen bezocht in Wageningen, Arnhem, Utrecht en Rotterdam. Eén van deze scholen diende als testschool en de leerlingen van deze school zijn geobserveerd tijdens het maken van de opdracht. De opdrachten zoals voorgelegd aan de kinderen en een uitgebreide beschrijving van de procedure in de klas zijn te vinden in bijlage I en III.

Om meer deskundige informatie te verkrijgen, zijn tenslotte twee experts op het gebied van relaties van mensen met dieren geïnterviewd.

3.2 Kwalitatief onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om de kennis over de relatie van kinderen tot dieren te vergroten. Om deze relatie te beschrijven, is een kwalitatief onderzoek verricht. Bevindingen over de relatie worden beschreven in de resultaten. De kwalitatieve onderzoekstechnieken gebruikt in dit onderzoek (literatuuronderzoek, interviews, observatie en opdrachten) zijn beschreven in paragraaf 3.4.

3.3 Doelgroep

Aan dit onderzoek hebben vijf basisscholen meegewerkt, met een totaal van 103 kinderen. In de volgende paragrafen zal deze onderzoekspopulatie in detail beschreven worden.

3.3.1 Scholen

Voor dit onderzoek zijn vijf basisscholen bezocht. De eerste school die bezocht is, bevindt zich in Wageningen en diende als testschool. De opdrachten zijn door groep 8 van deze school gemaakt. Deze test heeft geleid tot enkele aanpassingen in de opzet van de opdrachten. Meer hierover is te vinden in paragraaf 3.4.4. De resultaten van deze testschool zijn alleen gebruikt om de onderzoeksmaterialen te verbeteren en zijn niet verwerkt in de uitkomsten van dit onderzoek. Ook in de tellingen die in paragraaf 3.3.2 voorkomen, is de testschool niet meegeteld.

De vier overige scholen zijn allen meegenomen in de resultaten. Twee van deze scholen bevinden zich in Arnhem, de andere twee in Utrecht en Rotterdam. Alle scholen zijn

gesitueerd in een zogenoemde Vogelaarwijk (zie paragraaf 2.1.5 voor uitleg over de term 'Vogelaarwijk').

3.3.2 Leerlingen

In totaal hebben 87 basisschoolleerlingen meegewerkt aan het onderzoek (exclusief de leerlingen van de testschool). De docenten hebben inzage gegeven in de afkomst van de kinderen. Van de 87 kinderen waren 28 Nederlands, 34 Islamitisch en vielen 25 kinderen in de categorie Overig (zie paragraaf 2.1 voor definities van de categorieën).

De Islamitische kinderen zijn voornamelijk van Turkse afkomst, gevolgd door Marokkaans. Kinderen uit de categorie 'Overig' komen onder andere uit China, Pakistan, Kaap Verdië, Rusland, Suriname en Ecuador.

Onderstaande tabellen laten de verdeling van geslacht en leeftijd zien. Ook hierin is de testschool niet meegenomen.

Tabel 3.1 Geslacht en leeftijd deelnemers onderzoek

<i>Geslacht (j/m)</i>	Jongen		Meisje		Totaal
Islamitisch		20	14		34
Nederlands		13	15		28
Overig		8	17		25
Totaal		41	46		87

<i>Leeftijd (jaar)</i>	10	11	12	13	Totaal
Islamitisch	3	15	16	-	34
Nederlands	3	12	11	2	28
Overig	1	13	11	-	25
Totaal	7	40	38	2	87

Onder de 87 kinderen die deelgenomen hebben aan het onderzoek, zijn 41 jongens en 46 meisjes. De leeftijden van de leerlingen variëren van 10 tot 13 jaar, met een gemiddelde van 11 jaar oud.

3.4 Onderzoekstechnieken

In dit onderzoek zijn vier onderzoekstechnieken gebruikt: literatuurstudie, interviews, observatie en veldonderzoek in de vorm van opdrachten voor kinderen. Deze vier methodes worden in de volgende paragrafen in detail beschreven.

3.4.1 Literatuurstudie

Om de eerste deelvraag (zie hoofdstuk 1) te kunnen beantwoorden is een literatuurstudie verricht. Allereerst is literatuur gezocht over de concepten die in dit onderzoek van belang zijn, zoals kinderen, autochtoon, allochtoon en dieren. Daarnaast zijn theorieën over de algemene relatie van mensen met dieren en specifiek de relatie van kinderen met dieren onderzocht. Eén theorie is uitgekozen en toepasbaar gemaakt op dit onderzoek. De experts

en de opdrachtgever hebben literatuur aangedragen. Daarnaast is de projectgroep zelf op zoek gegaan naar literatuur via de bibliotheek van Wageningen Universiteit en via het internet. De uitkomsten van dit onderzoek zijn in hoofdstuk 1 beschreven.

3.4.2 Interviews

In dit onderzoek zijn interviews afgenomen met twee experts. De uitgewerkte interviews zijn te vinden in bijlage II. De eerste expert is Geert van der Peet, onderzoeker voor de Animal Science Group in Lelystad. Hij is gespecialiseerd in mens-dierrelaties en is van Nederlandse afkomst. De tweede expert is Mostafa El Filali, adviseur Groen en Participatie bij het Amsterdams Steunpunt Wonen. Hij is van oorsprong bioloog en heeft een Islamitische achtergrond. Door deze twee personen met andere achtergronden te interviewen, wordt de relatie van mens tot dier vanuit verschillende invalshoeken bekeken. De uitkomsten van de interviews worden gebruikt in de resultaten en in de discussie.

Voor beide interviews is dezelfde aanpak gebruikt, namelijk een semi-gestructureerd interview. Een lijst is opgesteld met onderwerpen die besproken moesten worden. De geïnterviewde kreeg ook de kans zelf onderwerpen aan te kaarten. De interviewer houdt in deze vorm van interviewen rekening met wat de geïnterviewde vertelt.

Deze aanpak is geschikt voor dit onderzoek, omdat de vragen die de interviewer heeft aan bod komen, maar ook de geïnterviewde inbreng heeft. Daarnaast kan goed doorgevraagd worden wanneer iets niet duidelijk is of wanneer meer informatie nodig is.

Van tevoren is voor beide interviews een lijstje met onderwerpen gemaakt die in ieder geval besproken moesten worden. Bij het eerste interview heeft één persoon het interview afgenomen en bij het tweede interview hebben twee personen het interview afgenomen. Omdat bij dit soort interviews de antwoorden niet vast liggen, zijn tijdens het interview aantekeningen gemaakt. Deze aantekeningen zijn naderhand uitgewerkt (zie bijlage II). In hoofdstuk 4, paragraaf 4.5, worden de interviews met de beide experts vergeleken.

3.4.3 Observatie

De onderzoekstechniek 'observatie' is gebruikt op de testschool. Tijdens het maken van de opdrachten zijn de kinderen geobserveerd. Gekeken is naar hun reacties op de opdrachten, zowel verbaal als non-verbaal, en naar de vragen die zij stelden. Deze observatie is gebruikt om te controleren of de opdrachten duidelijk zijn. Reacties van de kinderen hebben knelpunten in de opdrachten aangegeven, aan de hand waarvan de opdrachten zijn aangepast.

Twee personen zijn tussen de leerlingen gaan zitten terwijl de kinderen de opdrachten maakten. Alle reacties en vragen zijn opgeschreven en gebruikt om de opdrachten te verbeteren.

3.4.4 Opdrachten

Met het Groene Wiel, een centrum voor natuur- en milieueducatie in Wageningen, is gesproken over vraagtechnieken bij basisschoolleerlingen in de bovenbouw. Hieruit is het idee voor drie verschillende opdrachten ontstaan: een mindmap, een situatieschets en een vragenlijst. In het vervolg van deze paragraaf wordt dieper ingegaan op deze opdrachten. Aan de hand van de gemaakte aanpassingen op de theorie van Eagles en Muffitt zijn de opdrachten uitgewerkt. Deze opdrachten zijn besproken met methodoloog Astrid Hendriksen van Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Zij heeft advies gegeven over hoe de opdrachten uitgelegd moesten worden aan de kinderen. Bij de uitleg van de mindmap mochten bijvoorbeeld geen voorbeelden gegeven worden, omdat de kinderen dan in een bepaalde richting gestuurd zouden worden. Daarnaast is het doel van het onderzoek niet van tevoren aan de kinderen uitgelegd, omdat ook dit hun antwoorden kon sturen. Hieronder worden de opdrachten in detail besproken. Zie voor de procedure in de klas bijlage I.

Mindmap

De eerste opdracht die aan de kinderen is voorgelegd, is de mindmap (zie bijlage IIIa). Deze opdracht is gebruikt om inzicht te krijgen in de eerste associaties die kinderen hebben met bepaalde dieren. In het midden van de mindmap stond een dier en daarom heen bevonden zich lege rondjes. Het was de bedoeling dat de kinderen in de lege rondjes alles opschrijven, waar zij op dat moment aan dachten bij dat dier. Antwoorden die de kinderen gaven, kunnen verbonden worden aan de aangescherpte waarden van Eagles en Muffitt.

Omdat de kinderen de eerste woorden op moesten schrijven waar ze aan dachten, mocht deze opdracht niet te lang duren. Daarom is gekozen een selectie van zes dieren te behandelen: hond, schaap, konijn, koe, varken en goudvis. De keuze voor deze dieren is uitgelegd in hoofdstuk 2, paragraaf 2.2.

Situatieschets

De tweede opdracht bestaat uit vier verschillende situaties, die indirect op de relatie van kinderen met dieren ingaan (zie bijlage IIIb). In een brainstorm voorafgaand aan het maken van de opdrachten, zijn een aantal situaties bedacht die met de omgang met dieren te maken hebben. Die situaties zijn in deze opdracht verwerkt. De eerste situatie komt voort uit de bespreking bij Het Groene Wiel.

Aan de kinderen is een situatie voorgelegd, waarover zij vragen moesten beantwoorden. De beschreven situaties bevatten geen directe relatie met een dier, maar vragen hier op een verpakte wijze naar. De kinderen zijn hierdoor niet afgeleid door de aanwezigheid van een bepaald dier in de vraag, maar het dwingt hen wel na te denken over een diergerelateerd onderwerp. Er is bijvoorbeeld aan de kinderen gevraagd of zij de hond van een zieke buurvrouw zouden uitlaten (zie beneden). De antwoorden met motivatie bieden inzicht in het soort relatie dat het kind met het dier heeft.

De eerste situatie gaat over een buurvrouw die erg ziek is. Zij kan hierdoor haar hond niet uitlaten. De vraag aan de kinderen was of zij de hond van de buurvrouw in dit geval uit zouden laten. Ook moesten de kinderen uitleggen waarom zij wel of niet de hond uit zouden

laten, aangezien de achterliggende reden betrekking kan hebben op de hond, de buurvrouw of op het kind zelf. Door deze situatie te schetsen, kon achterhaald worden wat de relatie van de kinderen is met honden, zonder dat zij gefocust zijn op de hond.

Situatie twee ging over een vader die slager is. Hij wil graag dat zijn zoon of dochter de slagerij overneemt. De vraag aan de kinderen was of zij dit zouden willen en waarom wel of niet. Daarnaast is gevraagd wat voor vlees zij zouden verkopen in de slagerij, ongeacht of ze slager willen worden of niet. Deze vraag richtte zich op consumptiedieren en het slachten van dieren. Dit is een andere relatie met dieren dan bij voorgaande situatie. Daarnaast konden religieuze onderwerpen, zoals halal vlees of slachtrituelen, hier aan bod komen.

De derde situatie ging over een kinderboerderij. De vraag was of de kinderen hier later zouden willen werken. Ook is gevraagd wat voor dieren zij op een kinderboerderij zouden willen hebben. Het houden en verzorgen van dieren kwam hier aan bod en kinderen kregen de kans zelf dieren te noemen.

In de laatste situatie is gevraagd of de kinderen boer zouden willen worden en op wat voor soort bedrijf. Deze situatie geeft een idee van het imago van het boerenleven en of de kinderen dieren zouden willen gebruiken om er geld mee te verdienen.

Vragenlijst

In de laatste opdracht is de kinderen een vragenlijst voorgelegd, die zij zelfstandig in konden vullen (zie bijlage IIIc). Deze vragen gingen over de thuissituatie met betrekking tot dieren. Door hiernaar te vragen wordt een beeld verkregen over hoe de thuissituatie invloed kan uitoefenen op de relatie die kinderen hebben met dieren. Voordat de opdrachten gemaakt zijn, is er een brainstorm gehouden met de projectgroep, waarin bedacht is welke informatie van de kinderen voor dit onderzoek nodig waren. Hier is een vragenlijst voor de kinderen uit voort gekomen.

Er is gevraagd of de kinderen een huisdier hebben en wat voor een dier. In het geval dat een kind geen huisdier heeft, wordt gevraagd naar de reden. Een volgende vraag ging over waarom de kinderen een dier zouden nemen. Deze meerkeuzevraag bevatte verschillende opties die binnen de aangescherpte waarden van Eagles en Muffitt vallen. Per waarde is een aantal antwoorden opgesteld. De waarde 'ecologisch' was bij deze specifieke vraag niet verwerkt in de antwoordmogelijkheden, omdat de vraag 'Waarom heb je een huisdier?' niet leidt tot antwoorden die binnen deze waarde vallen. Een volgende vraag ging over welke huisdieren bij de kinderen in huis mogen komen en welke niet. De laatste vraag ging over welke soorten vlees de kinderen eten. Deze vraag geeft een beeld over de consumptie van dieren en mogelijke verschillen hierin tussen de kinderen. Dieren worden hierdoor niet alleen 'levend' beschouwd, maar ook het slachten en consumeren van dieren wordt besproken.

Optimaliseren van de opdrachten

Na het ontwikkelen van de opdrachten zijn deze besproken met een lerares van groep 8 van een basisschool in Wageningen, om nogmaals te kijken of de opdrachten geschikt zijn voor deze leeftijdsgroep. Zij heeft advies gegeven over de lay-out en de vraagstelling. De opdrachten zijn hierna aangepast en getest in de klas van deze lerares. Omdat deze proef als belangrijkste doel had de vragenlijst te testen, is voor een goed bereikbare school gekozen. Daarnaast is de samenstelling van de groep wat betreft afkomst vergelijkbaar met de

doelgroep van dit onderzoek (8 Nederlandse leerlingen, 6 Islamitische en 2 'overig'). Uit observatie (zie paragraaf 3.4.3) van de kinderen tijdens het maken van de opdrachten en uit de vragen die gesteld werden door de kinderen, is geconstateerd dat enkele opdrachten nog niet helemaal duidelijk waren. Ook uit de antwoorden die de kinderen opschreven, bleek dat enkele vragen aangepast moesten worden.

Eén van de belangrijkste problemen die de projectgroep tegenkwam, was dat bepaalde antwoorden van de kinderen niet in een bestaande waarde konden worden onderverdeeld. Veel van deze antwoorden hadden betrekking op de verzorging van dieren, zoals 'uitlaten' en 'hok schoonmaken'. Er is besloten een tiende waarde toe te voegen, aan de negen aangescherpte waarden van Eagles en Muffitt (tabel 2.3). Deze waarde is 'zorg' genoemd. Onderstaande tabel 3.2 geeft een aanvulling op tabel 2.3 door de waarde 'zorg' toe te voegen.

Tabel 3.2 Toegevoegde waarde 'zorg'

Waarden	Beschrijving:	Voorbeelden die kinderen in de opdracht geven hebben:
Zorg	Het dier verzorgen.	Eten geven, uitlaten, hok schoonmaken.

De opdracht met de mindmap (zie bijlage IIIa) leverde een probleem op wat betreft tijd. Sommige kinderen hadden veel tijd nodig om de opdracht in te vullen terwijl andere kinderen snel klaar waren. Hierdoor werden de kinderen onrustig. De opdracht bevatte in eerste instantie ook twee lege rondjes waar de kinderen zelf een dier konden invullen. Er is voor gekozen om deze open mindmaps weg te laten, omdat deze te veel tijd kostten en omdat de antwoorden niet bruikbaar bleken voor het onderzoek. Er werden veel verschillende dieren genoemd, van dolfijn tot giraffe. Hieruit bleek echter wel dat er geen belangrijke dieren vergeten waren. Wanneer in de lege rondjes vaak hetzelfde dier ingevuld zou worden, zou dat kunnen betekenen dat dit dier eigenlijk tussen de selectie van zes dieren had moeten staan.

Bij de opdracht met de situatieschetsen (zie bijlage IIIb) bleek het woord 'akkerbouw' niet duidelijk voor veel kinderen. Daarom is er in de aangepaste versie een korte toelichting gegeven op dit woord. Bij dezelfde opdracht bleek het 'doorhalen wat niet van toepassing is' erg lastig te zijn, zowel voor het invullen als het nakijken. Bij de vragen waarbij het antwoord 'ja' of 'nee' is, is de lay-out veranderd in een meerkeuzevraag.

De laatste opdracht (zie bijlage IIIc), waarin vragen gesteld worden over de thuissituatie, leverde de meeste problemen op. Onder andere werd niet naar de voornaam gevraagd, waardoor er naamloze antwoordvellen bij zaten. Daarnaast was het woord 'maximaal' onduidelijk. Deze term is veranderd in 'niet meer dan'. Tijdens het analyseren van de antwoorden van de testschool bleek dat één vraag niet goed in een aangescherpte waarden van Eagles en Muffitt paste. De vraag was: 'Wat doe je met je huisdier?'. De antwoorden van deze meerkeuzevraag vielen allen in de waarden 'zorg' en 'humaan'. De andere waarden werden hierdoor uitgesloten. De formulering van de vraag is veranderd in 'Waarom zou jij

een huisdier nemen?'. De antwoordmogelijkheden zijn uitgebreid, zodat meerdere waarden aan bod kwamen. Voor de uiteindelijke versie van alle opdrachten zie de bijlagen.

3.5 Procedure

Het onderzoeksproces kan in een aantal fasen worden opgedeeld: de oriëntatiefase, de benadering van de deelnemers, dataverzameling en als laatste de analyse en verslaglegging. Deze fasen zullen hieronder apart besproken worden.

3.5.1 Oriëntatiefase

In de beginfase is er een brainstorm gehouden over het onderwerp en is er een aantal belangrijke thema's naar voren gekomen. Hierna is gekeken of er literatuur beschikbaar was over deze onderwerpen. Deze thema's waren onder andere de relatie van mensen tot dieren in het algemeen, de relatie van kinderen tot dieren, de ontwikkeling van kinderen en algemene literatuur op het gebied van allochtonen en dieren.

In een later stadium zijn er interviews gepland met een tweetal experts op het gebied van de relatie van mensen tot dieren.

Nadat bekend was geworden hoe het onderzoek aangepakt zou worden is er bij Het Groene Wiel in Wageningen informatie ingewonnen over verschillende interviewtechnieken bij kinderen. Het Groene Wiel is een centrum voor natuur- en milieueducatie. Voor onderzoekstechnieken is ook methodoloog Astrid Hendriksen van Wageningen Universiteit en Researchcentrum benaderd.

3.5.2 Benaderen van deelnemers

Voor het veldonderzoek waren er basisscholen nodig, die bereid waren hun leerlingen opdrachten te laten maken voor dit project. Er is gezocht naar scholen in Vogelaarwijken. In eerste instantie is er onderzoek gedaan naar de culturele samenstelling van leerlingen van verschillende basisscholen in Vogelaarwijken. Dit gebeurde door middel van het bezoeken van internetsites van basisscholen. Aan de hand van foto's op de websites is gekeken naar de samenstelling van de klassen wat afkomst betreft. Vervolgens werden de geschikte scholen gebeld. De scholen bleken echter in deze periode weinig tijd te hebben. Dit had vooral te maken met de Cito-toets die precies tijdens de week van het veldonderzoek gegeven werd. Veel van de scholen wilden daardoor niet meewerken aan het onderzoek. Uiteindelijk waren er twee scholen die via de telefoon een toezegging deden. Omdat de hierboven beschreven aanpak niet het gewenste resultaat opleverde, is er overgeschakeld op een directere methode. Er is naar scholen toegegaan en gevraagd naar de docent van groep 8. Op deze manier zijn er drie scholen benaderd en deze wilden alle drie meewerken. De namen van de experts, Mostafa El Filali en Geert van der Peet, zijn verkregen via de opdrachtgever Martijn Root en de expert vanuit Wageningen Universiteit, Marlon van der Waal. Er is contact met de externe experts opgenomen en beide hadden interesse om mee te werken aan dit onderzoek.

3.5.3 Dataverzameling

De periode van dataverzameling heeft in totaal anderhalve week in beslag genomen. Er zijn vijf basisscholen bezocht, waarvan de eerste school gebruikt is als testschool. De testschool is twee keer bezocht, bij de overige scholen volstond één bezoek. De bezoeken duurden ongeveer een uur per school. Elke opdracht duurde een kwartier, daarnaast was er tijd ingepland voor een inleiding en afsluiting.

De bezoeken werden met in ieder geval twee onderzoekers gedaan. Uit ervaring met de testschool bleek dit een goed aantal. De klassen die meegewerkt hebben aan het onderzoek hebben na afloop een klein presentje gekregen.

Voor de interviews waren een aantal handelingen belangrijk. Van te voren is voor beide interviews een lijstje met onderwerpen gemaakt die zeker besproken moesten worden. Bij het eerste interview heeft één persoon het interview afgenomen en bij het tweede interview hebben twee personen het interview afgenomen. Tijdens het interview zijn aantekeningen gemaakt, die naderhand zijn uitgewerkt.

3.5.4 Analyse en verslaglegging

In de laatste fase van het onderzoek is de verkregen informatie uit de interviews met de expert en de opdrachten die de kinderen hebben gemaakt vastgelegd en geanalyseerd. De antwoorden van elke opdracht zijn geteld en ondergebracht in tabellen. Afhankelijk van de gestelde vraag zijn de antwoorden ingedeeld naar: ja en nee, de aangescherpte waarden van Kellert, soorten dieren, soorten bedrijf en soorten vlees. Hierna zijn de resultaten geïnterpreteerd aan de hand van de theorieën en concepten zoals beschreven in hoofdstuk 1. De open interviews zijn uitgewerkt en gekoppeld aan de analyse van de resultaten en de discussie (zie hoofdstuk 4).

3.6 Keuzes

In dit onderzoek is een aantal keuzes gemaakt met betrekking tot de kinderen die hebben meegewerkt aan het veldonderzoek en de opdrachten die de kinderen gemaakt hebben. Deze keuzes zullen hieronder uitgelegd worden.

Aangezien het onderzoek zich richt op de verschillen in relaties tussen Islamitische kinderen en Nederlandse kinderen ten opzichte van dieren, worden de kinderen uit de categorie 'Overig' buiten beschouwing gelaten in de analyse. Om de klas gelijk te behandelen, hebben deze kinderen wel meegewerkt aan de opdrachten. Hun antwoordvellen zijn echter niet gebruikt.

In de vragenlijst (zie bijlage IIIc) zat een meerkeuzevraag waarbij de kinderen niet meer dan vijf antwoorden aan mochten kruisen. De antwoorden van deze vraag behoorden elk tot één van de aangescherpte waarden van Eagles en Muffitt. Wanneer bleek dat kinderen toch meer dan vijf antwoorden aangekruist hadden, is het antwoord van deze kinderen niet meegenomen in de uitwerking. Wanneer kinderen meer dan vijf antwoorden noemen, is niet te achterhalen wat zij het belangrijkste vinden en zijn er geen verschillen meer tussen de waarden.

Bij dezelfde meerkeuzevraag in de vragenlijst (zie bijlage IIIc) is ervoor gekozen om met een wegingsfactor te werken in de analyse. De vraag had vijftien mogelijke antwoorden. Niet elke waarde is even vaak genoemd. Er waren bijvoorbeeld drie antwoorden die binnen de waarde 'humaan' vielen en maar één antwoord dat binnen de waarde 'zorg' viel. Om een goede vergelijking te kunnen maken van de antwoorden, heeft de waarde 'humaan' de weging 1 gekregen en de waarde 'zorg' de weging 3. Ook de waarden 'nut' en 'esthetisch' hebben de weging 1 gekregen. 'Overheersen' kwam twee keer voor in de antwoorden en heeft de weging 1,5 gekregen. Naast 'zorg' hebben ook 'natuur', 'ethiek' en 'kenmerken' de weging 3 gekregen. Zoals beschreven in paragraaf 3.4.4 was de waarde 'ecologisch' niet verwerkt in de antwoordmogelijkheden.

HOOFDSTUK 4 ANALYSE RESULTATEN

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de opdrachten en de interviews geanalyseerd. Allereerst worden de antwoorden van de kinderen beschreven, gevolgd door een analyse. Het hoofdstuk eindigt met een beschrijving van de interviews met de experts en een vergelijking tussen deze twee interviews.

4.1 Resultaten van opdracht 1

Opdracht 1 was een mindmap over zes dieren. De antwoorden van de kinderen worden in deze paragraaf beschreven. De opdrachten zoals gegeven aan de kinderen staan zijn opgenomen in bijlage III. De uitwerkingen van de opdrachten staan in bijlage IV.

In totaal zijn de antwoorden van 34 Islamitische kinderen en 28 Nederlandse kinderen geanalyseerd.

4.1.1 Hond

In totaal gaven de Islamitische kinderen 139 antwoorden. Gemiddeld komt dit neer op 3.86 woorden per kind. Voor de Nederlandse kinderen lag het totaal op 135, dit is een gemiddelde van 4,82 woorden.

De Islamitische kinderen scoren het hoogst op de waarde *kenmerken* (76x), net als de Nederlanders (54x). De meest ingevulde woorden zijn in deze categorie (varianten op) 'huisdier', 'vacht', 'blaffen/geblaf', 'staart', 'verschillende soorten' en andere kenmerken van een hond.

Na *kenmerken* is de waarde *humaan* het meest voorkomend. Islamitische kinderen geven 41x antwoorden die in deze categorie horen en de Nederlandse kinderen 58x. Dit verschil is aanzienlijk: 78% van alle 'Nederlandse' antwoorden tegenover 30% van de 'Islamitische' antwoorden hoort in de categorie *humaan*. De Nederlandse kinderen noemen hier termen als 'behulpzaam', 'spelen', 'aaien', 'gezellig', 'trouw' en 'braaf'. Deze kwamen in de groep Islamitische kinderen helemaal niet voor. Islamitische kinderen scoorden vooral op 'schattig' en 'lief' (48% van de antwoorden binnen de categorie *humaan*), maar ook Nederlandse kinderen vulden deze woorden vaak in (45%).

Een ander opvallend resultaat zijn de scores op de waarde *negatief*. Het aantal antwoorden binnen deze categorie is onder Islamitische kinderen groter (14x) dan onder de Nederlandse kinderen (7x). Vaak genoemde termen in de categorie *negatief* door Islamitische kinderen zijn 'bijten' (8x), 'eng' (3x), 'pijn' (1x) en 'gevaar/gevaarlijk' (2x). Dit kan komen doordat vanuit de Islam een hond als onrein wordt beschouwd. Kinderen krijgen dit mee en associëren een hond dan met iets negatiefs. Behalve 'bijten' werden geen van deze woorden ingevuld door de Nederlandse kinderen. Zij vulden nog 'stinken' (3x) en 'vies' (1x) in.

Tot slot mogen enkele bijzondere uitspraken niet ontbreken. Zo vulde een Islamitisch kind bij de hond 'edel dier' in. Een ander (Nederlands) kind beschreef de hond als een 'accessoire' en 'famous'. Ook de term 'vol liefde' kwam voorbij in het antwoordvel van een Nederlands kind. Door beide groepen worden geen woorden genoemd die onder de waarden *natuur*, *ethiek* en *ecologisch* vallen.

4.1.2 Varken

In totaal gaven de Islamitische kinderen 145 antwoorden. Gemiddeld komt dit neer op 4,03 woorden per kind. Voor de Nederlandse kinderen lag het totaal op 111, dus een gemiddelde van 3,96 woorden.

Beide groepen kennen de meeste antwoorden toe aan de categorie *kenmerken*. De Islamitische kinderen geven 94x een antwoord in deze categorie, de Nederlandse kinderen 62x. De kinderen noemen kenmerken als 'roze', 'knorren', 'krulstaartje', 'dik', 'neus', 'spelen/rollen in de modder', 'eet alles/veel' etc.

Op de tweede plaats komt de waarde *negatief*. De kinderen schrijven bij het varken woorden op als 'vies', 'stinkerd', 'lelijk', 'stom' en varianten hierop. Er zijn geen of weinig verschillen te zien in het soort antwoorden tussen de twee groepen. 20% van de antwoorden van de Islamitische kinderen en 16% van de Nederlanders is *negatief*.

Nederlandse kinderen associëren het varken vaker met een *ecologische* waarde, namelijk 10 van de 111 antwoorden, tegenover 4 antwoorden van de 145 in de groep Islamitische kinderen. Zij denken bij het varken aan zijn leefomgeving en noemen 'weiland', 'stal', 'boerderij' en 'kinderboerderij'.

Zowel bij Nederlandse als Islamitische kinderen komen de termen 'haram', 'moslims mogen het niet', 'haram voor moslims' en 'mogen moslims en joden niet eten' voorbij. Deze zijn gecategoriseerd in *esthetisch*.

De Islamitische kinderen schrijven 8 keer 'vlees', 'ham' of 'varkensvlees' op. Nederlandse kinderen associëren het varken 5 keer met de waarde *nut*.

Door beide groepen wordt niet gescoord in de categorieën *natuur*, *overheersen*, *ethiek* en *zorg*.

4.1.3 Konijn

In totaal gaven de Islamitische kinderen 139 antwoorden. Gemiddeld komt dit neer op 3,86 woorden per kind. Voor de Nederlandse kinderen lag het totaal op 131, dus een gemiddelde van 4,68 woorden.

De meeste woorden die genoemd worden door de kinderen kunnen gecategoriseerd worden onder de waarden *kenmerken* (60% van het totaal aantal antwoorden). Hier komen

de termen 'snel', 'zacht' en 'lange tanden' vaak voor. 'Wortels' zijn 10 keer terug te vinden en deze worden door zowel Nederlandse als Islamitische kinderen ingevuld.

De Nederlandse kinderen hebben, ondanks dat zij met minder zijn, relatief meer antwoorden in de categorie *humaan* gegeven. Ze noemen het konijn 'lief', 'schattig', 'knuffelig', 'mooi' en 'leuk'.

Eén Islamitisch kind associeert het konijn met 'Bugs Bunny' en een ander met 'vies' welke in de categorieën *esthetisch* en *negatief* horen. Geen van de Nederlandse kinderen gaf antwoorden in deze waarden. Nederlandse kinderen kennen juist weer wel woorden toe aan de categorie *zorg*, zoals 'eten geven' en 'hok schoonmaken'.

Van de Nederlandse kinderen noemt 12% een woord dat in de waarde *ecologisch* past, in vergelijking met 5% bij de Islamitische kinderen. Ze noemen zowel de leefomgeving van wilde konijnen ('hol', 'in het bos') als die van huiskonijnen ('hok', 'stro'). Ook uit een aantal keren 'wild', 'tam', 'wild of tam', blijkt dat kinderen niet alleen aan konijnen in huiselijke sfeer denkt maar ook aan konijnen die in het wild leven.

Beide groepen geven geen antwoorden die bij de waarden *natuur*, *overheersen* en *ethiek* passen.

4.1.4 Koe

In totaal gaven de Islamitische kinderen 140 antwoorden. Gemiddeld komt dit neer op 3,89 woorden per kind. Voor de Nederlandse kinderen lag het totaal op 122, dus een gemiddelde van 4,36 woorden.

Nederlandse kinderen geven 11 antwoorden binnen de waarde *humaan* ten opzichte van slechts 2 antwoorden van de Islamitische kinderen.

Negatief wordt door beide groepen kinderen 5 maal genoemd. Zij vinden dan dat een koe 'stinkt', 'vies' of 'saaï' is. Er zijn geen verschillen in waarden van de antwoorden tussen de groepen kinderen.

De meeste associaties worden gevonden binnen de waarde *kenmerken* (140 van de 262 antwoorden). De kinderen associëren het dier met 'groot', 'vlekken', 'dik', 'grote tong'. Op de tweede plaats komt *nut* (in totaal 70 van de 262 antwoorden). Deze laatst genoemde wordt voornamelijk gevuld door 'melk', 'vlees' en soms 'kaas' of 'boter'. 20 van de 28 Nederlandse kinderen vult 'melk' in, tegenover 21 van de 34 Islamitische kinderen. Dit is een klein verschil. Wat meer opvalt is dat bij de Islamitische kinderen 9 keer 'vlees' wordt genoemd. Bij de Nederlandse kinderen is dat 2 keer.

In de categorie *esthetisch* kwamen opvallende voorbeelden voor. Een Islamitisch kind noemde bij de koe 'slachtfeest' en twee noemden 'heilig'. Twee Nederlandse kinderen

noemden nog 'koe-knuffelen' en 'Nederland'. Deze termen bevestigen het imago van de koe als oer-Hollands. Ook noemden in totaal drie kinderen het woord 'bel' bij de koe.

Door de kinderen worden geen woorden genoemd die in de categorie *natuur*, *overheersen*, *ethiek* en *zorg* passen.

4.1.5 Schaap

In totaal gaven de Islamitische kinderen 140 antwoorden. Gemiddeld komt dit neer op 3,89 woorden per kind. Voor de Nederlandse kinderen lag het totaal op 123, dus een gemiddelde van 4,39 woorden.

Binnen de antwoorden van de Islamitische en Nederlandse kinderen zijn op het oog geen grote opvallende verschillen te vinden. Bij de waarden *humaan*, *negatief*, *esthetisch* en *nut* geven de kinderen dezelfde hoeveelheid antwoorden. De *humane* antwoorden bevatten weinig verschillen tussen de Nederlandse en Islamitische kinderen en waren vooral 'lief', 'schattig', 'grappig' of 'leuk'. In de categorie *esthetisch* kwamen uiteenlopende termen voorbij. Zo schreef een Islamitisch kind over 'besnijden', en een ander noemde het 'slachtfeest'. Een Nederlands kind noemde hier 'Texel' en één schreef 'slapen' op. Dit heeft vermoedelijk te maken met het fenomeen 'schaapjes tellen' om in slaap te komen. Eén Nederlands en één Islamitisch kind schreef 'slachten' nog op. Deze hoort ook in de categorie *esthetisch*.

De antwoorden bij de waarde *nut* liepen uiteen van 'wol' (door 22 van 34 Islamitische en door 19 van 28 Nederlandse kinderen genoemd) en 'melk' (3x bij de Islamitische kinderen en 2x bij de Nederlandse kinderen) tot 'vlees' (4x en 3x). Ook werd door zowel Islamitische (2x) als Nederlandse (3x) kinderen 'scheren' opgeschreven.

Het grootste verschil is zichtbaar in de waarde *kenmerken* waarbij Nederlandse kinderen 40 maal een kenmerk noemen uit de 123 antwoorden (33%) en de Islamitische kinderen 58 maal een kenmerk noemen uit de 140 gegeven antwoorden (41%).

Daarnaast is er nog een waarneembaar verschil bij de waarde *ecologisch*. Hierbij kennen Nederlanders, terwijl ze in de minderheid zijn, vaker een woord toe aan deze waarde: 16 tegenover 8. Zij schrijven hier 'weiland' en 'boerderij' op, maar ook 'kudde' en 'groep'. Deze trend was ook zichtbaar bij het varken: Nederlandse kinderen zien een dier als onderdeel van de leefomgeving. Islamitische kinderen doen dat minder.

De waarden *natuur* en *ethiek* worden niet genoemd door de kinderen

4.1.6 Goudvis

In totaal gaven de Islamitische kinderen 137 antwoorden. Gemiddeld komt dit neer op 3,81 woorden per kind. Voor de Nederlandse kinderen lag het totaal op 136, dus een gemiddelde van 4,86 woorden.

Beide groepen associëren goudvissen voornamelijk met hun *kenmerken* en hun leefomgeving (waarde *ecologisch*). 100 van de 136 Nederlandse antwoorden passen in deze waarden. Voor de Islamitische kinderen geldt hier 117 van de 137 antwoorden. De kinderen schrijven bijvoorbeeld 'water', 'vissenkom', 'vinnen', 'oranje', 'aquarium' en 'schubben' op.

De Nederlandse kinderen geven vaker een *negatief* antwoord bij de goudvis: 11% van al hun antwoorden tegenover 5% van de antwoorden van de Islamitische kinderen. Deze categorie bevatten in beide groepen antwoorden als 'niet leuk', 'niets mee te doen', 'saaï'.

De 'Nederlandse' antwoorden in de categorie *humaan* komen iets vaker voor (13%) dan bij de antwoorden van de Islamitische kinderen (9% van alle antwoorden). De Nederlandse kinderen die antwoordden in de waarde *zorg* (2x) gaven aan dat ze de 'kom vaak schoon moeten maken' en dat het 'veel werk' is. Islamitische kinderen scoren geen punten in deze categorie.

Door beide groepen wordt niet gescoord in de categorieën *natuur*, *nut* en *ethiek*.

Ook bij de goudvis kwamen verrassende antwoorden voorbij. Zo schreef een Islamitisch kind over de goudvis: "kan je kopen, maar niet adopteren". Een ander Islamitisch kind schreef ook: "je koopt het in de winkel". Zij vinden het misschien opvallend dat goudvissen wel in de winkel te koop zijn en honden of katten bijvoorbeeld niet.

Analyse

De verwachting was dat Islamitische kinderen op een andere manier tegen de hond en het varken aankijken vanwege religieuze overwegingen. Bij het varken komt deze verwachting in de opdracht niet naar voren. Evenveel Islamitische als Nederlandse kinderen associëren het varken met *negatieve* woorden. Nederlandse kinderen bekijken het varken wel vaker vanuit *ecologisch* oogpunt. Bij Islamitische kinderen komt deze associatie zeer weinig voor. Dit kan te maken hebben met het feit dat Islamitische kinderen minder vaak worden blootgesteld aan het varken in zijn 'natuurlijke' milieu. De Islamitische kinderen associëren het varken juist vaker met zijn *nutsfunctie*, 'vlees'. Dit is best opvallend omdat verwacht wordt dat varkensvlees vanwege religieuze overweging niet gegeten wordt. Misschien staat het zo bekend, doordat er binnen de cultuur grote nadruk op ligt.

Nederlandse kinderen noemen bij de hond vaak woorden zoals 'spelen', 'gezellig', 'trouw' en 'aaien'. Dit kan zijn omdat deze kinderen zelf een hond als huisdier hebben. Bij de Islamitische kinderen werd een negatieve houding verwacht naar aanleiding van de literatuur. Uit de hoeveelheid negatieve associaties die de kinderen maken bij de mindmap komt niet naar voren dat dit het geval is. Wel is er een verschil in negatieve associaties tussen Nederlandse en Islamitische kinderen. Islamitische kinderen maken vaak negatieve associaties met gevaar en pijn. De vraag is natuurlijk waar dit vandaan komt. Dit kan met deze onderzoeksmethode niet achterhaald worden, maar het zou wel interessant zijn om dit in de toekomst te onderzoeken. Misschien komt het naar aanleiding van de verhalen die ouders aan hun kinderen vertellen, maar die in een totaal andere context beleefd zijn (zie bijvoorbeeld het interview met Mostafa El Filali in bijlage IIb).

Bij het konijn komt naar voren dat kinderen dit dier niet alleen zien als huisdier. Er worden ook antwoorden gegeven die betrekking hebben op het leven van een konijn in het wild, zoals 'hol' en 'bos'. Uit de antwoorden van de kinderen komt naar voren dat het konijn een neutraal dier is. De verdeling van de antwoorden is gelijkmatig over dezelfde waarden verdeeld.

De goudvis is net als het konijn een neutraal dier. De antwoorden zijn weinig uiteenlopend. Er worden met name *kenmerken* en *ecologische* waarden genoemd. Bij *humaan* vertellen kinderen 'ze zwemmen alleen maar' of 'je kunt er niets mee doen'.

Wat het meest opvalt bij het schaap is dat Nederlandse kinderen de leefomgeving van het schaap in hun antwoorden betrekken net als bij het varken. Daarnaast wordt het schaap met name met zijn *nutsfunctie* geassocieerd.

Ook de koe wordt met name met *nut* geassocieerd. Dit wordt verdeeld in twee categorieën: zuivel (kaas, boter en melk) en vlees. Islamitische kinderen associëren de koe vaker met vlees dan Nederlandse kinderen. Ook bij dit dier noemen Nederlandse kinderen woorden die *humaan* zijn zoals, 'koe-knuffelen'. Diverse uitspraken bevestigen ook het imago van de koe als oer-Hollands.

Wat opmerkelijk is in deze opdracht is dat de Islamitische kinderen over het algemeen veel meer *kenmerken* van dieren noemen. Dit kan verklaart worden door het idee dat zij minder in aanraking komen met dieren in hun leven dan Nederlandse kinderen. Maar dit kan ook toeval zijn.

Ook valt het op dat Islamitische kinderen over het algemeen minder woorden invullen bij de 'mindmap'. Een mogelijke verklaring hiervoor zou een taalachterstand kunnen zijn. Een andere verklaring hiervoor is dat de kinderen een minder sterke emotionele band hebben met dieren. Ze vinden het hierdoor misschien lastiger om binnen korte tijd veel dingen te noemen.

4.3 Resultaten van opdracht 2

Opdracht 2 bestond uit situatieschetsen. De vier situaties en de antwoorden die de kinderen gaven zijn in deze paragraaf beschreven. De opdrachten zoals gegeven aan de kinderen staan in bijlage III. De uitwerkingen van de opdrachten staan in bijlage IV.

In totaal zijn de antwoorden van 34 Islamitische kinderen en 28 Nederlandse kinderen geanalyseerd.

4.3.1 Buurvrouw

Het valt op dat op drie Islamitische kinderen na, alle kinderen de hond voor hun buurvrouw zouden uitlaten. Daarnaast zijn bij de Islamitische kinderen drie kinderen die kiezen voor 'ja en nee'. Bij de Nederlandse kinderen is dat er één. Hierbij geven de kinderen aan dat het al dan niet uitlaten van de hond afhankelijk is van het karakter van de hond en de relatie die de kinderen hebben met de buurvrouw. Dit blijkt uit antwoorden als: *'Ligt eraan welke hond, groot/klein.'* En: *'Eigenlijk zou ik het wel en niet doen, want het hangt ervan af als ze lief is en ik en zij elkaar mogen dan wel, maar anders niet, ik zou haar graag willen helpen maar het hangt ook een beetje van haar af.'*

De redenen die de kinderen geven waarom ze de hond al dan niet zouden uitlaten kunnen worden ingedeeld in drie categorieën: 'voor de buurvrouw' (*'Als het me uitkomt zou ik het wel doen en als de buurvrouw aardig is! Want ze kan het zelf niet doen'*), 'voor de hond' (*'Anders is het zielig voor de hond, want die moet ook plassen en poepen, toch'*) en 'voor jezelf' (*'Je voelt je goed, want je hebt een goede daad gedaan'*). Verschillen tussen de Islamitische en de Nederlandse groepen zijn er nauwelijks. Ook de frequentie van motivaties voor de verschillende categorieën is voor beide groepen gelijk. Allereerst zouden de Islamitische en Nederlandse kinderen het doen voor de buurvrouw (respectievelijk 16 en 19), als tweede voor de hond (respectievelijk 13 en 12) en als laatste voor zichzelf (respectievelijk 7 en 5).

Analyse

Doordat Nederlandse kinderen meer dan één antwoord hebben gegeven is het niet duidelijk wat voor hen de belangrijkste reden is om de hond uit te laten. Daarnaast zijn de verschillen tussen de twee groepen te klein om over eventuele opmerkelijkheden betrouwbare uitspraken te kunnen doen. Doordat de verschillen zo klein zijn is er ook geen duidelijk verschil tussen de redenen om de hond uit te laten tussen Islamitische en Nederlandse kinderen. Aangezien er verwacht werd dat Islamitische kinderen anders zouden reageren naar aanleiding van de verwijzingen in de Koran kan dit gezien worden als een verrassende uitkomst.

4.3.2 Slager

Bij de vraag of de kinderen de slagerij van hun vader zouden overnemen, geven 4 Islamitische en 2 Nederlandse kinderen aan dat ze de slagerij wel zouden willen overnemen. Van de Islamitische kinderen geven 30 kinderen aan dat ze de slagerij niet zouden overnemen. 25 Nederlandse kinderen zeggen dit. Wat echter verschilt is de motivatie per groep. De Islamitische kinderen die aangeven dat ze wel slager zouden willen worden, geven als reden dat ze dan hun vader kunnen helpen. Ook de Nederlandse kinderen zeggen dit,

maar voegen daarnaast een opmerking toe dat ze het toch liever niet zouden willen. Deze extra opmerking wordt door de Islamitische kinderen helemaal niet toegevoegd. Daarnaast geeft slechts één kind aan helemaal uit eigen interesse slager te willen worden: *'Het is leuk en je verdient goed.'* Dit is een Nederlands kind.

De kinderen die hebben aangegeven dat ze geen slager willen worden, geven voornamelijk als reden dat ze later liever een ander beroep willen uitvoeren of geven antwoorden in de trant van: *'Omdat ik geen slager wil worden.'* Dit verklaart de hoge aantallen bij 'anders'.

Andere redenen die genoemd worden door zowel de Islamitische als de Nederlandse kinderen, vallen vooral onder de waarden *ethiek* en *negatief*. Kinderen vinden het vooral zielig voor de dieren om ze te slachten en te verkopen: *'Omdat ik die geslachte dieren super zielig vind! Ik zou voor geen goud zo'n moordenaar willen zijn.'*

Daarnaast wordt vaak genoemd dat een slagerij vies is en stinkt: *'Omdat vlees stinkt en ik lus het ook niet zo & het is kleverig om in je handen te pakken.'* En: *'het stinkt heel erg!'*

Verder valt op dat zowel de Islamitische als de Nederlandse kinderen kiezen voor dezelfde waarden. 28 Islamitische kinderen en 11 Nederlandse kinderen geven antwoorden die binnen de categorie 'anders' vallen. Verder geven 4 Islamitische kinderen en 7 Nederlandse kinderen antwoorden binnen de waarde *ethiek*. Tot slot geven 4 Islamitische kinderen en 7 Nederlandse kinderen antwoorden binnen de waarde *negatief*.

De vraag waarbij de kinderen konden aangeven welk vlees ze zouden verkopen als ze slager zouden zijn, laat zien dat bij de Islamitische kinderen de koe bovenaan staat (26x), gevolgd door de kip (23x) en op de derde plaats het schaap (17x). Bij de Nederlandse kinderen staat de koe ook bovenaan (20x), die wordt gevolgd door het varken (13x), waarna de kip op de derde plaats staat (10x). Het varken staat dus in de top drie van de Nederlandse kinderen, terwijl het schaap hier niet in voor komt. Bij de Islamitische kinderen komt het varken juist niet voor in de top drie. Opvallend is dat drie Islamitische kinderen aangeven varkensvlees te willen verkopen. Bij de Islamitische kinderen wordt nog twee keer 'halal' en twee keer 'geit' genoemd bij de categorie 'overig'. Verder bevat deze categorie met name dieren die slechts één keer zijn genoemd zoals 'duif' en 'vis'.

Analyse

Het grootste verschil tussen de top drie van de Islamitische en Nederlandse kinderen zit in het feit dat bij de Nederlandse kinderen het 'schaap' niet voorkomt en bij de Islamitische kinderen het 'varken' niet. Dat het 'varken' niet in de top drie van Islamitische kinderen staat, beantwoordt één van de verwachtingen. Echter is opvallend dat drie Islamitische kinderen aangeven varkensvlees te willen verkopen. Dit voldoet niet aan een van de vooraf opgestelde verwachtingen. Blijkbaar is hun geloof voor een aantal Islamitische kinderen geen belemmering voor het verkopen van varkensvlees in een slagerij. Het verschil tussen de Nederlandse en Islamitische kinderen bij de waarde *ethiek* lijkt op het eerste gezicht niet zo groot (respectievelijk 4 en 7 keer). Dit zijn echter bijna twee keer zoveel Nederlandse kinderen.

Tot slot blijkt uit de antwoorden van de kinderen dat de waarde *negatief* in dit geval vooral gaat over de slagerij zelf en het beroep slager, en niet over negatieve gevoelens ten opzichte van dieren.

4.3.3 Kinderboerderij

Bij de vraag of de kinderen willen werken op een kinderboerderij, valt op dat de meerderheid van de Islamitische kinderen dit niet wil (24 versus 8 keer), terwijl de meerderheid van de Nederlandse kinderen aangeeft dit wel te willen (17 versus 11 keer). De redenen die de Islamitische kinderen hiervoor geven vallen grotendeels binnen de waarde *negatief* (6x) en *zorg* (6x). Binnen de waarde *negatief* geven de Islamitische kinderen aan dat ze het vies vinden op een kinderboerderij: *'Nou het is daar een beetje smerig, en het ruikt daar niet fris.'* Binnen de waarde *zorg* geven de kinderen aan dat ze het niet leuk vinden om voor dieren te zorgen: *'Dan moet ik alle poep opruimen en ik hou daar niet van.'* Verder valt op dat 17 Islamitische kinderen antwoorden geven die binnen de categorie 'anders' vallen. Hierbij worden antwoorden gegeven als: *'Ik wil daar niet werken.'*

De Nederlandse kinderen willen wel werken op een kinderboerderij. De redenen hiervoor vallen met name in de waarde *humaan* (13x). Daarbij geven de Nederlandse kinderen vooral aan dat ze van dieren houden: *'Het is zo lief!'* En: *'Super leuk! Zeker! I love animals.'*

Drie Nederlandse kinderen geven antwoorden die binnen de categorie 'anders' vallen. Hierbij worden antwoorden gegeven die betrekking hebben op kinderen die naar de kinderboerderij komen om te kijken naar/te spelen met de dieren: *'Het is leuk om kinderen te zien vermaken bij de kinderboerderij.'*

Van de Nederlandse kinderen die niet bij een kinderboerderij willen werken geven 6 kinderen antwoorden die binnen de categorie 'anders' vallen. Hierbij worden voornamelijk antwoorden gegeven als: *'ik wil daar niet werken.'* En: *'daarom.'*

Bij de vraag waarbij de kinderen konden aangeven welke dieren ze zelf op een kinderboerderij zouden willen houden, worden door beide groepen over het algemeen dezelfde dieren genoemd: schapen, kippen, koeien, varkens, paarden, konijnen, geiten, honden, cavia's, katten en vogels. Opvallende verschillen zijn te vinden bij het dier 'geit'. Dit dier wordt door de Nederlandse kinderen ruim twee keer zo vaak genoemd als door de Islamitische kinderen (respectievelijk 13 en 6 keer). Verder worden 'vissen' zes keer door de Islamitische kinderen genoemd als kinderboerderijdier, terwijl dit slechts één keer door Nederlandse kinderen wordt genoemd. Daarnaast is het opvallend dat zowel de Islamitische als de Nederlandse kinderen even vaak het dier 'varken' noemen (beide 8 keer). Tot slot worden ook regelmatig dieren genoemd die meestal aangetroffen worden in een dierentuin (zoals apen, tijgers, giraffen en slangen). Deze dieren vallen in de categorie 'overig'.

Analyse

Door de duidelijke verschillen tussen de beide groepen bij de dieren 'geit' en 'vissen' komt naar voren dat de Islamitische kinderen mogelijk een ander beeld hebben bij een kinderboerderij. Op een kinderboerderij worden over het algemeen namelijk geen vissen gehouden, en juist wel vaak geiten. Volgens de Stichting Kinderboerderij Nederland (2009) zijn de meest voorkomende dieren op een kinderboerderij paarden, koeien, varkens, schapen, geiten, kippen en konijnen.

Tot slot is opvallend dat de Islamitische kinderen even vaak als de Nederlandse kinderen aangeven varkens te willen houden op de kinderboerderij. Dit komt niet overeen met één van de vooraf opgestelde verwachtingen. Blijkbaar is het Islamitische geloof geen belemmering voor het houden van een varken op een kinderboerderij.

4.3.4 Boer

Bij de vraag of de kinderen willen werken op een boerderij, valt op dat de meerderheid van zowel de Islamitische kinderen als de Nederlandse kinderen dit niet wil. 33 Islamitische en 23 Nederlandse kinderen zeggen 'nee'. Van de Islamitische kinderen geeft geen enkel kind aan dat het boer zouden willen worden. 4 Nederlandse kinderen zeggen dit wel te willen. Tot slot geeft van elke groep één kind aan dat het twijfelt tussen de antwoorden door zowel 'ja' als 'nee' in te vullen. De redenen gegeven door de kinderen die niet op een boerderij zouden willen werken vallen in de waarden *negatief*, *zorg* en *humaan*. Deze waarden zijn voor beide groepen hetzelfde. Daarnaast worden de waarden door de Islamitische en Nederlandse kinderen in dezelfde volgorde van frequentie genoemd. *Negatief* respectievelijk 9 en 8 keer, *zorg* respectievelijk 5 en 3 keer en *humaan* respectievelijk 4 en 2 keer. Verder geven de Islamitische en Nederlandse kinderen ook bijna een gelijke hoeveelheid redenen die in de categorie 'anders' vallen (respectievelijk 19 en 14). Redenen die hierbij worden gegeven zijn onder andere: '*alles*', '*je moet heel veel werk doen*' en '*ik krijg er altijd zo'n raar gevoel bij als ik het woord boer hoor, ik wil liever iets anders doen.*'

Bovendien valt op dat vier Nederlandse kinderen wel op een boerderij willen werken, terwijl geen enkel Islamitische kind dat zou willen. De Nederlandse kinderen willen voornamelijk werken op een boerderij om redenen die grotendeels vallen in de categorie 'anders'. Hierbij worden antwoorden gegeven als: '*Want ik vindt het best een leuk vak.*' En: '*Lijkt me best wel leuk.*'

Bij de vraag waarbij de kinderen konden aangeven wat voor boer ze zouden willen worden, is opvallend dat Nederlandse kinderen vaker dieren zouden houden op hun boerderij dan Islamitische kinderen (respectievelijk 51 en 25). De Islamitische kinderen kiezen vooral voor 'akkerbouw' ten opzichte van dieren (19 keer akkerbouw, 8 keer kippen, 7 keer schapen en 7 keer koeien). De Nederlandse kinderen kiezen over het algemeen voor kippen (14 keer), schapen en koeien (beide 13 keer). Akkerbouw wordt 12 keer gekozen door de Nederlandse kinderen. Verder valt nog op dat de Islamitische kinderen één keer 'varkens' noemen, terwijl zij dat bij de kinderboerderij vaker deden. Tenslotte blijkt dat kinderen bij de antwoordmogelijkheid 'Anders, nl...' vaak '*geen*' invullen, dit meestal in combinatie met 'akkerbouw'. Deze antwoorden zijn gecategoriseerd als 'overig'.

Analyse

Het is voldoet aan de verwachting dat de Islamitische kinderen slechts één keer 'varkens' noemen. Het is echter opvallend dat de Islamitische kinderen dit wel vaker noemen bij de kinderboerderij. Helaas bestond binnen dit onderzoek met deze opzet geen mogelijkheid om hierover door te vragen. De achterliggende reden hiervoor kan dus niet achterhaald worden.

4.4 Resultaten van opdracht 3

Opdracht 3 was de vragenlijst. In deze paragraaf worden alle vragen apart behandeld en daarna geanalyseerd. De opdrachten zoals gegeven aan de kinderen staan in bijlage III. De uitwerkingen van de opdrachten staan in bijlage IV.

In totaal zijn de antwoorden van 34 Islamitische kinderen en 28 Nederlandse kinderen geanalyseerd.

4.4.1 Vraag 1

Op de vraag 'heb je een huisdier?' gaven 13 Islamitische (47.1% van de 36 Islamitische kinderen) en 22 Nederlandse kinderen (78,6% van de 28 Nederlandse kinderen) 'ja' als antwoord. Respectievelijk 18 en 6 kinderen vulden 'nee' in.

Acht Nederlandse kinderen hebben een hond, tegenover vier Islamitische kinderen met een hond. Daarnaast hebben 11 Nederlandse kinderen een kat, tegenover 4 Islamitische kinderen. Vissen komen vaker voor bij Islamitische kinderen: 12 van hen gaven aan dat ze vissen hebben. Van de Nederlandse kinderen hebben 4 kinderen één (of meer) vis(sen). Nederlandse kinderen hebben vrijwel even vaak katten als honden (11 om 12).

De meeste kinderen gaven op de vraag 'Waarom heb je geen huisdier?' antwoorden die niet te categoriseren zijn binnen de waarden uit het model. Meer dan de helft (15 antwoorden van de 23) hoort thuis in de categorie 'anders'. Hiertoe behoorden antwoorden als 'allergie', 'mag niet van mijn ouders', 'omdat ik dat niet wil' en 'mijn dier is overleden'.

De volgende gestelde vraag was: Wat zou je doen met je huisdier? De grootste verschillen tussen Islamitische en Nederlandse kinderen zijn te vinden in *humaan* en *zorg*. Nederlandse kinderen scoren in beide groepen ongeveer twee keer zoveel. Bij de Islamitische kinderen geeft 24,4% van de kinderen een *humaan* gerelateerd antwoord, bij de Nederlandse kinderen is dit 36.1%. Aan *zorg* kent 14.8% van de Islamitische kinderen een antwoord toe, bij de Nederlandse kinderen gaat het om 24.1%. De Islamitische kinderen geven meer antwoorden in de waarde *natuur*, een score van 16 om 9, en bij de waarde *overheersen*, 22.5 om 13.5.

Analyse

Het valt op dat de verhouding wel of geen huisdier precies tegenovergesteld is aan elkaar. Nederlandse kinderen hebben bijna altijd een huisdier terwijl bij Islamitische kinderen dit maar bij de helft van de kinderen zo is. De Nederlandse kinderen die een huisdier hebben, hebben even vaak een hond als een kat. Bij de Islamitische kinderen is dit niet het geval. Zij hebben met name vissen. Het valt op dat drie Islamitische kinderen een hond hebben. Daarnaast valt het op dat er veel vissen worden gehouden bij Islamitische kinderen. Een laatste opvallende observatie is dat er hoger gescoord wordt op de waarde *natuur* door Islamitische kinderen. In totaal zijn er 5 Islamitische kinderen geweest die voor het antwoord in de waarde *natuur* hebben gekozen en 3 Nederlandse kinderen.

4.4.2 Vraag 2

Is de eerste vraag was: Zijn er huisdieren die niet bij jou naar binnen mogen? Beide groepen kinderen geven hier in gelijke mate aan dat er dieren zijn die niet naar binnen mogen. 30 van de Islamitische kinderen (83.3%) en 22 van de Nederlandse kinderen (78.6%).

De vervolgvraag was: Welke huisdieren mogen er niet bij jou naar binnen? Bij Nederlandse kinderen mogen voornamelijk katten niet naar binnen. Bij Islamitische kinderen gaat het om honden. Daarnaast worden er veel andersoortige dieren genoemd, krokodillen, slangen, varkens, schapen, papegaaien, koeien, paarden, olifanten, tijgers en spinnen. Hier wordt 8 maal het varken genoemd door Islamitische kinderen tegenover 2 maal bij Nederlandse kinderen.

Op de vraag waarom deze huisdieren niet naar binnen mogen, worden vooral negatieve redenen gegeven (vies, stinkt). Dit geldt voor beide groepen in gelijke mate, 8 maal bij Islamitische kinderen en 11 maal bij Nederlandse kinderen. Daarnaast worden er veel antwoorden gegeven in de categorie anders, 25 van de 53 antwoorden. Hieronder vallen 'allergie' en 'mag niet van de ouders'. Bij de Islamitische kinderen wordt ook haram genoemd. Dit is in de categorie esthetisch geplaatst, bij de Nederlandse kinderen wordt hier niet naar verwezen.

Analyse

Naar aanleiding van de eerste vraag lijkt het alsof er in dezelfde mate dieren niet binnen in huis mogen komen bij de beide groepen. Maar bij de antwoorden van de tweede vraag ontstaan toch verschillen. Islamitische kinderen wijzen vaker op het varken (25%) en de hond (40.6%) dan Nederlandse kinderen respectievelijk 3.3% varken en 10% hond. Opvallend is dat het varken als huisdier beschouwd wordt. Islamitische kinderen verwijzen vaker naar exotische dieren, terwijl Nederlandse kinderen vaker spinnen antwoorden. Doordat kinderen zo vaak dieren noemen die geen huisdier zijn (59.6% van alle antwoorden) is het de vraag of de kinderen deze vraag wel goed begrepen hebben.

4.4.3 Vraag 3

De vraag hier luidt: Wat voor soorten vlees eet je? De kinderen eten dezelfde soorten vlees, behalve varkensvlees. Dit wordt slechts eenmaal genoemd door de Islamitische kinderen tegenover 21 maal bij de Nederlandse kinderen.

Analyse

Deze antwoorden geven een indicatie over de soorten vlees die gegeten worden door kinderen. Maar omdat de ouders het eten bereiden kan je de antwoorden van de kinderen alleen als idee zien. Sommige kinderen weten het niet precies. Dit gaf de onderzoekers het idee dat er soms zomaar wat werd aangekruist. Bij geit werd ook vaak de associatie gemaakt met geitenkaas hierdoor is dus niet duidelijk of de antwoorden echt een reëel beeld weergeven van de vleesconsumptie. In de categorie anders werd door 2 Islamitische kinderen halal vlees genoemd.

4.5 Analyse interviews

Om meer te weten te komen over Nederlanders en Islamiëten en hun relatie tot dieren zijn twee experts geïnterviewd, die beiden een andere achtergrond hebben. De eerste expert is Geert van der Peet, onderzoeker bij de Animal Science Group van Wageningen Universiteit en Researchcentrum. De tweede expert is Mostafa El Filali, adviseur Groen en Participatie bij het Amsterdams Steunpunt Wonen. De uitgewerkte interviews met beide experts zijn te vinden in bijlage II.

De meningen van de experts wat betreft Nederlanders en hun relatie tot dieren kwamen overeen. Bovendien vertelden zij hierover grotendeels wat ook in het theoretisch kader naar voren is gekomen. Daarom ligt in deze paragraaf de nadruk op de relatie van moslims tot dieren.

4.5.1 Expert Geert van der Peet

Geert van der Peet denkt dat het nut dat dieren kunnen hebben bij Nederlanders minder belangrijk is geworden, maar bij moslims nog steeds een belangrijke rol speelt. Zo zal er door een moslim niet zomaar een hond als gezelschapsdier worden aangeschaft. Deze zal dan bijvoorbeeld een waakfunctie hebben. De aaibaarheids- en knuffelfactor is volgens Van der Peet bij moslims veel minder belangrijk. Veel moslims komen liever niet in contact met dieren. Moslims maken een duidelijk onderscheid tussen mens en dier: het dier staat ten dienste van de mens.

De Islam speelt bij de relatie van moslim tot dier een belangrijke rol. Moslims vinden bijvoorbeeld dat dieren niet in gevangenschap horen te leven. In de Koran staat dat dieren niet gemarteld, gekweld of zonder reden gedood mogen worden. Volgens Van der Peet ligt de werkelijkheid anders. Moslims zijn veel dieronvriendelijker dan hetgeen de Koran voorschrijft. Zo worden dieren door moslims nog steeds op een rituele manier geslacht. Volgens de Islam kunnen dieren rein of onrein zijn. Moslims staan negatief ten opzichte van onreine dieren.

4.5.2 Expert Mostafa El Filali

Volgens moslims leven dieren in gemeenschappen net zoals de mens met eigen rechten en plichten. De mens staat dus niet boven de dieren, maar vormen een gemeenschap naast de dieren. Dit staat letterlijk in de Koran. Om dieren hun functie te laten vervullen moeten ze met liefde behandeld worden. De functie van het dier speelt bij Moslims een belangrijke rol. Moslims maken wel een duidelijk onderscheid tussen mens en dier. Zo wordt er regelmatig een kip ritueel geslacht, wanneer er gasten komen eten.

Moslims in Islamitische landen hebben een hechte band met dieren. Echter, doordat er vele moslims geëmigreerd zijn naar landen over heel de wereld, is het contact met dieren volgens El Filali vervaagd. Hierdoor wordt de kennis over dieren niet meer overgedragen van generatie op generatie. Dit verklaart het soms rare gedrag van moslims ten aanzien van dieren. Dit heeft te maken met het feit dat ze de dieren niet kennen. 'Onbekend maakt onbemind' noemt El Filali het. Dit probleem zou op te lossen zijn door moslims meer in contact te laten komen via bijvoorbeeld dieren op een kinderboerderij.

Ouders van moslimkinderen handelen vaak uit een oogpunt van hoe zij dieren kennen vanuit hun thuisland. Honden hebben daar teken, vlooiën of hondsdoelheid. Het is een onhygiënisch dier, dit in tegenstelling tot de kat. Hygiëne speelt een grote rol bij de relatie van moslims tot dieren.

4.5.3 Overeenkomsten en verschillen

Beide expert hebben dezelfde mening over Nederlanders en hun relatie tot dieren en zijn het in grote lijnen ook eens over de relatie die moslims met dieren hebben. Echter, op bepaalde punten verschillen ze van mening. Hieronder zullen de twee belangrijkste verschillen beschreven worden.

Geert van der Peet beweert dat er grote verschillen zijn tussen wat de Koran zegt over dieren en hoe moslims in werkelijkheid met dieren omgaan. In de Koran staat dat dieren goed behandeld moeten worden, maar moslims doen dat niet volgens Van der Peet. Volgens hem komt dat omdat moslims niet om kunnen gaan met de manier waarop autochtone Nederlanders met hun dieren omgaan. Zo hoort een dier volgens moslims bijvoorbeeld niet in gevangenschap.

Voor het feit dat moslims soms vijandig reageren naar dieren toe heeft El Filali een andere reden. Hij denkt dat dit ligt aan het gebrek aan kennis dat moslims over dieren hebben. Dit komt omdat grote groepen moslims geëmigreerd zijn. Hierdoor wordt de kennis over dieren uit het thuisland niet meer overgedragen van generatie op generatie. Zo kan het regelmatig voorkomen dat moslims dieren niet kennen en dus ook niet weten hoe daarmee om te gaan.

Een ander groot verschil tussen Van der Peet en El Filali is de reden dat moslims bepaalde dieren niet in huis willen hebben. Volgens Van der Peet heeft dat vooral te maken met het feit dat huisdieren alleen aangeschaft worden als ze een bepaalde functie hebben. Zo wordt er door moslims alleen een hond aangeschaft als deze bijvoorbeeld moet waken. Ook de aafactor speelt bij moslims geen rol. Het contact met dieren wordt zoveel mogelijk vermeden.

El Filali geeft hier echter een andere reden voor. Zo mogen honden bij veel moslimgezinnen niet binnen, omdat het een onhygiënisch dier is. Het dier wordt ook geassocieerd met ziektes zoals hondsdoelheid en met vlooiën en teken. Aan de andere kant mag een kat bij een moslimgezin wel binnen, omdat dit een hygiënisch dier is. Moslimkinderen aaien poezen en katten ook als ze eraan gewend zijn geraakt. Het contact dat moslims met dieren hebben, heeft volgens El Filali te maken met de hygiëne van het dier en met het feit of moslims bekend zijn met het dier.

HOOFDSTUK 5 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies van het onderzoek weergegeven aan de hand van de onderzoeksvragen. De deelvragen worden allereerst beantwoord, daarna de hoofdvraag.

5.1 Welke factoren bepalen de algemene relatie van mens tot dier?

Aan de hand van het literatuuronderzoek, de resultaten van de interviews met de experts en de resultaten van de opdrachten die door de kinderen op school zijn gemaakt, kunnen de verschillende deelvragen beantwoord worden. Aan de hand van de antwoorden van de deelvragen kan de onderzoeksvraag beantwoord worden. Deze paragraaf zal beginnen met het beantwoorden van de eerste deelvraag: Welke factoren bepalen de algemene relatie van mens tot dier?

5.1.1 Ontwikkelingen van vroeger tot nu

De relatie van mens tot dier is door de jaren heen veranderd. Sinds jaar en dag worden dieren gedomesticeerd. Tot en met omstreeks 1950 werden dieren gebruikt om de primaire behoefte van de mens te dienen: ze werden gebruikt voor arbeid of voor het vlees.

In een later stadium (na 1950) kregen de dieren een voornamelijk psychologische functie. Denk hierbij aan hobbydieren, huisdieren en gezelschapsdieren. Nu is het zo dat dieren weer een belangrijke rol spelen in de vervulling van de primaire behoefte van de mens. Landbouwhuisdieren zijn productiedieren geworden. Door meer kennis op het gebied van onder andere diervoeding en dierziektes was het mogelijk om schaalvergroting toe te passen in de veehouderij. De bio-industrie is tijdens de afgelopen 30 jaar enorm toegenomen. Dieren worden nu massaal gebruikt om onder andere vlees, melk en eieren te produceren. Voor de boeren in Nederland heeft het dier nog steeds een nutsfunctie.

Aan de andere kant steeg de hoeveelheid gezelschapsdieren enorm door de toegenomen individualisering, de toename van vrije tijd, de gestegen welvaart en de verstedelijking. In deze periode werd het knuffelgehalte en de aaibaarheidsfactor van dieren belangrijker. De manier waarop dieren worden beschouwd, is dus mede afhankelijk van de levensstijl van de mens. Door de jaren heen is deze levensstijl veranderd, maar dieren hebben altijd een belangrijke rol in het bestaan van de mens gespeeld.

5.1.2 Oorzaken voor verschillen in de relaties van mensen tot dieren

Uit het interview met Geert van der Peet en uit de literatuur blijkt dat mensen niet allemaal dezelfde relatie tot dieren hebben. Hier zijn drie oorzaken voor te noemen. Hieronder worden deze oorzaken behandeld.

- Het kan een *persoonlijke* oorzaak hebben. Een vegetariër zal anders met dieren omgaan dan een varkensboer die elk jaar een aantal van zijn eigen dieren laat slachten voor eigen consumptie. De persoonlijke affectie die mensen met dieren hebben, heeft vooral te maken met het gedrag en uiterlijk van het dier. Ieder persoon heeft weliswaar een eigen persoonlijke mening over een bepaald uiterlijk of een bepaald soort gedrag, maar veel uiterlijkheden en gedragskenmerken worden

door verschillende mensen hetzelfde benaderd. Over een lief en zacht poesje bijvoorbeeld, denken veel mensen over het algemeen hetzelfde.

- Het kan ook een *culturele* oorzaak hebben. Een voorbeeld hiervan is het verschil in de relatie die moslims met varkens hebben (onrein) en de relatie die autochtone Nederlanders met varkens hebben. Beide groepen kijken anders tegen een dier aan. Een ander voorbeeld is de koe. Deze is heilig in India, maar wordt in andere culturen niet als heilig gezien.
- Een laatste oorzaak is dat mensen *beïnvloed worden door andere mensen*. De mening van buitenaf speelt dus ook een grote rol. Zo hebben ouders een behoorlijke invloed op hun kinderen en heeft de media een grote invloed op mensen.

5.1.3 De autochtone Nederlander in relatie tot dieren

Tegenwoordig is de knuffel- en aibaarheidsfactor van dieren voor Nederlanders heel belangrijk. Nederlanders identificeren zichzelf met hun eigen huisdier. In sommige gevallen wordt een dier bijna als een mens behandeld. Er is ook een groep Nederlanders die met deze trend mee willen doen, maar weten niet wat het inhoudt om een dier te verzorgen. Vaak wordt er een dier gekocht, omdat bijvoorbeeld de kinderen het willen. Als de familie dan op vakantie gaat, wordt het dier aan zijn lot overgelaten. Dit is het tegenovergestelde van de hierboven besproken behandeling van dieren.

De hobbydierbezitters worden in Nederland in twee categorieën onder verdeeld. Er zijn de boeren die gestopt zijn met hun bedrijf en nog een paar dieren houden. Daarnaast zijn er burgers, die het leuk vinden om bijvoorbeeld wat lammetjes te hebben. Hierbij speelt het knuffelgehalte weer een grote rol.

5.1.4 Kinderen in relatie tot dieren

De manier waarop kinderen naar dieren kijken is afhankelijk van een aantal factoren. De volgende twee factoren spelen hierbij een grote rol: de leeftijd en de culturele achtergrond van kinderen. Kinderen ontwikkelen zich op emotioneel en ethisch gebied tot en met hun 16de jaar. Deze veranderingen hebben invloed op de relatie die kinderen tot dieren hebben. Een voorbeeld is dat jonge kinderen onbevreesder op dieren afgaan dan oudere kinderen, die wat voorzichtiger zijn.

Een andere belangrijke factor is de culturele achtergrond van kinderen. Vanuit religieus oogpunt zijn er een aantal dieren die door Islamieten als 'onrein' worden gezien. Dit creëert een afstandelijkheid tussen kind en dier. Ook is er geconstateerd dat allochtone gezinnen meestal geen huisdier bezitten. Hierdoor kunnen allochtone kinderen niet gewend raken aan dieren.

5.2 Wat is de relatie van Nederlandse kinderen tot dieren?

In deze paragraaf zal de relatie van Nederlandse kinderen tot dieren besproken worden. Hiervoor worden de resultaten gebruikt van de opdrachten die de kinderen hebben gemaakt.

Nederlandse kinderen hebben veel *humane* associaties met dieren. Dit blijkt uit de antwoorden die door de kinderen gegeven zijn tijdens de opdrachten. Zo willen Nederlandse kinderen over het algemeen graag op een kinderboerderij werken, omdat ze dieren heel erg lief vinden en van ze houden. Ook geven ze veel *humane* associaties bij de hond en het konijn, zoals 'aaien', 'lief' en 'schattig'. Hieruit kan geconcludeerd worden dat bij de Nederlandse kinderen de 'knuffelfactor' bij dieren een grote rol speelt. Dit verschilt wel enorm per dier. Zo zijn honden knuffelbaar, maar varkens daarentegen volgens Nederlandse kinderen niet.

Uit de resultaten kan opgemaakt worden dat Nederlandse kinderen dieren niet associëren met de waarde *natuur*. Het lijkt of ze de link van dier naar natuur niet maken. Dit zou als oorzaak kunnen hebben dat alle onderzochte kinderen uit de stad komen.

Nederlandse kinderen gaven bij de opdrachten weinig antwoorden die met de waarde *overheersen* geassocieerd kunnen worden. De antwoorden die door de kinderen gegeven zijn, hebben voornamelijk betrekking op een huisdier dat trucjes moet leren. Na uitvoering van alle opdrachten door de kinderen blijkt dat het percentage antwoorden, dat aan de waarde *overheersen* toegekend is, laag is. Heersen over dieren lijkt dus een klein aandeel te hebben in de band van Nederlandse kinderen tot dieren.

Ethische opmerkingen over dieren zijn door de kinderen wel regelmatig gebruikt. Echter, bij de mindmaps zijn er geen associaties genoemd op het gebied van *ethiek*. Bij de situatieschets 'slager' hebben een aantal kinderen opgeschreven dat ze het zielig vinden om dieren te moeten slachten. Bij de 'buurvrouw' werd het zielig voor de hond gevonden als deze niet naar buiten kon. Hieruit kan geconcludeerd worden dat Nederlandse kinderen dieren snel zielig vinden.

Nederlandse kinderen geven ten opzichte van dieren vaak *negatieve* opmerkingen. Dit hangt wel van het soort dier af. Zo zijn bij het varken en de goudvis veel negatieve associaties geplaatst. Hierbij moet gedacht worden aan termen als 'vies' en 'saai'.

Uit de resultaten blijkt dat Nederlandse kinderen verzorgende types zijn op het gebied van dieren. Bij de huisdieren, zoals de hond en het konijn, worden behoorlijk wat associaties bij *zorg* geplaatst. Dit komt ook terug bij de vragen over huisdieren en bij de situatieschets over de kinderboerderij. Hieruit blijkt dat Nederlandse kinderen het belangrijk vinden dat dieren goed verzorgd worden.

Esthetische antwoorden in de resultaten kwamen bij de Nederlandse kinderen nauwelijks voor. De kinderen associëren dieren niet echt met symboliek. Enkel bij het varken en het schaap werden er door Nederlandse kinderen esthetische antwoorden gegeven. Deze

hielden alle verband met de Islamitische cultuur. Denk hierbij aan ritueel slachten en het verbod om varkensvlees te eten. Waarschijnlijk leren de Nederlandse kinderen dit doordat ze zich in een multiculturele omgeving bevinden.

Nederlandse kinderen associëren varkens, koeien, goudvissen, konijnen en schapen vaak met *ecologische* waarden. Met name in de mindmap kwam dit duidelijk naar voren. Dit zijn waarden die betrekking hebben op de leefomgeving van het dier. De kinderen zien dieren blijkbaar als een geheel met de leefomgeving van het dier.

Het *nut* dat een dier heeft is voor Nederlandse kinderen weinig belangrijk. Bij dieren als koe en schaap worden wel termen als melk en wol genoemd, maar in het totaalplaatje speelt deze waarde geen grote rol. Bij huisdieren worden associaties die met de waarde *nut* te maken hebben zelden genoemd of aangekruist.

Over het algemeen noemen de kinderen veel *kenmerken* van de dieren. Kenmerken geven weinig informatie over de relatie van kind tot dier. Het mag echter niet uitgesloten worden dat kinderen daadwerkelijk een op kenmerken gerichte relatie met dieren hebben. Dit zou te maken kunnen hebben met een bepaalde afstand tussen het kind en een dier. Deze afstand is misschien groot, waardoor kinderen geneigd zijn een kenmerk te noemen, omdat het gevoel geen belangrijke rol speelt. Het gevoel is misschien neutraal.

Over het algemeen kan geconcludeerd worden dat de relatie van Nederlandse kinderen met dieren er als volgt uit ziet:

- Kinderen hebben veel *humane* associaties met dieren en dan met name met huisdieren.
- Kinderen vinden dieren gauw 'zielig'.
- Kinderen associëren sommige dieren, zoals in dit onderzoek varkens, met *negatief*.
- Kinderen zien dieren vaak als geheel met de leefomgeving van het dier.
- Kinderen besteden veel aandacht aan de *zorg* voor hun huisdier.

5.3 Wat is de relatie van Islamitische kinderen tot dieren?

Hieronder zal de relatie van Islamitische kinderen met dieren besproken worden. Hiervoor worden de resultaten gebruikt van de opdrachten die de kinderen op school hebben gemaakt.

Islamitische kinderen geven een aantal *humane* associaties bij dieren. Deze worden vooral gegeven bij de dieren hond, konijn, schaap en goudvis. De knuffelfactor bij Islamitische kinderen is veel minder belangrijk dan bij Nederlandse kinderen. Dit komt waarschijnlijk doordat de emotionele band die deze kinderen met dieren hebben minder sterk is.

Islamitische kinderen associëren dieren regelmatig met de waarde *natuur*. Dit blijkt uit de vraag wat de kinderen met een huisdier zouden doen. Voor Islamitische kinderen is de voldoening die ervaren kan worden door direct contact met de natuur een associatie die opgeroepen wordt als er aan dieren gedacht wordt.

Uit dezelfde vraag blijkt dat Islamitische kinderen huisdieren vaak associëren met de waarde *overheersen*. Voor Islamitische kinderen speelt het in bedwang houden van een huisdier een belangrijke rol. Waarom dit zo is, is niet bekend geworden uit de rest van het onderzoek.

Ethische associaties worden bij de mindmaps niet gegeven. Enkel bij de situatieschets van de slager worden ethische antwoorden gegeven. Hierbij noemen weinig Islamitische kinderen dat het zielig is voor dieren dat ze geslacht worden. Ook bij de situatie met de buurvrouw wordt er door de kinderen slechts een enkele maal genoemd dat het 'zielig' is voor de hond. Hieruit kan geconcludeerd worden dat Islamitische kinderen niet zo snel medelijden hebben met dieren.

De kinderen hebben een behoorlijk aantal *negatieve* associaties gegeven in relatie tot dieren. Bij alle dieren in de mindmap zijn negatieve associaties naar voren gekomen. De meesten zijn gevonden bij de hond, varken en goudvis. Bij de situatieschets van de kinderboerderij wilden de meeste Islamitische kinderen niet werken op een kinderboerderij omdat ze negatieve associaties met dieren hebben. Bij de situatieschets van de boer kwam naar voren dat als de kinderen eventueel boer zouden willen worden dit dan gericht zou moeten zijn op akkerbouw.

De kinderen geven een redelijk aantal antwoorden die ingedeeld kunnen worden onder de waarde *esthetisch*. Bij het varken en het schaap hebben de kinderen *esthetische* termen gebruikt. Ook op de vraag, waarom een huisdier niet naar binnen mag, werden er een aantal antwoorden gegeven die associaties hadden met de waarde *esthetisch*. Hierbij wordt met name verwezen naar religieuze aspecten.

In de categorie *zorg* kunnen weinig antwoorden van Islamitische kinderen worden ingedeeld. Op de vraag wat kinderen met een huisdier zouden doen wordt *zorg* even hoog gewaardeerd als *overheersen*. In de situatieschets 'buurvrouw' scoort *zorg* bij Islamitische kinderen wel hoog. Echter, hier speelt zorg voor de buurvrouw, en niet zorg voor de hond, een prominente rol. Het lijkt alsof de kinderen een weinig sterke *zorgband* hebben met dieren.

Islamitische kinderen hebben bij de antwoorden die ze gegeven hebben relatief laag gescoord op de waarde *ecologisch*. Bij de associaties in de mindmap werd de waarde *ecologisch* voornamelijk genoemd bij de goudvis. Dit kan komen doordat dit ook het meest voorkomende huisdier is in Islamitische gezinnen. Hierdoor is er meer betrokkenheid bij het dier.

Met name de koe en het schaap worden als *nuttige* dieren ervaren. De associatie met 'vlees' wordt door de kinderen regelmatig gemaakt.

Het valt op dat er door de Islamitische kinderen veel *kenmerken* genoemd worden. Dit kan komen doordat de kinderen minder emotionele band hebben met dieren. Overigens kan dit ook een teken zijn van onvermogen om een dier te evalueren op basis van gevoel in plaats van kennis, of een taalprobleem hebben wanneer het om gevoelens uitdrukken gaat.

Over het algemeen kan geconcludeerd worden dat de relatie van Islamitische kinderen tot dieren er als volgt uitziet:

- Islamitische kinderen hebben *humane* associaties met huisdieren. Hierbij zitten er wel grote verschillen tussen de verschillende soorten dieren, wat betreft de *humane* associaties.
- Islamitische kinderen associëren dieren regelmatig met de waarde *natuur*.
- Islamitische kinderen hebben behoorlijk veel *negatieve* associaties gegeven. Hierbij zitten er wel grote verschillen tussen de soorten dieren.
- Islamitische kinderen associëren dieren vaak met een symbolische of artistieke (*esthetisch*) waarde.
- De nutsfunctie van dieren wordt bij Islamitische kinderen voornamelijk bepaald door 'vlees'.

5.4 Conclusie

Uit de bovenstaande antwoorden op de deelvragen kan een algemene conclusie afgeleid worden, die het antwoord zal geven op de hoofdvraag. In deze paragraaf zal antwoord gegeven worden op de vraag: Wat zijn de verschillen tussen de relaties van Nederlandse kinderen tot dieren en de relaties van Islamitische kinderen tot dieren?

Tussen Nederlandse en Islamitische kinderen zit er een behoorlijk verschil in het aantal *humane* associaties die de kinderen met dieren leggen. Nederlandse kinderen vinden het aaien en knuffelen van dieren veel belangrijker dan de Islamitische kinderen. Nederlandse kinderen maken over het algemeen ook geen onderscheid tussen de verschillende huisdieren. Bij Islamitische kinderen ligt dat anders. Deze kinderen aaien of knuffelen liever geen hond. Dit heeft te maken met het feit dat Islamieten honden niet hygiënisch vinden. Ook is uit dit onderzoek naar voren gekomen dat Islamitische kinderen sommige dieren niet aaien, omdat ze onbekend zijn met het dier.

Islamitische kinderen gebruiken in tegenstelling tot Nederlandse kinderen vaak natuurlijke invloeden om hun relatie met dieren aan te tonen.

Islamitische kinderen staan over het algemeen negatiever ten opzichte van dieren dan Nederlandse kinderen. Dit bleek duidelijk uit de situatieschets van de kinderboerderij. Een aanzienlijk deel van de ondervraagde Nederlandse kinderen wilde wel werken op de kinderboerderij, maar de Islamitische kinderen vonden de dieren over het algemeen vies en wilden niet werken op de kinderboerderij. Islamitische kinderen willen ook liever akkerbouwer zijn dan veeteler. Een belangrijke reden hiervoor is de gedachte dat de kinderen veelal onbekend zijn met sommige dieren en daardoor geen emotionele waarde toekennen aan het dier. Dit in tegenstelling tot de Nederlanders kinderen die liever een bedrijf met vee willen.

Islamitische kinderen associëren dieren vaker met een symbolische of een artistieke benadering dan Nederlandse kinderen. Islamitische kinderen schreven associaties als 'slachtfest' en 'bugs bunny' op terwijl dit bij Nederlandse kinderen nauwelijks voorkwam. Hierdoor lijkt het alsof dieren voor Islamitische kinderen een meer symbolische waarde hebben dan voor Nederlandse kinderen.

Zowel Nederlandse als Islamitische kinderen vinden de functie van dieren niet echt belangrijk. Maar als we de kinderen vergelijken geven de Islamitische kinderen gemiddeld meer associaties die verband houden met de waarde *nut*. Het viel op dat Islamitische kinderen als *nut* vaak de associatie met vlees opschreven. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de 'slow food' cultuur van de Islamitische bevolking. Islamieten hebben nog een duidelijke scheiding tussen mens en dier. Er wordt regelmatig met de familie een kip geslacht om lekker samen op te eten. Dit is waarschijnlijk de oorzaak van de 'vlees' associatie.

Nederlandse kinderen hebben eerder medelijden met een dier. Dit blijkt uit de situatieschets van de slager. Islamitische kinderen lijken minder snel medelijden met dieren te hebben. Dit

komt waarschijnlijk omdat Islamieten een duidelijke scheiding hebben tussen mens en dier. Zij hebben minder gevoel bij een dier.

Nederlandse kinderen associëren dieren vaak samen met de leefomgeving van de dieren. Zij zien dit als een geheel. Islamitische kinderen hebben dat veel minder. Hieruit kan geconcludeerd worden Islamitische kinderen vooral puur naar het dier kijken en niet naar zijn omgeving en dan gaat het met name om huisdieren. Dit laat zien dat zij waarschijnlijk minder bekend zijn met bijvoorbeeld het boerenleven of natuur in het algemeen, omdat die associaties veel minder vaak gemaakt zijn dan bij de Nederlandse kinderen.

Islamitische kinderen hebben meer dan Nederlandse kinderen, associaties gegeven die betrekking hadden op het *overheersen* van het huisdier. Waarom dit zo is, is uit het onderzoek niet duidelijk geworden.

Voor de Nederlandse kinderen lijkt *zorg* een belangrijke positie in te nemen. Het is voor hen het belangrijkste wat er met je huisdier gedaan moet worden. Waarschijnlijk is dit een stukje Nederlandse opvoeding.

Het lijkt erop dat vissen voor Islamitische kinderen dezelfde of een vergelijkbare plaats innemen als katten en honden voor Nederlandse kinderen.

HOOFDSTUK 6 DISCUSSIE

In dit hoofdstuk worden allereerst de sterke punten en de beperkingen van het onderzoek besproken. Vervolgens worden suggesties voor vervolgonderzoek en praktische toepassingen aangedragen. Het hoofdstuk eindigt met aanbevelingen.

6.1 Sterke punten en beperkingen van het onderzoek

Dit onderzoek kent een aantal sterke punten en een aantal beperkingen. Hieronder zullen deze punten uitgelegd worden.

6.1.1 Sterke punten

Een sterk punt van dit onderzoek is dat er gebruik is gemaakt van verschillende manieren om data te verzamelen. Bij de kinderen is geprobeerd om op 3 verschillende manieren dezelfde informatie te verkrijgen. Er is met een situatieschets, een vragenlijst, observatietechnieken en mindmaps geprobeerd de relatie van kinderen tot dieren te onderzoeken. Als extra onderzoeksmateriaal zijn twee experts geïnterviewd en er is literatuuronderzoek gedaan. In dit onderzoek zijn in totaal zes methoden gebruikt om de relatie van kinderen tot dieren te bepalen. Wanneer verschillende onderzoeksmethoden leiden tot dezelfde uiteindelijke resultaten, is de hieruit volgende conclusie goed onderbouwd en sterk. Als uit verschillende methoden verschillende resultaten komen, dan volgt hieruit geen overtuigende conclusie. Dan moet er voorzichtig omgegaan worden met de conclusies.

Een ander sterk punt van dit verkennend onderzoek is dat er in een relatief korte tijd een behoorlijk diverse doelgroep bereikt is. Tijdens het onderzoek is er door scholen vaak negatief geantwoord op de vraag om mee te werken met dit onderzoek. Dit had verschillende redenen, maar zeker de Cito-toets speelde hierin een belangrijke rol. Toch is het gelukt, mede door de strategie van scholenbenadering te veranderen, om uiteindelijk toch een goede representatie van de doelgroep te geven in dit onderzoek. Zo kwamen de onderzochte scholen allemaal uit Vogelaarwijken, zoals dat bij de doelgroep beschreven staat.

Het derde sterke punt van dit onderzoek is dat de opdrachten die de kinderen moesten maken, in eerste instantie op een testschool zijn gedaan. Aan de hand van de resultaten van die kinderen, zijn de opdrachten nogmaals aangepast en aangescherpt. Met de aangepaste opdrachten is er vervolgens naar de andere vier scholen gegaan. Hierdoor zijn de uiteindelijke resultaten van de kinderen die gebruikt zijn in het onderzoek veel completer en exacter. De 'fouten' die in eerste instantie in de opdrachten zaten, werden hierdoor in het vervolg van het onderzoek niet meer gemaakt.

6.1.2 Beperkingen

Dit onderzoek kent een aantal beperkingen en zwakke punten. Eén van de beperkingen is dat de kinderen elkaar beïnvloeden tijdens de opdracht, omdat ze in groepjes bij elkaar zitten. Dit zorgt ervoor dat (stiekem) overleg makkelijk plaats kan vinden. Dit gebeurde dan ook soms, ondanks dat er vooraf duidelijk gecommuniceerd was dat het een individuele opdracht was. Achteraf zou het misschien beter zijn geweest om de kinderen apart van elkaar de opdrachten te laten maken, om overleg te voorkomen. De kinderen de opdracht helemaal apart laten doen in een ruimte was geen optie, omdat daar de tijd niet voor was. De kinderen in de klas apart zetten was ook geen optie, omdat tijdens en na het herschikken van klas door de kinderen zelf, de orde heel ver te zoeken is. Het is vervolgens lastig om de klas weer bij de les te krijgen. Wanneer duidelijk was geweest dat deze methode sowieso betere resultaten had opgeleverd, dan was dit zeker een optie geweest. Nu waren er nog te veel onzekerheden om deze methode toe te passen.

Een andere zwak punt van dit onderzoek is de hoeveelheid scholen die betrokken zijn geweest bij het onderzoek. Gezien de duur van het project (8 weken) was het niet mogelijk om een uitgebreid onderzoek te doen. Hierdoor zijn er maar een beperkt aantal resultaten voorhanden. Daardoor geeft het onderzoek een lijn van denken weer die verschillend kan zijn tussen de groepen, dit is niet kwantificeerbaar.

Een derde beperking is dat de vier onderzochte scholen niet in 4 verschillende steden liggen. Om een goed beeld te krijgen van de doelgroep, was het beter geweest om in plaats van twee scholen in Arnhem, één school in Arnhem en bijvoorbeeld nog één school in Amsterdam te bezoeken. Om nog een breder beeld te krijgen was het goed geweest om ook een aantal scholen op het platteland te bezoeken, maar dit onderzoek richt zich puur op kinderen in Vogelaarwijken. Helaas was de Cito-toets bezig tijdens de week van het veldonderzoek. Hierdoor was het lastig scholen vinden, die mee wilde werken aan het onderzoek.

Een vierde zwak punt van dit onderzoek is dat zowel alle Nederlandse als Islamitische kinderen in één groep ingedeeld zijn. Er is bijvoorbeeld geen onderscheid gemaakt in protestantse Nederlanders, of Marokkaanse Islamieten. Toch zouden deze kinderen een andere relatie tot dieren kunnen hebben door kleine cultuurverschillen.

Een laatste zwak punt van het onderzoek is dat de projectgroep enkel bestond uit autochtone studenten. Het onderzoek was sterker geweest als er in de projectgroep ook een één of twee Islamitische studenten hadden gezeten. Dit had discussies in de groep levendiger gemaakt, omdat er dan een weerwoord was geweest in de groep. Nu waren het vijf studenten die allemaal dezelfde culturele achtergrond hebben, en ook nog allemaal van het platteland komen. Dit zorgt ervoor, dat er onbewust zaken kunnen worden aangenomen over de Islamitische cultuur die helemaal niet waar zijn. Dit is in het onderzoek wel gecompenseerd met een interview met een Islamitische expert.

6.2 Suggesties voor vervolgonderzoek

Tijdens het onderzoek hebben de kinderen antwoordvellen ingevuld waardoor er geen mogelijkheid is geweest tot doorvragen. Hierdoor is regelmatig de achterliggende reden van een antwoord onbekend. Daarom is het voor een vervolgonderzoek van belang dat er vragen aan de kinderen gesteld worden in kleine groepjes (volgens Het Groene Wiel is drie kinderen optimaal). Dit geeft de onderzoeker de kans om te blijven doorvragen en de reden van het kind te doorgronden.

In dit onderzoek zijn ouders niet betrokken. Voor toekomstig onderzoek is het interessant om bij de ouders na te gaan wat zij hun kinderen leren over dieren. Hierdoor krijg je een beeld over de beïnvloeding van ouders op hun kinderen.

In dit onderzoek is gekeken naar kinderen uit de zogenaamde Vogelaarwijken. Maar het is natuurlijk ook interessant om te kijken of kinderen uit andere wijken, delen van Nederland of stad en platteland op dezelfde manier over dieren denken.

Binnen dit onderzoek is er alleen naar verschillen gekeken van Islamitisch en Nederlandse kinderen. Misschien zijn er ook heel veel verschillende denkbeelden over relaties tot dieren bij andere geloven of per Islamitisch land.

6.3 Praktische toepassingen

De resultaten van dit onderzoek laten verschillen zien in de relatie van Nederlandse kinderen tot dieren en de relatie van Islamitische kinderen tot dieren. Eén van de achterliggende doelen van het onderzoek was om AOC's aantrekkelijker te maken voor leerlingen met een dubbele culturele achtergrond. Daarnaast wil men ook de culturele diversiteit binnen de AOC's bevorderen (Kies Kleur in Groen, 2009).

In dit onderzoek is materiaal verzameld wat bovenstaande processen zou kunnen helpen. In deze paragraaf wordt ingegaan op een belangrijk knelpunt. Daarnaast worden enkele ideeën aangedragen om bovenstaand doel te bereiken.

Uit het interview (zie bijlage IIb) met de Islamitische expert kwam naar voren dat "onbekend onbemind is". Voor Islamitische kinderen is het moeilijk om zich te identificeren met dieren doordat ouders verhalen over dieren vertellen die zich in een andere omgeving afspelen, bijvoorbeeld in Marokko (Somers, Van der Kroon en Overbeek, 2004). Dat 'onbekend onbemind maakt' geldt natuurlijk niet alleen voor Islamitische kinderen maar ook voor Nederlandse kinderen. Een dier wordt bijvoorbeeld door een kind tot beweging aangezet door het te knijpen of aan de staart te trekken (Margadant – Van Arcken, 1988), zo krijgt het kind een idee wat het dier kan.

6.3.1 Aanbevelingen

Uit de resultaten van de schoolopdrachten is duidelijk naar voren gekomen dat Islamitische kinderen veel met vissen hebben en dat ze vaak vissen (goudvissen) als huisdier hebben. Het is interessant om binnen de AOC's vissen een prominentere rol te geven. Vissen zouden bijvoorbeeld gebruikt kunnen worden in het promotiemateriaal van scholen. Denk hierbij aan afbeeldingen van vissen op folders en op de site van de verschillende AOC scholen. Ook is het een goed idee om aquaria te plaatsen met verschillende soorten vissen op de scholen. Verder onderzoek hiernaar is misschien noodzakelijk.

Uit het interview met dhr. El Filali bleek dat moslims katten hygiënische dieren vinden. Met deze dieren kan een AOC gaan promoten. Er zou iets met een specialisatie over kleine huisdieren gedaan kunnen worden. Hieronder vallen misschien ook wel vogels, maar dit is uit het onderzoek niet naar voren gekomen. Het zou een goed vervolgonderzoek zijn, om te kijken naar de relatie die allochtone kinderen met vogels hebben.

Uit de resultaten is gebleken dat Islamitische kinderen over het algemeen liever niet met dieren omgaan. Veel kinderen gaven 'negatieve' associaties. Geen enkel Islamitisch kind wilde veeboer worden. Misschien is het voor de AOC's een idee om minder te adverteren met dieren, maar meer met tuin- en akkerbouw. Zo zouden in promotiefolders en op de site van de AOC scholen meer bloemen, planten, graan en aardappelen geplaatst kunnen worden. Op deze manier wordt er benadrukt dat de agrarische productie niet alleen bestaat uit dierlijke productie. Een extra onderzoek naar de houding van allochtonen ten opzichte van akker- en tuinbouw wordt dan ook aanbevolen.

Uit het interview met dhr. Filali kwam naar voren dat allochtone kinderen vaak niet weten hoe ze om moeten gaan met dieren, omdat ze niet bekend zijn met het gedrag van bepaalde dieren. Volgens dhr. El Filali is het daarom belangrijk dat allochtone kinderen in contact worden gebracht met dieren, om zo de omgang met dieren te verbeteren. In Nederland zijn de faciliteiten die hiervoor nodig zijn niet goed geregeld. Het zou voor de AOC 's goed zijn als die faciliteiten er zouden komen. Dit zou uiteindelijk kunnen leiden tot meer studenten op het groene onderwijs. Het is dus een interessant vervolgonderzoek om te achterhalen hoe het contact verbeterd kan worden tussen allochtonen kinderen en dieren.

LITERATUUR

- Ajzen, I. (2001). 'Nature and operation of Attitudes'. *Annual review of Psychology*. Vol. 52, No. 52, pp. 27-58
- Badloe, H. (2004) (Nederlands Instituut ter Bevordering van Islam Studies). 'De Islam over de omgang met dieren' [online]. Toegankelijk via URL: http://www.nibis.org/Artikelen/Artikel_omgang%20met%20dieren.htm [4 februari 2009]
- Bogaert, L. (2004). 'Dierenrechten in de Islam' [online]. Toegankelijk via URL: <http://www.flwi.ugent.be/cie/CIE/bogaert1.htm> [4 februari 2009]
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2009). 'Dossier Allochtonen' [online]. Toegankelijk via URL: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/nieuws/default.htm> [16 februari 2009]
- Covert, A.M., Whiren, A.P., Keith, J. en Nelson, C. (1985). 'Pets, early adolescents and families'. *Marriage and Family review*. Vol. 8, No. 3, pp. 95-108
- Ditzhuijzen, O. (2007). 'Ben ik moslim, Marokkaan of Berber?' [online]. *NRC Handelsblad*. Toegankelijk via URL: http://www.nrc.nl/krant/article1639434.ece/Ben_ik_moslim,_Marokkaan_of_Berber [17 februari 2009]
- Donk, W.B.H.J. van de, Jonkers, A.P., Kronjee, G.J. en Plum, R.J.J.M. (red.). (2006). *Geloven in het publieke domein: verkenningen van een dubbele transformatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Eagles, P.F.J., en Muffitt, S. (1990). 'An analysis of children's attitudes toward animals'. *Journal of Environmental Education*. Vol. 21, No. 3, pp. 41-44
- Forum, Instituut voor multiculturele ontwikkeling (2008). 'De positie van moslims in Nederland: feiten en cijfers' [online]. Toegankelijk via URL: <http://www.forum.nl/pdf/factbook-islam-nl.pdf> [16 februari 2009]
- Geffen, van, J., Pater, de, C., Hovens, G., Kersbergen, L., Loseman, B., Peet, van der, G., Brandwijk, T. (2004). *Dier en welzijn wereldwijd: verkenning van beleid en denken over dierenwelzijn in internationaal perspectief*. Ede: Ministerie van LNV, directie IFA/Bedrijfsuitgeverij
- Halal Feed and Food Inspection Authority (HFFIA) (2009). 'Halal voeding en voedsel' [online]. Toegankelijk via URL: <http://www.halal.nl> [10 februari 2009]
- Hills, A.M. (1993). 'The motivational bases of attitudes towards animals'. *Journal of Human Animal studies*. Vol. 1, No. 2, pp. ?
- Kellert, S.R. (1985). 'Attitudes toward animals: Age-related development among children'. *Journal of Environmental Education*, Vol. 16, No. 3, pp. 29-39.
- Kellert, S.R. (1996). *The value of life. Biological diversity and human society*. Island Press/Shearwater Books. Washington DC.

- Kies Kleur in Groen. (2009). 'Actieplan Kies Kleur in Groen' [online]. Toegankelijk via URL:http://www.kieskleuringroen.nl/cms/media/download_gallery/kies%20kleur%20in%20groen%20actieplan.pdf [12 januari 2009]
- Lievegoed, B. (2003). *Ontwikkelingsfasen van het kind*. Geheel herzien en geactualiseerd door Christie Amons en Remco Bakker. Zeist: Christofoor
- Manning, A. and Serpell, J. ed. (2004). *Animals & Human society: changing perspectives*. Routledge. London and New York.
- Marokko Community (2005). 'Paardenvlees haram?' [online]. Toegankelijk via URL:<http://forums.marokko.nl/archive/index.php/t-538339.html> [18 februari 2009]
- Margadant- van Arcken, M. (1988). *Dierenjuf: natuureducatie en de relatie tussen jonge kinderen en dieren*. Proefschrift
- Ministerie van LNV (2009). 'Gezelschapsdieren' [online]. Toegankelijk via URL:http://www.minInv.nl/portal/page?_pageid=116,1640785&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_document_id=111245&p_node_id=1953838&p_mode=BROWSE [9 februari 2009]
- Ministerie van VROM (2009). 'Dossier Wijkenaanpak' [online]. Toegankelijk via URL: <http://www.vrom.nl/pagina.html?id=31002> [17 februari 2009]
- Ontdek Islam forum (2007). 'Paardenvlees: Mekrhou, Haram of Halal?' [online]. Toegankelijk via URL: <http://www.ontdekislam.nl/forum/viewtopic.php?f=2&t=14407&view=previous> [19 februari 2009]
- Raad van beheer (2006). 'Gezelschapsdier verdringt landbouwhuisdier' [online]. Toegankelijk via URL:<http://www.raadvanbeheer.nl/nieuws/nieuwsbericht/news/gezelschapsdier-verdringt-landbouwhuisdier/pointer/20/newsback/25/hash/d446178bd3/> [10 februari 2009]
- Sakr, A. (2001). 'Halal en haram: waarom heeft de schepper varkensvlees verboden?' [online]. Toegankelijk via URL: <http://www.moslimweb.nl/verbodenvlees.php> [19 februari 2009]
- Serpell, J.A. (2004). 'Factors influencing human attitudes to animals and their welfare'. *Animal Welfare*. No. 13, pp. 145-151
- Solomon, M., Bamossy, G., Askegaard, S. and Hogg, M. (2006). *Consumer Behaviour* (Third ed.). England: Pearson Education Limited.
- Somers, N., Kroon, S. van der, & Overbeek, G. (2004). *Hoe vreemd is de natuur in Nederland? Natuurbeelden van allochtonen*. Den Haag: LEI.
- Stassen, E.N. (2006). 'Van bruikbaar tot dierbaar: over de relatie mens-dier'. *Oratie juni 2006*
- Sterkens, C. en Hermans, C. (2001). 'Affectieve en attitudinale veranderingen door interreligieus leren'. *Pedagogiek*. Vol. 21, No. 2, pp. 162-177

- Stichting kinderboerderijen Nederland. (2009). 'Stichting kinderboerderijen Nederland' [online] Toegankelijk via URL: <http://www.stkinderboerderijen.nl/index.htm> [18 februari 2009]
- Swabe, J. (2001). 'The burden of beasts: a historical sociological study of changing human animal relations and the rise of the veterinary regime [online] Toegankelijk via URL:<http://swabe.org/samenvatting.htm> [19 februari 2009]
- TNS NIPO. (2008). 'Aantal huishoudens met dieren ongewijzigd' [online]. Toegankelijk via URL:<http://www.tns-nipo.com/pages/nieuws-pers-vnipo.asp?file=persvannipo\huisdier08.htm> [18 februari 2009]
- Valk, H.A.G. (2001). 'Oude en nieuwe alloctonen: een demografisch profiel. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid
- Van Dale (2009). 'Online woordenboek' [online]. Toegankelijk via URL:<http://vandale.nl/vandale/> [19 februari 2009]
- Waal, M. van der, Berg, A.E. van der, Koppen, C.S.A. van (2008). *Terug naar het bos: effecten van natuurbelevingsprogramma 'Het Bewaarde Land' op de natuurbeleving, topervaringen en gezondheid van allochtone en autochtone kinderen*. Wageningen, Alterra. Alterra-rapport 1702

BIJLAGEN

BIJLAGE I: PROCEDURE OP SCHOOL

BIJLAGE IIa: UITWERKING INTERVIEW MET GEERT VAN DER PEET

BIJLAGE IIb: UITWERKING INTERVIEW MET MOSTAFA EL FILALI

BIJLAGE IIIa: ANTWOORDVEL OPDRACHT 1 (MINDMAP)

BIJLAGE IIIb: ANTWOORDVEL OPDRACHT 2 (SITUATIESCHETS)

BIJLAGE IIIc: ANTWOORDVEL OPDRACHT 3 (VRAGEN)

BIJLAGE IVa: RESULTATEN OPDRACHT 1 (MINDMAP)

BIJLAGE IVb: RESULTATEN OPDRACHT 2 (SITUATIESCHETS)

BIJLAGE IVc: RESULTATEN OPDRACHT 3 (VRAGEN)

BIJLAGE I: PROCEDURE OP SCHOOL

Na aankomst op de scholen wordt eerst overlegd met de docent van de betreffende klas. De opdrachten en tijdsplanning worden uitgelegd. Aan de docent wordt gevraagd of deze de opdracht kan inleiden door de projectgroep voor te stellen en daarnaast wordt gevraagd of de docent kan helpen bij de ordehandhaving. In de klas gekomen geeft de docent een inleiding. Daarna stelt de projectgroep zich kort voor aan de kinderen. Het doel van het onderzoek wordt niet uitgelegd. Op deze manier kunnen de kinderen de opdrachten invullen zonder beïnvloed te worden door kennis over het doel. Er wordt verteld dat er aan het eind tijd is om vragen te stellen, wanneer de kinderen meer willen weten over het onderzoek.

Opdracht 1 wordt uitgelegd aan de kinderen: "Jullie krijgen straks 2 blaadjes waarop rondjes staan met in het midden een woord. Probeer alle dingen waar je aan denkt bij dat woord in de omliggende rondjes te schrijven. Je mag alles invullen waar je aan denkt en niets is verkeerd. Als je geen vijf dingen kan bedenken dan is dat niet erg en ga je gewoon verder met het volgende woord". De kinderen krijgen 10 minuten de tijd om deze opdracht in te vullen. Vragen mogen altijd gesteld worden. Het is de bedoeling dat de kinderen de opdrachten individueel invullen. Na 10 minuten worden de papieren opgehaald en wordt verder gegaan met opdracht 2.

Opdracht 2 wordt uitgelegd aan de kinderen: "Straks vertellen wij jullie vier situaties waarbij vragen horen. Deze vragen kun je beantwoorden op het antwoordvel dat jullie gekregen hebben". De situaties (zie bijlage II) worden voorgelezen en daarna krijgen de kinderen de tijd om de vragen te beantwoorden. Als alle kinderen klaar zijn met schrijven wordt er verder gegaan met de volgende situatie totdat alle situaties behandeld zijn. De antwoordvellen worden opgehaald.

Opdracht 3 wordt uitgelegd aan de kinderen: "Deze opdracht bestaat uit verschillende vragen die jullie mogen invullen. Let er op dat je bij sommige vragen niet meer dan vijf hokjes mag aankruisen." Als alle kinderen klaar zijn worden de antwoordvellen opgehaald.

Bij alle opdrachten moet goed gecontroleerd worden of de kinderen hun naam op het blaadje schrijven. De docent kan na de eerste opdracht bij de namen schrijven of de kinderen Islamitisch of Nederlands zijn, of in de overige categorie vallen.

Wanneer alle opdrachten af zijn wordt de klas bedankt en is er tijd om vragen te stellen aan de projectgroep. Daarna verlaat de projectgroep de klas.

BIJLAGE IIa: UITWERKING INTERVIEW MET GEERT VAN DER PEET

Interview met Geert van der Peet op vrijdag 6 februari 2009, 9.30 uur in Wageningen

Geert van der Peet is onderzoeker bij de Animal Sciences Group van Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Hij is gespecialiseerd in relaties van mensen met dieren. Hieronder een uitwerking van het interview.

Nederlanders in relatie tot dieren

Door de jaren heen is de relatie die Nederlanders hebben met dieren sterk veranderd. Vroeger werden dieren in Nederland vooral gehouden om hun nut. Zo werden paarden gehouden om hun trekkracht, katten om muizen tegen te gaan en honden om het huis te bewaken. Na de Tweede Wereldoorlog werden trekkers ingevoerd in de landbouw, en waren er geen paarden meer nodig om de ploeg te trekken. De hygiëne in en om het huis werd beter, zodat er minder muizen kwamen en katten niet meer nodig waren om de muizen te vangen. Dit zijn twee logische verklaringen waarom het nut van dieren steeds minder belangrijk werd in Nederland. Nu worden eigenlijk alleen de landbouwhuisdieren nog gebruikt voor het nut dat ze hebben. Voorbeelden zijn de melk- en vleesproductie bij koeien en de vleesproductie bij varkens en kippen.

Vanaf de jaren vijftig is de houding van Nederlanders ten opzichte van dieren snel veranderd. Het zwaartepunt van deze houding verschoof van functioneel gebruik van het dier naar een meer humanitaire omgang met het dier. Dit houdt in dat de knuffel- en aibaarheidsfactor enorm is toegenomen. Het aantal huisdieren nam in die tijd in sneltreinvaart toe. De eigenaren van de huisdieren identificeerden zichzelf met hun dier. De dieren mochten in huis komen, ze brachten gezelligheid en zorgden voor gezelschap. Bij paarden is een duidelijke verschuiving in functie te zien. Vóór de oorlog werden ze gebruikt voor de trekkracht. Toen dat niet meer nodig was verdwenen paarden bijna uit Nederland. Sinds 1985 neemt het aantal weer toe. De paarden staan nu in luxe stallen en worden verzorgd door mensen die een emotionele band met het dier hebben.

De dierengekte is in Nederland een beetje doorgeslagen. Tegenwoordig zit er zelfs een partij in het parlement die de belangen van de dieren behartigt. De welzijnseisen voor dieren, waar boeren zich aan moeten houden, zijn erg streng. Dit komt mede door instanties als de Partij voor de Dieren. Nederlanders vinden dieren tegenwoordig snel zielig. Als er bijvoorbeeld koeien in de regen staan wordt dit ervaren als zielig. Volgens veel Nederlanders zouden dieren hetzelfde behandeld moeten worden als mensen. Zo zijn hondeigenaren die de verjaardag van hun hond vieren met andere honden en hun baasjes geen uitzondering meer. Nederlanders zijn ook bereid veel geld uit te geven aan hun huisdieren, onder andere aan voer en bezoeken aan de dierenarts. De meeste Nederlanders behandelen hun huisdieren tegenwoordig alsof het hun eigen kinderen zijn.

Naast deze groep huisdierenbezitters is er nog een andere groep in Nederland. Deze groep denkt in eerste instantie vaak niet na voordat ze een huisdier aanschafft. Ze weten niet wat het inhoudt om een huisdier te hebben en te verzorgen. Vaak wordt er een dier aangeschaft, omdat de kinderen van deze mensen dat willen. Zo kan het dus voorkomen dat er dieren vastgebonden worden aan bomen, omdat de eigenaren op vakantie willen. Op zo'n moment komt het niet uit dat ze een huisdier hebben en wordt er gekozen voor de makkelijkste

oplossing. Deze mensen doen even mee met een trend, maar beseffen niet wat het houden van een huisdier inhoudt.

De groep van hobbydierbezitters kan ook worden onderverdeeld in twee groepen. De eerste groep heeft de dieren vanuit een agrarische achtergrond. Vaak zijn dit boeren die gestopt zijn met hun bedrijf en nog een paar dieren hebben aangehouden. Deze groep heeft een redelijk traditionele omgang met de dieren. Dit wil zeggen dat ze met de dieren omgaan zoals dat boeren nu ook doen. Bij de andere groep is het knuffelgehalte veel belangrijker. Dit zijn burgers die in een weijtje wat schapen, hertjes of lammetjes hebben lopen. Deze mensen vinden dat de dieren die ze hebben lief en aibaar moeten zijn.

Nederlanders stellen hoge welzijnseisen aan een dierenleven. Geld speelt daarin geen rol. Daarom is het opmerkelijk dat Nederlanders over het algemeen niet veel geld uit willen geven voor vlees. Als ze in de winkel staan, speelt het leven dat het dier gehad heeft opeens geen rol meer en wordt het goedkoopste stukje vlees gekocht. Nederlanders zijn hier absoluut niet consequent in. Dit komt ook wel omdat Nederlanders gejaagd leven. Eten is in de Nederlandse cultuur een noodzakelijk kwaad wat snel moet gebeuren. Het is niet echt een sociale activiteit.

Moslims in relatie tot dieren

Bij Islamitische mensen speelt het nut dat dieren hebben nog steeds een belangrijke rol. Islamitische mensen schaffen in principe geen hond aan, behalve als het een functie heeft. Een hond wordt enkel gekocht als het bijvoorbeeld een erf moet bewaken. Het knuffelgehalte en de aibaarheidsfactor is niet belangrijk. De relatie van Islamitische mensen met dieren kan vergeleken worden met die van Nederlanders met dieren ongeveer 100 jaar geleden.

De Islam heeft een grote invloed op de manier waarop de moslims met dieren omgaan. Zo staat er bijvoorbeeld in de Koran dat varkens onrein zijn. In de ogen van Islamieten zijn die dieren vies en het vlees mag dan ook niet gegeten worden (haram vlees). Vlees dat wel gegeten mag worden (halal vlees) door Moslims moet op een rituele manier geslacht zijn. Deze manier van slachten stuit op veel weerstand in Nederland, omdat het niet diervriendelijk zou zijn. Uit dit voorbeeld blijkt dat er bij Islamitische mensen nog een duidelijk verschil is tussen mens en dier.

In de Koran staan hele strenge regels over dierenwelzijn. Volgens de Koran mogen er geen dieren gedood, gemarteld en gekweld worden. In de praktijk worden deze regels door de Moslims niet goed nageleefd. Het gat tussen de praktijk en de Koran is schrikbarend groot. Dit sluit echter wel weer aan bij het feit dat er een duidelijk verschil is tussen Moslim en dier. 99% van de Islamitische mensen zien huisdieren anders dan de gemiddelde Nederlander dat doet. Een Moslim vindt het wel belangrijk dat het dier een goed leven heeft, maar hoeft niet in contact te komen met die dieren. Veel Moslims vinden dat dieren in de natuur horen en niet in gevangenschap. Moslims staan heel dicht bij de natuur. Ze zijn erg bezig met wat de natuur de mens geeft. Het dier staat hierin ten dienste van de mens.

Moslims hebben een minder innige relatie met dieren dan Nederlanders. Wel moet het stukje vlees dat Moslims eten aan veel eisen voldoen. Zo moet het dier bijvoorbeeld een goed leven gehad hebben (wijze van transport, transporttijd, het voer wat het dier gevoerd wordt). Logischerwijs houdt dit in dat het stukje vlees hierdoor duurder wordt. Een Moslim heeft in tegenstelling tot de Nederlander meer geld over voor een stukje vlees en eten in het

algemeen. Eten is bij Moslims ook echt een sociale activiteit. Ze verbouwen eten in volkstuintjes, gaan met heel het gezin naar de markt om lekker eten te kopen en gaan vervolgens lekker met heel het gezin uitgebreid eten. Dit is het “slow food” principe.

Samenvatting in de vorm van een tabel:

Nederlanders in relatie tot dieren	Moslims in relatie tot dieren
<ul style="list-style-type: none"> ○ Landbouwhuisdieren = nut ○ Huisdieren = humanitaire omgang ○ Veel geld uitgeven aan huisdieren ○ Hoge welzijnseisen voor dieren ○ Hoge knuffel- en aaibaarheidsfactor ○ Emotionele band met het huisdier ○ Zogenaamde “trend” huisdierbezitters ○ Hobbyboer 1 = nut ○ Hobbyboer 2 = humanitaire omgang ○ Willen een goedkoop stukje vlees ○ Kleine groep is doorgeslagen. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Huisdieren = nut speelt belangrijke rol ○ Aaibaarheidsfactor speelt geen rol ○ Islam en Koran spelen belangrijke rol ○ Haram vlees (varken en het vlees is vies) ○ Halal vlees (schaap) ○ Koran eist diervriendelijkheid (werkelijkheid is anders) ○ Dier moet een goed leven hebben ○ Liever niet in contact met het dier ○ Dier staat ten dienste van de mens ○ Dieren horen niet in gevangenschap ○ Geven weinig geld uit aan dieren ○ Betalen veel voor een stukje vlees ○ “Slow food” principe ○ Duidelijk onderscheid tussen mens/dier.

BIJLAGE IIB: UITWERKING INTERVIEW MET MOSTAFA EL FILALI

Interview met Mostafa el Filali op vrijdag 13 februari 2009, 11.00 uur in Amsterdam

Mostafa El Filali is adviseur Groen en Participatie bij het Amsterdams Steunpunt Wonen. Hij is van oorsprong bioloog en heeft een Islamitische achtergrond.

Voor kinderen van migranten bestaan er veel minder mogelijkheden om in contact te komen met dieren. Kinderen horen bijvoorbeeld verhalen van hun ouders over dieren maar deze vinden in een hele andere context plaats dan in Nederland. Hierdoor is het moeilijk om emoties te ontwikkelen bij situaties. Omdat de ouders geen intens contact meer hebben met dieren in het nieuwe land wordt dit niet overgedragen aan hun kinderen, de 2de en 3de generatie. Om contact met dieren te bevorderen zou het goed zijn als men terecht kon op een kinderboerderij. Deze faciliteit die open is voor iedereen. Van oudsher zijn deze boerderijen vaak calvinistisch georganiseerd. Wat betekent dat er geen ruimte is voor suggesties van bijvoorbeeld een enthousiaste gekleurde vader of moeder die als vrijwilliger wil helpen. Kinderboerderijen gebruiken vaak een zwanger varken als promotiemateriaal. Voor Nederlandse kinderen vinden dit enig maar voor moslims is dit anders uit religieus oogpunt. Dit zou bijvoorbeeld ook kunnen met schapen en geiten, dieren met minder religieuze lading.

Ouders van migrant kinderen handelen vaak uit oogpunt van hoe zij dieren kennen in hun thuisland. Daar zijn honden vaak besmet met hondsdolheid, terroriseren dorpen, of hebben vlooiën en teken. Daarnaast kwijlen ze. Dit zijn allemaal onhygiënische kenmerken. Wanneer men in Nederland een hond tegen komt kan het best zo zijn dat de ouder het kind weghoudt van de hond. Omdat hij/zij deze associatie heeft. Hierdoor heeft het kind geen mogelijkheid om een band op te bouwen met honden. Met als gevolg dat er een associatie kan ontstaan van eng en gevaarlijk, daar moet je uit de buurt blijven. Een poes in tegenstelling tot een hond houdt zichzelf continu schoon en wordt daardoor beschouwt als hygiënisch. Dit heeft ook betrekking op het slachten van dieren. Dieren worden gedood met behulp van een snee door de nek, hierna worden de dieren opgehangen om ze te laten doodbloeden. Bloed wordt gezien als onrein omdat het bacteriën en ziekten kan bevatten. Het bloed moet uit het dier verwijderd zijn voordat het vlees geconsumeerd kan worden.

Religie wordt vaak als excuus gebruikt waarom moslims op een bepaalde wijze omgaan met dieren. Maar de Koran is hier vrij precies in. In Soerah Al An'am (hoofdstuk 6) vers 38 wordt het volgende beschreven:

"En er is geen dier dat op aarde loopt, en ook geen vogel die met zijn twee vleugels vliegt, of zij vormen geslachten (gemeenschappen) zoals u."

In normale taal betekent dit dat dieren leven in gemeenschappen net zoals de mens met eigen rechten en plichten. De mens staat dus niet boven de dieren maar vormen een gemeenschap naast die van de dieren.

Er bestaat een altijd durende paradox met betrekking tot dieren. Om dieren hun functie te laten vervullen moeten ze met liefde behandeld worden of dat nu in Marokko is of in Nederland. Zonder goede verzorging zal een koe je geen melk geven en een ezel je last niet kunnen dragen. Aan de andere kant zodra er gasten op bezoek komen kan het kippetje ook geslacht worden zodat er eten op tafel staat.

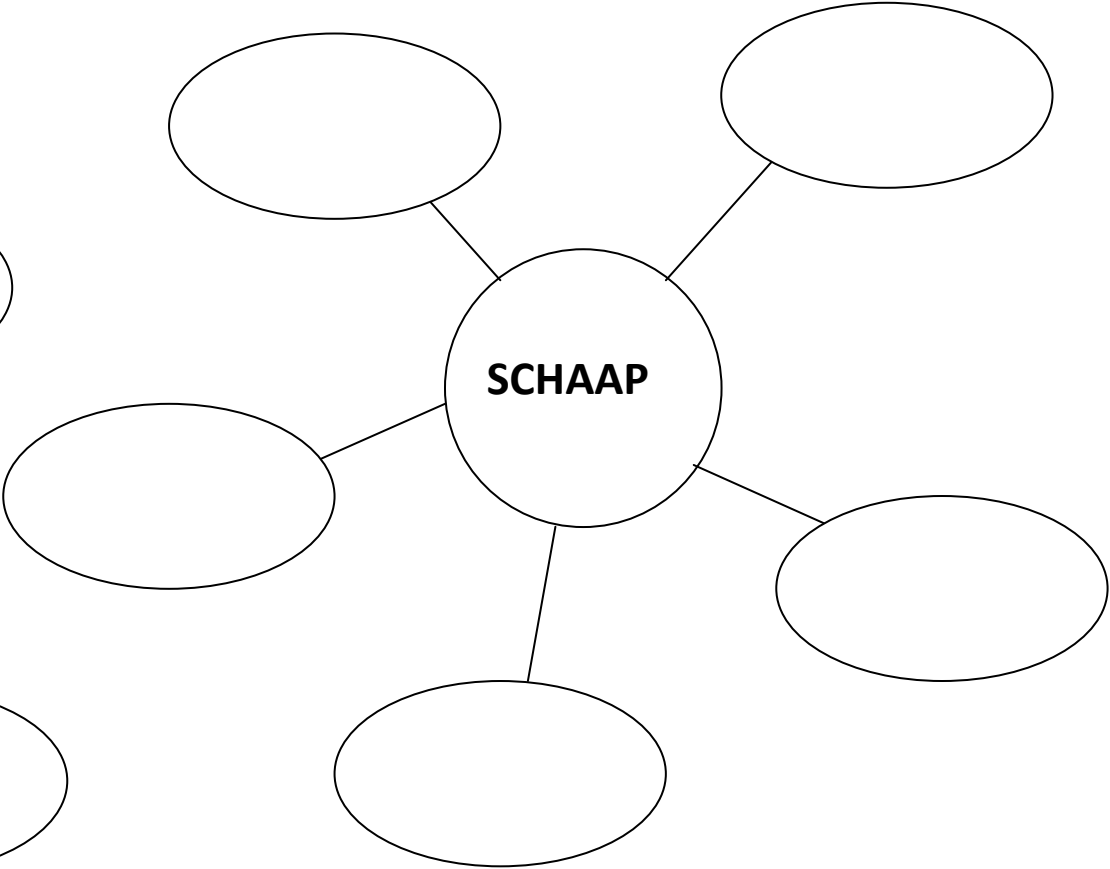
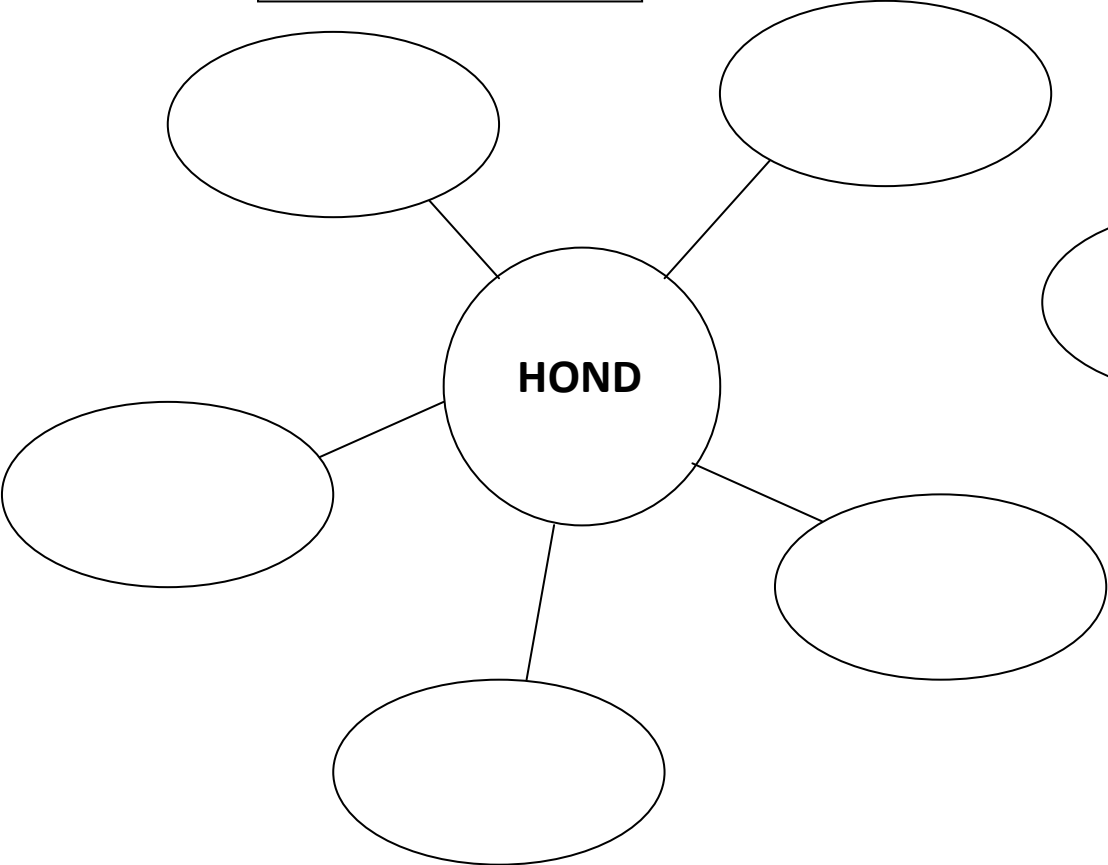
Onbekend maakt onbemind. Als een poes een nieuw speeltje ziet probeert zij dit te testen door er naar te klauwen. Dit is dezelfde reactie als kinderen hebben met betrekking tot dieren waarmee ze nog nooit in aanraking zijn geweest. Kinderen proberen een reactie uit te lokken om te kijken wat een dier doet. Een juf uit groep 8 vertelde over een bezoekje aan het park. In het park staan wat hertjes in de wei, de allochtone kinderen in de klas gooiden steentjes naar de hertjes om te kijken hoe deze reageren terwijl de Nederlandse kinderen proberen om ze te lokken met een stukje brood. Wat zou jij doen als je nog nooit een hertje had gezien?

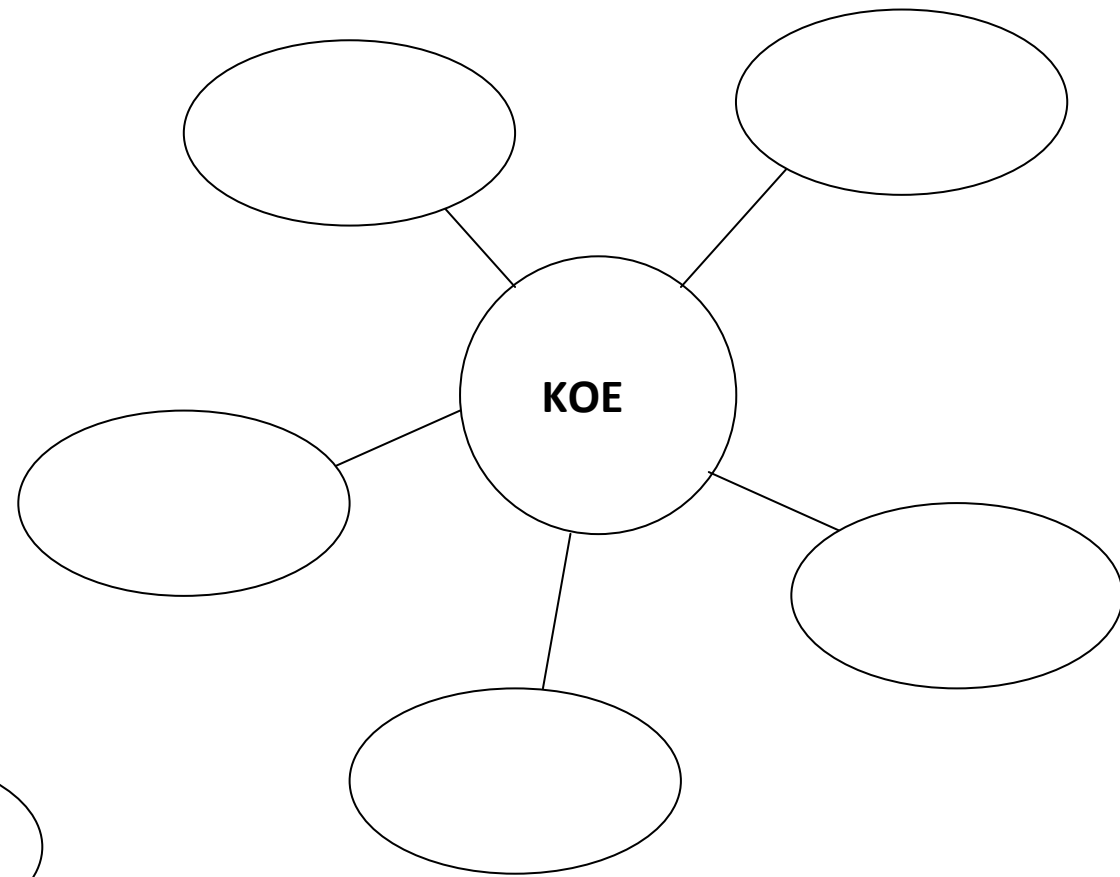
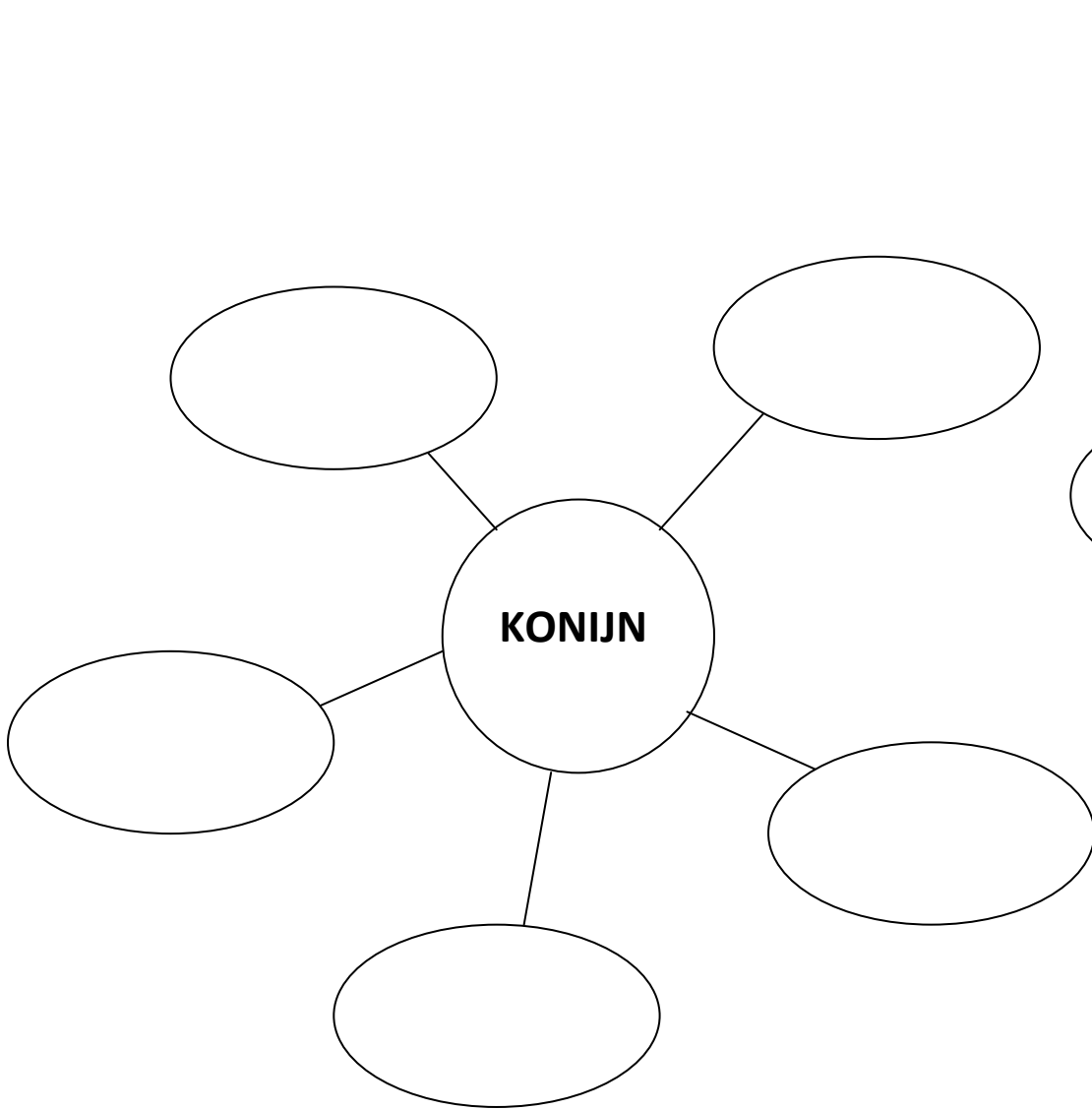
Voor duurzame en harmonieuze interculturalisatie is het belangrijk om drempels te verlagen zodat er meer mogelijkheden ontstaan om kinderen in contact te laten komen met dieren. Bijvoorbeeld door gekleurde vrijwilligers op de kinderboerderijen in de stad, zij kunnen dan belangen behartigen voor hun bevolkingsgroep zodat de kinderboerderij ook voor hen een aantrekkelijke plek wordt om in hun vrije tijd naar toe te gaan.

BIJLAGE IIIa: ANTWOORDVEL OPDRACHT 1 (MINDMAPS)

Welke woorden vind jij passen bij de volgende dieren? Schrijf ze op in de rondjes.

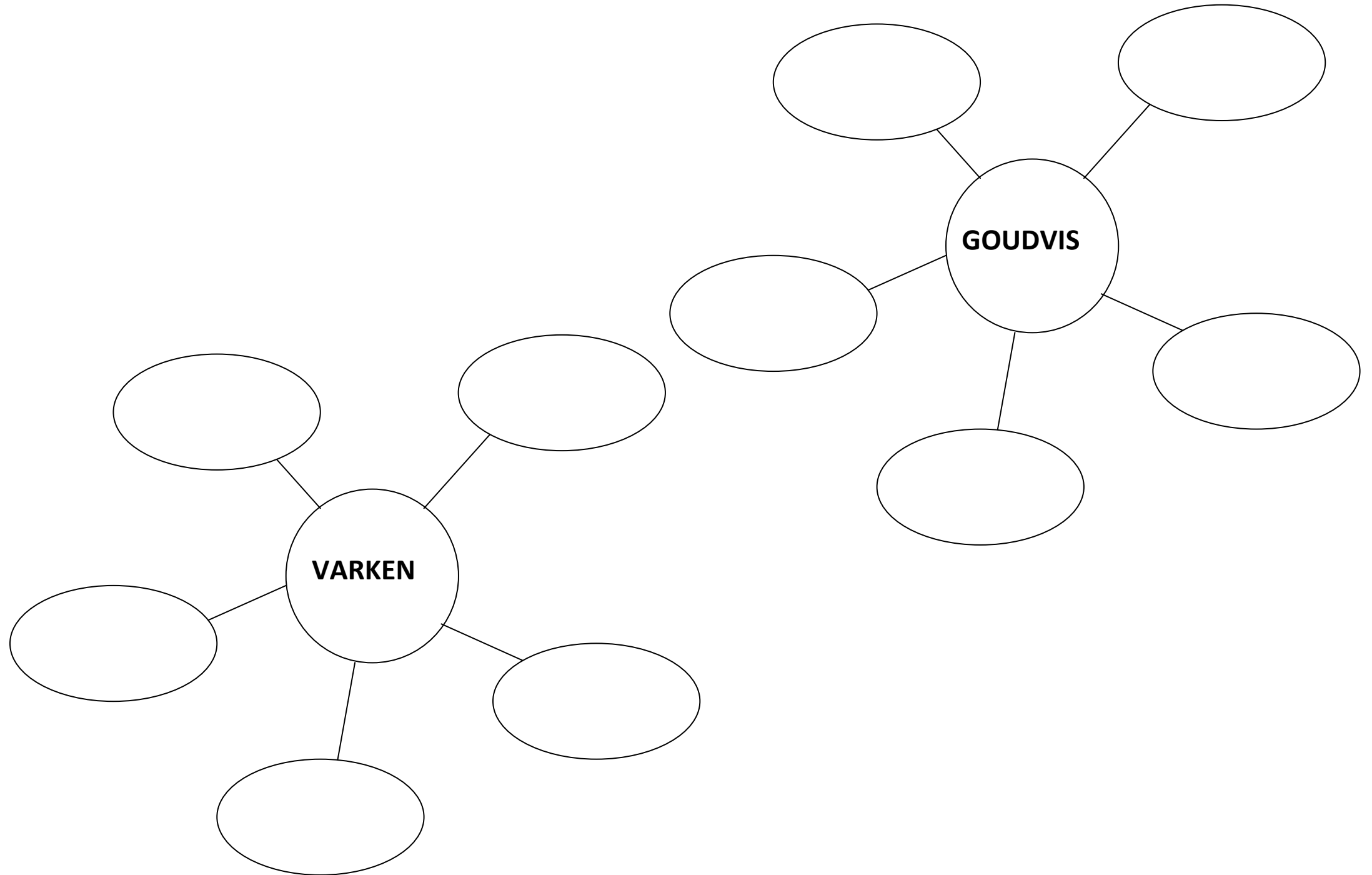
Voornaam:
.....
.....
Leeftijd:

GOUDVIS

VARKEN

BIJLAGE IIIb: ANTWOORDVEL OPDRACHT 2 (SITUATIESCHETS)

Voornaam:

Leeftijd:

1. *Buurvrouw*

- Ja*
- Nee*

Waarom wel / niet?

2. *Slager*

- Ja*
- Nee*

Waarom wel / niet?

Wat voor vlees zou je verkopen?

3. **Kinderboerderij**

- Ja
- Nee

Zo ja, wat lijkt je leuk aan het werken op een kinderboerderij?

Zo nee, wat lijkt je niet leuk aan het werken op een kinderboerderij?

Welke dieren zou je zelf op de kinderboerderij willen houden?

4. **Boer**

- Ja
- Nee

Zo ja, wat lijkt je leuk aan een baan als boer(in)?

Zo nee, wat lijkt je niet leuk aan een baan als boer(in)?

Wat voor boer zou je willen zijn?

Akkerbouw (groente, fruit, aardappelen enz.)

Kippen

Schape

Koeien

Varkens

Anders, namelijk.....

BIJLAGE IIIc: ANTWOORDVEL OPDRACHT 3 (VRAGEN)

Voornaam:

Leeftijd:

1. *Heb je een huisdier?*

- Ja*
- Nee*

Zo ja, wat voor huisdier heb je?

Zo nee, waarom heb je geen huisdier?

*Waarom zou jij een dier nemen (ook invullen als je geen huisdier hebt!)?
Kruis niet meer dan 5 hokjes aan!*

Om met mijn dier geld te kunnen verdienen

Om mijn dier op te eten

Om met mijn dier te spelen

Om me te beschermen

Om met mijn dier van de natuur te kunnen genieten

Om mijn dier kunstjes te leren

Om mijn dier te tekenen of om er foto's van te maken

Zodat anderen kunnen zien dat ik dat dier heb

Om te laten zien wie ik ben

Om me niet alleen te voelen

Om met mijn dier te knuffelen

Omdat mijn dier anders geen goed thuis zou hebben

Omdat hij er zo leuk uitziet

Om mijn dier tam te maken

Om mijn dier te verzorgen (voeren, hok schoonmaken, borstelen enz.)

2. Zijn er huisdieren die niet bij jou thuis naar binnen mogen?

- Ja, sommige huisdieren mogen bij ons niet naar binnen
- Nee, alle huisdieren mogen bij ons naar binnen

Zo ja, welke huisdieren mogen er niet in je huis komen?

Waarom mogen deze huisdieren niet in je huis komen?

3. Wat voor soorten vlees eet je?

Lam / schaap

Koe / kalf

Kip

Varken

Geit

Geen

Anders, namelijk

BIJLAGE IVa: RESULTATEN OPDRACHT 1 (MINDMAP)

HOND		
Waarde	Islamitisch	Nederlands
Natuur	-	-
Humaan	41	58
Overheersen	4	1
Ethiek	-	-
Negatief	12	7
Esthetisch	1	3
Ecologisch	-	-
Nut	3	1
Kenmerken	76	54
Zorg	8	11
Totaal	139	135

KOE		
Waarde	Islamitisch	Nederlands
Natuur	-	-
Humaan	2	11
Overheersen	-	-
Ethiek	-	-
Negatief	5	5
Esthetisch	3	1
Ecologisch	11	14
Nut	40	30
Kenmerken	79	61
Zorg	-	-
Totaal	140	122

VARKEN		
Waarde	Islamitisch	Nederlands
Natuur	-	-
Humaan	4	14
Overheersen	-	-
Ethiek	-	-
Negatief	29	18
Esthetisch	2	2
Ecologisch	4	10
Nut	12	5
Kenmerken	94	62
Zorg	-	-
Totaal	145	111

SCHAAP		
Waarde	Islamitisch	Nederlands
Natuur	-	-
Humaan	29	26
Overheersen	-	-
Ethiek	-	-
Negatief	2	4
Esthetisch	5	3
Ecologisch	8	16
Nut	38	33
Kenmerken	58	40
Zorg	-	1
Totaal	140	123

KONIJN		
Waarde	Islamitisch	Nederlands
Natuur	-	-
Humaan	33	41
Overheersen	-	-
Ethiek	-	-
Negatief	1	-
Esthetisch	1	-
Ecologisch	7	15
Nut	2	1
Kenmerken	95	66
Zorg	-	8
Totaal	139	131

GOUDVIS		
Waarde	Islamitisch	Nederlands
Natuur	-	-
Humaan	12	18
Overheersen	-	1
Ethiek	-	-
Negatief	8	15
Esthetisch	-	-
Ecologisch	26	25
Nut	-	-
Kenmerken	91	75
Zorg	-	2
Totaal	137	136

BIJLAGE IVb: RESULTATEN OPDRACHT 2 (SITUATIESCHETS)

BUURVROUW		
Hond uitlaten	Islamitisch	Nederlands
Ja	28	27
Nee	3	-
Ja en nee	3	1

BUURVROUW		
Reden wel/niet uitlaten	Islamitisch	Nederlands
Voor de buurvrouw	16	19
Voor de hond	13	12
Voor jezelf	7	5
Anders	1	1
Totaal	37	37

SLAGER		
Slager worden	Islamitisch	Nederlands
Ja	4	2
Nee	30	25
Ja en nee	-	1

SLAGER				
Waarde	Waarom wel		Waarom niet	
	Islamitisch	Nederlands	Islamitisch	Nederlands
Natuur	-	-	-	-
Humaan	-	1	-	1
Overheersen	-	-	-	-
Ethiek	-	1	4	7
Negatief	-	1	4	7
Esthetisch	-	-	-	-
Ecologisch	-	-	-	-
Nut	-	-	-	-
Kenmerken	-	-	-	-
Zorg	-	-	-	-
Anders	4	6	28	11
Totaal ^a	4	9	36	26

^a kinderen hebben meerdere antwoorden ingevuld waardoor de totalen verschillen

SLAGER		
Verkoop vlees	Islamitisch	Nederlands
Schaap	17	7
Kip	23	10
Koe	26	20
Varken	4	13
Kalkoen	1	6
Overig	13	11
Totaal ^a	84	67

^a kinderen hebben meerdere antwoorden ingevuld waardoor de totalen verschillen

KINDERBOERDERIJ		
Werken op kinderboerderij	Islamitisch	Nederlands
Ja	8	17
Nee	24	11
Ja en nee	2	-

KINDERBOERDERIJ				
Waarde	<i>Waarom wel</i>		<i>Waarom niet</i>	
	Islamitisch	Nederlands	Islamitisch	Nederlands
Natuur	-	-	-	-
Humaan	5	13	1	2
Overheersen	-	-	-	-
Ethiek	-	-	1	-
Negatief	-	-	6	3
Esthetisch	-	-	-	-
Ecologisch	-	-	-	-
Nut	-	-	-	-
Kenmerken	-	-	-	-
Zorg	3	1	6	1
Anders	-	3	17	6
Totaal	8	17	31	12

KINDERBOERDERIJ		
Dieren	Islamitisch	Nederlands
Schaap	19	14
Kip	23	15
Koe	13	9
Varken	8	8
Paarden	16	14
Konijn	14	15
Vissen	6	1
Geiten	6	13
Hond	5	8
Cavia	2	4
Kat	2	5
Vogels	6	5
Overig	25	8
Totaal ^a	145	119

^a kinderen hebben meerdere antwoorden ingevuld waardoor de totalen verschillen

BOER		
Boer worden	Islamitisch	Nederlands
Ja	-	4
Nee	33	23
Ja en nee	1	1

BOER				
Waarde	<i>Waarom wel</i>		<i>Waarom niet</i>	
	Islamitisch	Nederlands	Islamitisch	Nederlands
Natuur	-	-	-	-
Humaan	-	-	4	2
Overheersen	-	-	-	-
Ethiek	-	-	-	-
Negatief	-	-	9	8
Esthetisch	-	-	-	-
Ecologisch	-	-	-	-
Nut	-	1	-	-
Kenmerken	-	-	-	-
Zorg	1	-	5	3
Anders	-	5	19	14
Totaal ^a	1	6	37	27

^a kinderen hebben meerdere antwoorden ingevuld waardoor de totalen verschillen

BOER		
Soort boer	Islamitisch	Nederlands
Akkerbouw	19	12
Kippen	8	14
Schape	7	13
Koeien	7	13
Varkens	1	7
Paard	2	4
Overig	7	3
Totaal ^a	51	66

^a kinderen hebben meerdere antwoorden ingevuld waardoor de totalen verschillen

BIJLAGE IVc: RESULTATEN OPDRACHT 3 (VRAGEN)

VRAAG 1: HEB JE EEN HUISDIER?		
Huisdier	Islamitisch	Nederlands
Ja	16	22
Nee	18	6

VRAAG 1: WAT VOOR HUISDIER?		
Huisdier	Islamitisch	Nederlands
Vissen	12	4
Kat	4	11
Hond	3	8
Parkiet	1	-
Konijn	1	3
Hamster	1	2
Cavia	-	1
Kanarie	-	1
Overig	2	-

VRAAG 1: WAAROM HEB JE WEL/NIET EEN HUISDIER?				
Waarde	Waarom wel		Waarom niet	
	Islamitisch ^{ab}	Nederlands ^{ab}	Islamitisch	Nederlands
Natuur	16	9	-	-
Humaan	38	63	2	-
Overheersen	22.5	13.5	-	-
Ethiek	16	21	-	-
Negatief	-	-	3	-
Esthetisch	14	9	1	-
Ecologisch ^c	n.v.t.	n.v.t.	-	-
Nut	4	1	-	-
Kenmerken	19	16	-	-
Zorg	23	42	1	1
Anders	3	-	12	3

^a Groep bestaat uit 23 kinderen i.p.v. 28. 5 kinderen hadden meer dan 5 antwoordmogelijkheden aangekruist en konden daarom niet meegenomen worden in de verwerking van de resultaten.

^b Waarden zijn geen absolute aantallen maar werden bepaald m.b.v. een wegingsfactor

^c Ecologisch is niet meegenomen in de keuzemogelijkheden bij "Waarom zou jij een dier nemen"

VRAAG 2: ZIJN ER HUISDIEREN DIE NIET NAAR BINNEN MOGEN?		
Huisdieren niet binnen	Islamitisch	Nederlands
Ja	30	22
Nee	3	6
Niets ingevuld	1	-

VRAAG 2: WELKE HUISDIEREN MOGEN NIET NAAR BINNEN?		
Welke dieren	Islamitisch	Nederlands
Rat	3	3
Hond	13	3
Kat	7	7
Muis	2	2
Geen huisdier ^a (waarvan varken)	26 (8)	11 (1)
Weet ik niet	1	4

^a Kinderen noemden ondanks vraagstelling ook dieren die geen huisdier zijn

VRAAG 2: WAAROM MAG DIT HUISDIER NIET BINNEN?		
Waarde	Islamitisch	Nederlands
Natuur	-	-
Humaan	-	-
Overheersen	-	-
Ethiek	-	-
Negatief	8	11
Esthetisch	4	-
Ecologisch	1	-
Nut	-	-
Kenmerken	-	-
Zorg	-	-
Anders	15	10
Geen reden opgegeven	4	-
Totaal	32	21

VRAAG 3: WAT VOOR SOORT VLEES EET JE?		
Soorten vlees	Islamitisch	Nederlands
Lam/schaap	22	15
Koe/kalf	22	22
Kip	33	26
Varken	1	21
Geit	9	8
Overig	7	6
Totaal	94	98